

ASPEKT ®

knižná edícia

Autorky a editorky: Jana Cviková a Jana Juráňová
Účastníčky okrúhleho stola: Zora Bútorová, Anna Daučíková,
Hana Fábry, Katarína Farkašová, Jarmila Filadelfiová,
Monika Grochová, Zuzana Kiczková, Oľga Pietruchová

Autorky a autori textov uverejnených v časti Prílohy: Adam Bžoch,
Jana Cviková, Anna Daučíková, Hana Fábry, Jana Juráňová, Zuzana
Kiczková, Saša Lienau, Eva Sopková, Mariana Szapuová, Mária
Štefánková, Mirek Vodrážka

Zodpovedné editorky radu *Aspekty*: Jana Cviková a Jana Juráňová
Jazyková korektúra: Zuzana Bariaková

Vydalo Záujmové združenie žien ASPEKT
Mýtna 38, 811 07 Bratislava
www.aspekt.sk
roku 2009 ako svoju 98. publikáciu a 11. publikáciu radu *Aspekty*.
Publikácia vyšla vďaka podpore Zastúpenia Nadácie Heinricha Bölla
vo Varšave v rámci projektu „Gender Democracy / Women’s and
Gender Politics“.

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG

Obálka a grafická úprava: Jana Sapáková

Copyright © ASPEKT, autorky a autori 2009
Cover design © Jana Sapáková

Tlač VALEUR, s.r.o. Dunajská Streda

Prvé vydanie.

ISBN: 978-80-85549-85-0
EAN: 9788085549850

feminizmy pre začiatočnice

aspekty

zrodu
rodového diskurzu
na Slovensku

AUTORKY A EDITORKY:

jana cviková

jana juráňová

ASPEKT

I.

Niektoré aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku***Na úvod*** 7

Verejnosť proti násiliu 13

Cudzie slovo „gender“

„Naučená bezmocnosť“ a „Spiaca krásavica“

Feminizmus a socializmus

Osobné je politické

Slovensko-český feministický časopis *Aspekt*

Feminizmus a nacionalizmus

„Trieštenie“ demokratických síl

Osoby a obsadenie (tém) za okrúhlym stolom 24

Feministky začiatovníčky

Participácia žien vo verejnom priestore

Verejná mienka

Prítomnosť témy v ASPEKTE

Sexuálne menšiny

Násilie páchané na ženách

Reprodukčné práva

Zhrnutie 34

II.

Okrúhly stôl začiatovníčok***Skrátený a autorizovaný prepis záznamu*** 41

Prvé stretnutie 43

Druhé stretnutie 78

Účastníčky okrúhleho stola a organizácie 101

III.

Prílohy

<i>Texty z časopisu Aspekt a o ňom</i>	105
Jana Cviková (1993): List z Bratislavy: pokus o postsocialistický feminizmus	111
Jana Juráňová (1994): Banálne efemérnosti	114
Jana Juráňová (1994): ... bez kontextu... Ako je to s feminizmom na Slovensku?	116
Mária Štefánková (1995): Efemérne banálnosti	124
Mariana Szapuová (1995): Filozofia so ženskou tvárou	
Recenzia na knihu „Štyri pohľady do feministickej filozofie“	131
Jana Cviková (1995): O nutnosti konfliktu	134
Rozhovor Anny Daučíkovej, Jany Juráňovej a Hany Fábry (1996): O lesbickej existencii	137
Jana Cviková (1996): Militantné feministky v lone národa holubičieho ..	154
Zuzana Kiczková (1997): Vzájomný vzťah medzi verejnou a súkromnou sférou z pohľadu žien	156
Adam Bžoch (1998): Príroda: vzor žena!?	
Príhovor na prezentácii knihy Zuzany Kiczkovej o ekofeminizme	175
Rozhovor Aspektu s Evou Sopkovou (1998): O násilí páchanom na ženách	177
Saša Lienau (2000): Za Heidi	183
Iniciatíva Možnosť voľby (2001)	186
Mírek Vodrážka (2002): O krehkosti ženského diskursu	
Recenzia na knihu rozhovorov „Krehká sila“	196
 Literatúra	 202

I.

Niektoré aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku

Na úvod

Táto publikácia prináša textovú koláž z fragmentárnych úvah, rozprávania feministických „začiatočníčok“ na Slovensku za okrúhlym stolom, dobových dokumentov a z ďalších materiálov a odkazov, ktorá vznikla v rámci projektu „20 rokov po: rodové aspekty novej verejnosti“ a pomenováva niektoré aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku po Novembri 1989. Projekt realizovaný v roku dvadsiateho výročia československej nežnej revolúcie¹ sa pokúša o sumariujúce pripomenutie tém, ktoré sa stali prvými témami reprezentujúcimi rodový diskurz na Slovensku, a to aj v širokej verejnosti; ide najmä o mediálne a sčasti aj politické presadenie sa prvých konkrétnych tém rodového diskurzu ako veci verejnej.

Táto textová koláž chce zároveň prispieť k jednej z možných reprezentácií histórie počiatkov feministického a rodového diskurzu na Slovensku. Predpokladáme, že na formovaní rodového diskurzu z feministických východísk sa (okrem iných zásadných vplyvov, ako napríklad globálny diskurz o ženských právach po konferencii v Pekingu, diskurz o uplatňovaní rodového hľadiska v EÚ a ď.²) významne podieľala aj „alternatívna verejnosť“ (mimovládne organizácie a jednotlivé odborníčky) ako jedna z novovznikajúcich verejností v zmenenej spoločenskej situácii. Spolu s feministickou filozofkou Nancy Fraser by sme v nej mohli nájsť črty „podriadenej opozičnej verejnosti“³, ktorá sa usilovala o formulovanie svojej identity, záujmov, potrieb, názorov v rámci paralelného diskusného fóra, ale rovnako sa usilovala aj o prienik do iných verejností, resp. diskusných fór. Pri formovaní rodového diskurzu sa aj na Slovensku ukázalo, že „emancipačný potenciál podřízených opozičních veřejností spočívá právě v dialektice těchto dvou funkcí. Právě díky zmíněné dialektice totiž mohou (...) částečně vyrovnávat, ačkoli ne zcela odstranit, nespravedlivá privilegia účasti na veřejném životě, jichž ve stratifikovaných společnostech požívají členové vládnoucích skupin.“⁴ Samozrejme, túto charakteristiku môžeme uplatniť na našu situáciu iba s istou rezervou vyplývajúcou z faktu, že sa Slovensko v 90. rokoch v zmysle plurality verejností viac-menej začínalo „stratifikovať“. Hoci musíme pri sledovaní verejností na Slovensku prihliadať k odlišným politicko-historickým okolnostiam, za ktorých vznikali, sú podnety, ktoré prináša Nancy Fraser napríklad vo vzťahu k separatizmu alternatívnych verejností, poučné aj pre našu situáciu. Obviňovaniu zo separatizmu sa totiž nevyhli ani prvé feministické iniciatívy na Slovensku. Fraser považuje za dôležité problematizovať „rozšírené přesvědčení o separatistické povaze podřízených veřejností. Domnívám se totiž,

že z dlhodobého hľadiska opoziční verejnosti de facto pracujú proti separatizmu, neboť předpokládají orientaci, která je *veřejná*.“ Zároveň dodáva: „To ovšem neznamená, že by tato fóra v praxi nebyla často nedobrovolně uzavírána.“⁵

Vzhľadom na špecifickú skúsenosť, ktorú so sebou priniesla najmä začiatovnícka pozícia ASPEKTU (ale aj ďalších mimovládnych organizácií), ako aj prvolezectvo účastníčok okrúhleho stola, chápeme túto začiatovnícku situáciu ako pozíciu, ktorá legitimuje naše hovorenie o tejto histórii. Vnímame ju ako miesto, ktoré nás oprávňuje formulovať jednu z možností nazerania na to, ako vznikal rodový diskurz na Slovensku. Pritom vychádzame z takého ponímania diskurzu, ktoré sa neobmedzuje na všezahrňajúce chápanie diskurzu ako akejkolvek verejnej diskusie, ale považuje diskurz za prostriedok štruktúrovania skutočnosti. Predpokladáme, že diskurz „nedeterminuje len produkciu (čo sa smie a nesmie hovoriť z hľadiska spoločenských noriem), ale aj recepciu sveta (či sa vôbec o niečom hovoriť dá)“⁶. Alebo, ako to s dôrazom na vzájomné prepojenie a prelínanie diskurzívnych a sociálnych praktík vo svojej štúdii s odvolaním sa na Normana Fairclougha zhrnula Ľubica Kobová: „Diskurz je konaním, ktorým ľudia z významujú svet, a tak sa stáva druhom reprezentácie štruktúrovaného sociálneho sveta. Zároveň je utváraný sociálnou praxou a sociálnou štruktúrou, teda nie je ‚len‘ reprezentáciou sociálneho, a spätne túto prax a štruktúru ovplyvňuje.“⁷

Dnes to môže na prvý pohľad vyzerať tak, že rodová agenda na Slovensku prichádza predovšetkým z Európskej únie a najmä pod jej tlakom, a že sa teda sústreďuje najmä na otázky zamestnanosti a trhu práce. A práve preto sme sa rozhodli začať „od začiatku“ a zaznamenať príbeh zrodu rodových tém z feministických východísk na Slovensku. V tejto publikácii sledujeme nástup „zverejňovania“ týchto tém, ako aj príslušný spôsob ich artikulácie. Vychádzame predovšetkým z práce ľudskoprávných ženských mimovládnych organizácií a jednotlivcov z akademickej sféry a praxe, pretože tieto považujeme (pre prvú fázu) za relevantnejšie pre utváranie priestoru pre rodovú perspektívu na Slovensku než oficiálne inštitúcie verejnej správy a akademickej sféry.

Rodový diskurz na Slovensku teda súvisí so vznikom postupne sa pluralizujúcej verejnosti, resp. viacerých verejností po revolúcii, ktorých súčasťou sa začiatkom 90. rokov stala aj diskusia o feminizmoch. Koncom 90. rokov a na začiatku prvého desaťročia 21. storočia sa pred mediálnym, projektovým a inštitucionálnym nástupom

tém spojených so vstupom do Európskej únie stali na Slovensku súčasťou verejného rodového diskurzu štyri veľké témy: násilie páchané na ženách, reprodukčné práva žien, práva sexuálnych menších, participácia žien vo verejnom priestore.⁸

Táto publikácia má prispieť k tomu, aby sa nezabudlo na rodovú problematiku ako významnú súčasť procesu demokratizácie. Pre orientáciu v súčasnej situácii byrokratizácie rodovej agendy a snáh o jej monopolizáciu zo strany verejnej správy, ale aj pre možné budúce perspektívy považujeme za dôležité, aby sa nezabudlo ani na pôvodné, feministické nositeľky a nosiče otvárania rodových tém a rodového nazerania na spoločnosť – aj na Slovensku.

Pri vypracovávaní tejto textovej koláže sme⁹ zohľadňovali existujúce štúdie a analýzy, dobové materiály, monitoring médií a ď. Nadviazali sme aj na niekoľkoročný projekt ASPEKTU pod názvom „Histórie žien“¹⁰: „V ponímaní nášho projektu nie je história len súhrnom významných udalostí či osobností (...) je aj naším zážitkom a zdrojom legitimizácie toho, čo robíme, čo sme robili.“ Podobne ako pri uvedenom projekte sme vychádzali z toho, že „aspektový rámec“ je rámcom politického feminizmu, že je istým spôsobom pokračovaním toho, o čo sa snažili ženy v minulosti i prítomnosti: zasadzovať svoje myslenie o rodových dimenziách spoločnosti do kontextu reálne existujúcej i želanej distribúcie moci.¹¹ Ako politický feminizmus sme spolu s historičkou Gerdou Lerner chápali ten moment vývoja feministického myslenia, keď ženy začali formulovať svoje požiadavky vedome ako politické požiadavky.

Na publikácii sa podieľajú aj ženy, ktoré prijali pozvanie ASPEKTU zúčastniť sa okrúhleho stola, ktorý mal podnieť spomínanie na začiatky feminizmu na Slovensku. Predstaviťky ASPEKTU, jeho zakladateľky, spolupracovníčky, súputníčky, ženy, pre ktoré bol ASPEKT impulzom pre ich vlastné aktivity, spomínali na svoje začiatky – na začiatky začiatočníčok v oblasti feminizmu. Z diskusie okrem iného vyplynulo, že sa podieľali (pravda, nielen ony) na založení a udržaní organizácie, ktorá obsiahla mnohé projekty a iniciatívy, navzájom sa stimulovali, obohacovali, diskutovali a viedli dialóg. ASPEKT nebol iba prvou feministickou organizáciou, ale aj organizáciou najviac verejne prítomnou v 90. rokoch, či už cez vlastné aktivity (najmä prostredníctvom časopisu) alebo prostredníctvom reakcií na konkrétne spoločensko-politické dianie v krajine. To je dôvod, prečo mnohé odvodzujeme práve od ASPEKTU, čím nechceme znižovať význam ďalších feministických a ženských mimovládnych

organizácií, ako i osobností, ale aj konkrétnych aktivít a impulzov v tejto oblasti. Napokon však aj z okrúhleho stola vyplynul fakt, že mnohé malo pôvod práve v ASPEKTE. Preto spomínanie na začiatky feminizmu, ktoré sa odvíja od ASPEKTU, je zároveň vyvolávaním spomienok, reflexií na oveľa širší kontext.

No a v poslednom rade je táto publikácia súčasťou spolupráce partnerských organizácií z Českej republiky, Poľska, Ukrajiny a Slovenskej republiky so Zastúpením Nadácie Heinricha Bölla vo Varšave, ktorá sa tento rok zamerala na zmapovanie vývoja rodového diskurzu v týchto krajinách po roku 1989. Táto publikácia je – po publikáciách „Aká práca, taká pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní“ (2007) a „Rodový pohľad na školstvo. Aspekty kľúčových rizík“ (2008) – v poradí už tretím príspevkom k dlhodobejšiemu zámeru, ktorého cieľ spočíva v mapovaní a reflektovaní rodového diskurzu a rodových pomerov na Slovensku.

Ak mohla v roku 2007 Ľubica Kobová vo svojej štúdií v publikácii z radu Aspekty „konštatovať, že rodový diskurz na Slovensku existuje, jeho intenzita sa mení“, a preto ju pri diskurzívnej analýze problematiky rodovej nerovnosti v odmeňovaní primárne nezaujímalo „ocenenie alebo kritika samotnej prítomnosti témy v médiách“, vychádzala zo samozrejmeho predpokladu, „že rodový diskurz sa dlhodobo nastoľuje a mení. (Oceňovať samotnú prítomnosť témy by predpokladalo zjednodušene uvažovať o tom, že ženská a rodová agenda sa vo verejnosti nenastoľuje, a preto je jej tematizovanie pozitívnym znakom.)“¹² Pri našom spomínaní na začiatky rodového diskurzu v 90. rokoch takáto samozrejmosť neexistovala, preto často v našej publikácii primárne – a zjednodušene – vychádzame zo samotnej prítomnosti ženskej a rodovej agendy ako dobového dokladu rodiacej sa existencie rodového diskurzu na Slovensku.

Verejnosc' proti násiliu

Cudzie slovo „gender“

Keď chceme hovoriť o vývoji rodového diskurzu na Slovensku, osobitne o rodovej senzibilizácii spoločnosti za uplynulé dvadsaťročné, musíme zmieniť aj samotný začiatok všetkých transformačných zmien v Československu – nežnú revolúciu. Pochopiteľne, nesmieme zabudnúť, že na Slovensku a v bývalom Československu počas socialistického režimu, ako aj začiatkom 90. rokov, nebolo slovo *gender* (*rod*) známe¹³ a nebolo používané vo význame *sociálne pohlavie* alebo *kultúrne pohlavie*. Hovorilo sa len o *ženách* a mužoch a o *socialistickej emancipácii žien*.

Termín *gender* sme poznávali najmä prostredníctvom prekladov z nemeckého a hlavne anglického jazyka. V slovenčine sme postupne začali používať slovenský preklad tohto pojmu *rod*, čo znamená, že toto slovo získalo o význam viac¹⁴. Toto pomenovanie v slovenčine bolo súčasťou udomácnovania feminizmov a rodovej perspektívy na Slovensku. Hľadanie adekvátnych výrazov v slovenčine bolo dôležité, pretože sme sa vo svojej práci na objavovaní a sprostredkovaní feminizmov veľmi často stretávali s výčitkou, že ide o import „cudzích“ (teda v našej spoločnosti) nepotrebných a nepoužiteľných prístupov a ideí. Predstava, že feminizmus je niečo „nenašské“, cudzie našim ženám, sa tradovala už od 19. storočia.

Z hľadiska zrodu a ďalšieho vývoja rodového diskurzu na Slovensku je dôležité, že problematika rodových vzťahov a rodovej rovnosti bola od samého začiatku veľmi intenzívne formulovaná z feministických pozícií – rovnako v prípade feministického kultúrneho časopisu *Aspekt*, ako aj v prípade prednášok z feministickej a rodovej teórie na Filozofickej fakulte UK. Až neskôr, najmä po roku 2004, začali niektoré výskumníčky a výskumníci používať rodovú terminológiu bez toho, aby znútorňovali feministické dimenzie rodovej problematiky a chápanie rodu ako prierezového konceptu.

Koncept a pojem rodu sa postupne stabilizovali v druhej polovici 90. rokov. Aktéri a aktérky (napríklad ženské ľudskoprávne organizácie, verejná správa a akademická obec) si zväčša osvojili slovenský

preklad anglického termínu gender, a teda používali pojem rod. Pojmoslovie týkajúce sa feministických a rodových teórií a praxí sa rozvíjalo a ustalovalo v slovenčine ďalej, jedným z výsledkov a zároveň príspevkom k jeho formovaniu je „Glosár rodovej terminológie“ z roku 2003.¹⁵

Veľmi dôležitou súčasťou procesu rodovej senzibilizácie je používanie a rozvíjanie rodovo spravodlivého jazyka, teda hľadanie, no najmä využívanie výrazových možností slovenského jazyka, ktoré dokážu zabezpečiť čo najväčšiu rodovú symetriu výpovede.¹⁶

„Naučená bezmocnosť“

a „Spiaca krásavica“

V novembri 1989 začala nežná revolúcia a komunistický režim sa postupne začal rúcať. Tento proces trval formálne niekoľko mesiacov, avšak demokratická transformácia spoločnosti nie je ukončená ani po dvadsiatich rokoch. Na začiatku bolo kľúčovým slovom celého tohto procesu slovo *verejnosť*. Odrazilo sa to aj pri tvorbe názvu prvého politického a občianskeho hnutia Verejnosť proti násiliu. Názov VPN bol reakciou na násilné akcie proti študentom a ďalším občanom a občiankam počas demonštrácií v Prahe 17. novembra 1989, no toto násilie sa zároveň chápalo aj ako rôzne formy útlaku totalitného režimu voči občanom – a to od väznenia až po obmedzovanie slobody slova. Okrem iného to bol veľmi dôležitý signál, že toto občianske hnutie uprednostňuje nenásilnú zmenu režimu a nenásilné vysporiadanie sa s vlastnou minulosťou. Násilie sa chápalo ako násilie vo *verejnej* sfére a bolo veľmi dôležité, že sa proti násiliu postavila *občianska verejnosť*.

Až po mnohých rokoch sa aj o násilí proti ženám v súkromnej sfére začalo verejne hovoriť ako o probléme, ktorý nie je výlučne súkromný. Takéto východisko bolo výsledkom feministického prístupu k problému a viedlo napokon k celonárodným kampaniam, ktoré realizovali feministické organizácie koncom 90. rokov a v roku 2001.¹⁷

Začiatkom 90. rokov bolo v oboch častiach bývalého Československa nevyhnutné znovu oživiť a vybudovať občiansku spoločnosť.

Koncept verejnosti ako miesta združovania a diskusie, založený na princípoch participatívnej demokracie, sa stal kľúčovým pre novú postsocialistickú spoločnosť. Preto sa aj hovorilo o „novej verejnosti“, ktorú mali reprezentovať občania. V období reálneho socializmu bola *verejnosť* veľmi silno kontrolovaná, a to nielen prostredníctvom cenzúry. Nancy Fraser hovorí, že v období reálneho socializmu „splynutí štátného aparátu s verejným priestorom, v němž lidé diskutují a v němž se sdružují, zatížilo procesy uskutečňování socialistické vize natolik, že místo, aby získala podobu participativní demokracie, byla nakonec realizována v autoritářské a etatistické formě“.¹⁸ Kontrola štátu bola absurdná a niekedy dokonca smiešna, no zväčša vzbudzovala strach. Ľudia boli vedení k absolútnej pasivite a letargii. Aj preto sa termín „naučená bezmocnosť“ používal na vyjadrenie mentality ľudí na Slovensku v postsocialistickom období. Sociologička Zora Bútorová vo výskume, ktorý bol prvým výskumom na Slovensku robeným z rodovej perspektívy, tvrdí, že pokiaľ ide o ženy, treba počítať „so špecifickým, ženským, *variantom naučenej bezmocnosti*, ktorá bola charakteristická pre politickú kultúru ľudí v období reálneho socializmu. Ak súčasťou verejného syndrómu naučenej bezmocnosti bola ochota delegovať zastupovanie záujmov občanov na „expertov“, špecifickým symptómom v prípade žien bolo a je delegovanie takýchto právomocí na mužov.“¹⁹

Po roku 1989 bola verejnosť často prirovnávaná k spiacej Šípkovej Ruženke z rovnomennej rozprávky. Keď sa táto princezná po mnohých rokoch spánku napokon prebudila, nešlo len o šťastný koniec, ale bol to aj začiatok celkom iného príbehu. Dlhoročný spánok určite nebol najlepším spôsobom, ako „krásavicu“ pripraviť na nadchádzajúce turbulentné obdobie transformácie spoločnosti.

Tento tradičný patriarchálny príklad spiacej ženy a „bdelého“ muža je podvedome veľmi typický pre rodové pomery na Slovensku. Princ je potrebný na to, aby prebudil Šípkovú Ruženku. No keď už splnil toto svoje poslanie a rozprávka sa skončila, nikto si netrúfa odhadnúť, ako to bude celé pokračovať. Dalo by sa to povedať aj tak, že „princovia“ na rečnických tribúnach na námestiach počas masových demonštrácií prebudili spiacu spoločnosť, no pokračovanie bolo prinajlepšom neurčité. Napriek všetkému sa však verejnosť začala prebúdať. A v tomto procese sa odohralo niekoľko kľúčových momentov, napríklad takzvané okrúhle stoly v slovenskom vysielaní vtedy ešte Československej televízie. Tieto diskusie boli veľmi dôležité, pretože boli dostupné aj pre ľudí, ktorí žili mimo hlavného mesta.

Táto radikálna zmena, ktorá sa v tomto období udiala, sa práve kvôli významnej úlohe, akú tieto diskusie zohrali, niekedy nazýva aj „televíznu revolúciou“.

V čase, keď sa začala formovať „revolučná“ verejnosť, si málokto uvedomoval, že táto verejnosť je najmä mužská. Väčšina z nás vníma verejnosť ako rodovo neutrálnu. Námestia a ulice boli plné ľudí oboch pohlaví. Dolu pod tribúnami boli muži aj ženy, no na tribúnach boli najmä muži. Aj účastníkmi spomínaných televíznych dialógov boli najmä muži. Až po niekoľkých rokoch sa našli ženy, ktoré začali tento jav reflektovať.²⁰ Dalo by sa povedať, že nedostatok vedomia u žien v tom čase bol jednoznačne veľmi zlou vizitkou socialistickej emancipácie žien. Ak by totiž táto emancipácia bola skutočná, ženy by takúto očividnú asymetriu moci museli okamžite zaznamenať. Bolo zrejmé, že socialistická emancipácia – napriek samozrejmosti vzdelania a platenej práce žien – nezanechala vo vedomí populácie žiadne stopy, a to ani u žien, ani u mužov.²¹ Paradoxný účinok, resp. minimálny emancipačný transformačný účinok socialistickej emancipácie vo vzťahu k reflexii rodových vzťahov a rodovej mocenskej asymetrie sa prejavil najmä v prvoplánovom odmietaní feminizmu ako „buržoázneho výstrelku“ za socializmu a ako „totalitárnej komunistickej ideológie“ po roku 1989.

Feminizmus a socializmus

„Naše histórie so socializmom a feminizmom“²² – to je názov publikácie zo seminára, ktorý v roku 1993 usporiadala nemecká feministická nadácia Frauen Anstiftung. Je symptomatické, že seminár a následne aj publikácia boli iniciované západnými feministkami. Najmä krátko po roku 1989 sa autorky a autori na Slovensku zvyčajne zaoberali minulým režimom len vtedy, keď ich k tomu donútili západné kolegyně či kolegovia.²³ V tomto prípade prišiel impulz od ľavicovo orientovaných politicky aktívnych žien združených okolo nadácie blízkej Strane zelených v Nemecku, ktoré nechceli byť iba pozorovateľkami životov žien v postsocialistických krajinách, ale po páde reálneho socializmu sa chceli vyrovnávať so svojimi vlastnými socialistickými ideálmi a predstavami o statuse žien v socializme.²⁴ Tento medzinárodný seminár potvrdil, že sa nemecké feministky

pokúšali o skutočný dialóg, a že brali skúsenosť žien z východnej Európy vážne, hoci mali v porovnaní s nami náskok v dlhoročnej skúsenosti s artikulovaním – teoretickým, praktickým aj politickým – svojej situácie v prostredí patriarchálnej, hoci demokratickej a pluralitnej spoločnosti. Našu nedostatočnú skúsenosť sa podarilo prekonať vhodne zvolenou formou seminára, a to použitím biografických metód.²⁵

Je tiež symptomatické, že prvé feministické iniciatívy na Slovensku nemali nič spoločné s bývalým socialistickým zväzom žien, ktorý bol pre nás jedným zo symbolov totalitného režimu, ani sa ním žiadnym spôsobom nezaoberali. V našom vedomí žili feminizmus a socializmus úplne oddelene. Feminizmus/feminizmy sme vnímali ako otvorenosť, pluralitu, reflexiu rodových vzťahov, čo bolo v úplnom protiklade k povinnej, jednotnej a nereflektovanej socialistickej emancipácii.

Osobné je politické

Problematika osobného verzus politického, resp. súkromného a verejného je jednou z ťažiskových tém feministického hnutia a feministickej teórie. Práve dichotómia verejného a súkromného a jej prekonávanie sa stali témou, ktorou sa teoreticky z postsocialistických krajín často vymedzovali voči svojim západným kolegyniam, pričom argumentovali inou skúsenosťou žien zo socializmu. Na tomto mieste sa nechceme venovať tejto pomerne rozsiahlej teoretickej diskusii ani nechceme popierať odlišnosť skúseností z rôznych geograficko-politických priestorov, ale na pozadí tejto diskusie hľadáme pomenovanie pre motiváciu, z ktorej na Slovensku vyrástli prvé feministické aktivity. Preto zmienime dva príspevky k tejto diskusii:

Filozofka Zuzana Kiczková zdôraznila v štúdiu o vzťahu medzi verejnou a súkromnou sférou, že „(k)ategórie verejné a súkromné nám môžu pomôcť reflektovať a artikulovať špecifickosť skúseností žien z bývalých socialistických krajín“ a zároveň označila práve tieto kategórie za možnosť „vytvoriť dôležitý priestor pre diskusiu medzi ženami žijúcimi ešte prednedávnom v rozdielnych spoločensko-ekonomických zariadeniach, a je to teda téma vhodná pre dialóg medzi ‚Západom‘ a ‚Východom‘, a to z perspektívy ženského uhla pohľadu.

Napriek rozdielnym skúsenostiam je tu spoločná východisková téza: súkromné a verejné súvisia s rodovo špecifickou mocenskou asymetriou.²⁶ Autorka hľadala teda predovšetkým možnosti pomenovania „špecifickej skúsenosti žien z postsocialistických krajín“, a to aj s využitím týchto kategórií.

Česká filozofka Jiřina Šmejkalová vo svojej štúdií „Rod ako analytická kategória postkomunistických štúdií“ upriamuje pozornosť na iný aspekt a vyzdvihuje neprijateľnosť feministického hesla *osobné je politické* pre ženy z postsocialistických krajín práve na základe ich špecifickej skúsenosti: „for those who had spent their entire lives protecting the dignity of personal space from the aggressive intervention of the political sphere, the feminist slogan ‚the personal is political‘ sounded like a bad joke.“²⁷ Za dôvod toho, že tento feministický slogan znie ako zlý žart, považuje skúsenosť ľudí so zasahovaním do súkromia (odpočúvanie, sledovanie a ďalšie spôsoby), ako aj nedostatok politického uvedomenia, ktoré bolo zapríčinené tým, že existovala len jedna politika, a to politika komunistickej strany. Toto boli dôvody, ktoré stáli za tou zvláštnou skúsenosťou s politikou. Musel prejsť istý čas, aby sa dalo o súkromnej a verejnej sfére uvažovať aj cez prizmu sloganu *osobné je politické*.

No na druhej strane bol tento pojem revolučným objavom pre nás, ktoré sme ho chápali skôr intuitívne. Veľmi silne sme pocítovali, že naše životy patria aj do verejnej sféry, že politika ovplyvňuje a formuje naše životy. Až neskôr sme si začali uvedomovať komplexnosť vzťahu osobného a politického, a to nám pomohlo formulovať naše pozície, pomohlo nám to pochopiť, ako využiť slobodu po Novembri 1989 a ako vnímať slobodu nielen ako abstraktný ideál (ako to niekedy vyznievalo u bývalých disidentov), ale ako prax slobody, ako slobodu pracovať na nových témach, ktoré boli pre nás dôležité. Toto presvedčenie, že môžeme dať svojim osobným skúsenostiam a pocitom verejný, politický rozmer, stálo na začiatku prvých feministických aktivít na Slovensku: prednášky o feministickej filozofii na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (z ktorých sa neskôr vyvinulo Centrum rodových štúdií) a feministický kultúrny časopis *Aspekt* (z ktorého sa vyvinula prvá feministická organizácia ASPEKT s rozsiahlou publikačnou a vzdelávacou činnosťou).

V bývalom Československu, tak ako vo všetkých postkomunistických krajinách, bola politika a verejnosť definovaná výlučne z mužského hľadiska a prostredníctvom mužskej skúsenosti. Táto skúsenosť sa považovala za rodovo neutrálnu. No práve v pluralizujúcej sa

spoločnosti začiatkom 90. rokov sme veľmi silno pociťovali, že toto nebola naša skúsenosť. Spočiatku bolo naše chápanie vzťahu verejného a súkromného takmer výlučne intuitívne a málo vedomé. Až po niekoľkých rokoch sme boli schopné pozrieť sa na tento problém z feministického hľadiska.²⁸ Pri príležitosti sumarizovania uplynulého dvadsaťročia sme sa pri spomienkovom rozprávaní za okrúhlym stolom „začiatovníčok“ zhodli na tom, že práve poznanie, že osobné je politické, nás veľmi posilnilo a dodalo nám odvahu pozicionovať sa politicky, v zmysle občianskeho politického konania. Od začiatku sme toto *politické* stotožňovali so svojou vlastnou aktivitou, definičnou mocou, tvorbou verejného priestoru, teda s politikou ako konaním, a nie so štátom. Naše verejné konanie bolo zároveň veľmi úzko späté s osobnými (profesijnými i súkromnými) motiváciami.

Všetky „začiatovníčky“ pri okrúhlym stole zdôraznili vysoký kritický potenciál feministického myslenia a feministickej akcie. Výtvarníčka Anna Daučíková dokonca explicitne uviedla, že v politickej a spoločenskej situácii na Slovensku po roku 1989 sa jej feminizmus „javil ako jediná možnosť ako zostať v kritickej pozícii voči tomuto svetu“.

Slovensko-český feministický

časopis Aspekt

Aj keď bola táto cesta vlastného seba-vedomovania a získavania teoretickej výbavy na jeho pomenovanie komplikovaná a dlhá (napríklad od času, keď sme sa začali stretávať – po vydanie prvého čísla časopisu Aspekt prešiel viac ako rok), bolo to veľmi inšpirujúce a fascinujúce obdobie.²⁹

Na jeseň 1991 pozvali redaktorky prestížneho literárneho časopisu Slovenské pohľady ďalšie ženské autorky, aby spolu s nimi pripravili „ženské číslo“ tohto časopisu. Skupina žien z oblasti literatúry, výtvarného umenia, kinematografie a podobne sa začala viac-menej pravidelne stretávať. Po nejakom čase sa k tejto neformálnej skupine pripojilo viacero ďalších žien a neskôr sme pociťovali potrebu pracovať na nejakom konkrétnom projekte. Začali sme spolu pripravovať prvé číslo feministického kultúrneho časopisu Aspekt. V tom čase

sa publikačné možnosti čoraz viac zužovali kvôli nacionalistickým tendenciám, ktoré na Slovensku čoraz väčšmi silneli.

Aj keď prvé impulzy na vznik feministického projektu prišli zo Západu – zo západnej Európy a USA –, tieto impulzy neboli jediné. Keď sa nás novinári a novinárky pýtali, prečo sme feministkami, naše odpovede zneli približne takto: „A prečo je na Slovensku tak veľa žien, ktoré sú konfrontované na jednej strane s každodennou realitou a na druhej strane s feministickými myšlienkami a nestali sa feministkami?“ Obdobie po roku 1989 bolo veľmi búrlivé a mnohé ženy okolo ASPEKTU boli v tom čase aktívne na verejnosti. Niektoré boli konfrontované so špecifikami svojho súkromného života (napríklad s materstvom). Zároveň sme veľmi silno pociťovali všetky turbulencie toho obdobia, jednou z mnohých, zrejme v tom čase najzávažnejšou, bolo rozdelenie bývalého Československa v roku 1993, čo bolo pre nás veľmi frustrujúce. Práve v tom roku sme publikovali prvé číslo Aspektu.³⁰ Časopis vyšiel v Bratislave. Definovali sme ho ako slovensko-český časopis, aby sme vyjadrili svoj postoj za kultúrnu kontinuitu a proti rozdeleniu republiky. Po čase už nebolo pre nás také dôležité vymedzovať sa cez národné identity – stále dôležitejšia bola feministická identifikácia skupiny žien okolo ASPEKTU.³¹ Živé kontakty s autorkami a autormi z Čiech pokračovali, rovnako aj s prvou feministickou organizáciou v Českej republike – s Gender Studies v Prahe.

V prvom čísle časopisu Aspekt 1/1993 (na jeho tlač finančne prispeľi nadácie Frauen Anstiftung, Pro Helvetia a „pôvodná“ Nadácia Heinricha Bölla) napísala za slovenskú stranu úvodník germanistka Jana Cviková; za českú stranu sociologička, bývalá disidentka Jiřina Šiklová, zakladateľka Gender Studies v Prahe. V úvodníkoch obe autorky vyjadrili svoj nesúhlas s nacionalistickými tendenciami.

Feminizmus a nacionalizmus

Dôležitým míľnikom na ceste k prvému číslu Aspektu bolo prvé podujatie, ktoré v Bratislave zorganizovala feministická nadácia z Nemecka Frauen Anstiftung v spolupráci so ženami z neformálnej skupiny okolo Aspektu – bola to konferencia „Feminizmus a nacionalizmus“. Konferencia sa konala v Bratislave v júni 1993. Ako napísala

Jana Cviková v krátkej poznámke v prvom čísle Aspektu: „V dňoch 11. – 13. júna 1993 sa v Bratislave zišli nemecké, chorvátske, srbské, české a slovenské ženy na pracovnom stretnutí pod názvom Feminizmus a nacionalizmus. Stretnutie iniciovala a sponzorovala nadácia Frauen Anstiftung z Hamburgu. Išlo najmä o zneužívanie zabeňovaných mocenských štruktúr a nástrojov (pôvodne patriarchálnych i patriarchát kopírujúcich) a o cesty feministickej práce, t. j. o možnosti zasahovania do behu vecí v nás i okolo nás v individuálnych podmienkach jednotlivých krajín, sociálnych a profesionálnych skupín, osobností. Ako jednu z možných ciest sme predstavili koncepciu slovensko-českého časopisu Aspekt, ktorý je zameraný na žensky špecifickú problematiku.“³²

Súbor textov z konferencie „Feminizmus a nacionalizmus“ obsahoval všetky príspevky, ako aj prepis diskusie. Vyšiel v slovenskej a v nemeckej verzii. Na tejto konferencii sa nacionalizmus chápal ako veľmi závažný problém postsocialistickej spoločnosti, ktorý má mnohé prepojenia s patriarchátom – najexplicitnejšie to vo svojom príspevku vyjadrila Zuzana Kiczková „Obraz o ‚nás‘ – obraz jednotný, pravdivý, objektívny, patriarchálny“³³, a práve tento prístup k problematike sa stal kľúčovým pre tie z nás, ktoré sme sa označovali ako feministky. Nacionalizmus bol problémom každodenného života nás všetkých, problémom politických elít, ako aj problémom prezentácie Slovenska v zahraničí. Tému konferencie určili ženy zo Západu, no našla odozvu v našej skúsenosti. Z tohto hľadiska bola konferencia pamätným začiatkom artikulácie problémov, ako aj stretnutím s feministkami z Nemecka a lesbickými feministkami, ktoré otvorene deklarovali svoju sexuálnu orientáciu, čo bolo v tom čase v tejto časti sveta tabu. Na konferencii sme sa stretli aj so ženami z bývalej Juho-slávie, v ktorej nacionalizmus rozdelil aj časť feministického hnutia.

Na tejto konferencii (ako aj v publikácii z konferencie) sme predstavili koncepciu slovensko-českého časopisu Aspekt ako „časopisu zameraného na špecificky ženskú problematiku“, v ktorom „sme sa rozhodli pre feministický pohľad ako najzmyslupnejší a najúčinnejší“.³⁴

„Trieštenie“ demokratických síl

Elán z Novembra 1989 veľmi skoro vyrchla a prvá vlna revolučného nadšenia opadla. Od roku 1993 do roku 1998 bol jedným z veľkých problémov politickej reprezentácie Slovenska nacionalizmus. ASPEKT ako prvá feministická organizácia pôsobil prvých päť rokov svojej existencie v nie veľmi priaznivej atmosfére nedemokratického vládnutia Vladimíra Mečiara. V tom čase rôzni naši priatelia, kolegovia a známi, hlavne muži, viackrát vyjadrili nesúhlas s našou prácou. Podľa ich vyjadrení sme trieštili sily odporu voči Mečiarovi a ďalším nedemokratickým silám. Odpovedali sme im na to v tom duchu, že „robíme si svoju prácu, robíme to, čo považujeme za dôležité pre demokraciu a pre spoločnosť“. Postupne sme formulovali to, čo sme vtedy veľmi silne cítili: Niet demokracie bez demokracie pre ženy; niet ľudských práv bez ženských práv a detských práv, práv sexuálnych menších a ď. No pre prodemokratických intelektuálov na Slovensku bol feminizmus štiepením síl, oslabovaním zoskupení skutočných demokratov. Bolo to pre nás veľmi bolestné, pretože títo demokrati a intelektuáli boli akousi avantgardou celej spoločnosti. My sme však cítili, že ich koncept demokracie mnoho ľudí vylučuje, medzi inými aj nás – ženy, ktoré sme sa definovali ako feministky. V predchádzajúcom režime sme neboli v komunistickej strane, boli sme nadšené zo zmeny, ktorá sa uskutočnila v roku 1989 a boli sme proti nacionalizmu. Na druhej strane sme neboli spokojné s takým modelom demokracie, ktorý nás vylučoval. To, čo sme my považovali za mimoriadne dôležité, oni prezentovali ako antidemokratické. Demokraciu sme chápali ako pluralitu názorov a požadovali sme, aby sme mali možnosť prezentovať svoje záujmy, nie záujmy, ktoré za nás definoval niekto iný.

16. decembra 1994 sa v Budmericiach konala konferencia spisovateľských organizácií k piatemu výročiu Novembra 1989. Jana Juráňová predniesla na konferencii text, ktorý bol neskôr uverejnený v časopise *Aspekt* 3/1994. Okrem iného vo svojom veľmi osobne ladenom feministickom „manifeste“, prvom takomto prejave na pôde spisovateľskej organizácie, povedala: „Áno, je tu latentne prítomná, alebo aj nahlas vyslovovaná výčitka, že máme teraz na Slovensku dosť iných starostí na to, aby sme sa ešte zaoberali nejakým feminizmom. Tú výčitku počujem a moja odpoveď na ňu znie: Dôrazne namietam. Pretože na Slovensku sa musíme zaoberať všetkým, čo sme za najme-

nej posledných dvadsať rokov zanedbali a zameškali. Ja ako žena sa teda zaoberám tým, čo som za posledných najmenej dvadsať rokov zameškala. V mojom prípade to okrem mnohých iných hektických dobiehaní znamená aj to, že sa môžem, chcem a pre rast seba samej musím zaoberať tým, čomu sa na Slovensku s úškrnom, pejoratívne a nepoučene hovorí feminizmus a pod čím si slovenskí intelektuáli zhodne so slovenskými neintelektuálmi predstavujú len to, že kdesi v Kanade muž nemá právo žene otvoriť dvere alebo podržať kabát a ona sa potom už nemôže cítiť ako žena“.³⁵

Osoby a obsadenie (tém) za okrúhlym stolom

Feministky začiatovníčky

Pri spomínaní na začiatky rodového diskurzu a pri pokusoch o načrtnutie jeho ďalšieho vývoja sme považovali za veľmi dôležité ťažiť z pamäti aktérok, ktoré sa na tomto procese od začiatku 90. rokov na Slovensku podieľali. Boli to ženy, ktoré nielenže tento proces významne ovplyvňovali, ale ním do veľkej miery nechali ovplyvniť svoje profesijné a osobné životy. Všetky tieto ženy – vrátane seba – sme nazvali *začiatovníčkami* nielen preto, že sme o feminizme a rode *začali* uvažovať krátko po zmene politického režimu začiatkom 90. rokov, ale aj preto, že my samy sme túto problematiku zároveň *začínali* poznávať a udomáčňovať sa v nej. V tomto zmysle sme boli začiatovníčkami dlhý čas a v určitom zmysle sme nimi dodnes, nielen preto, že sme *začínali* udomáčňovať feministickú a rodovú perspektívu na Slovensku, ale dá sa povedať, že ju udomáčňujeme dodnes. Najmä sa však chtiac-nechtiac opakovane vraciame k začiatočným štádiám rodového diskurzu, či už v nedostatočne rozvinutej odbornej diskusii, v médiách alebo pri práci s ľuďmi, pre ktorých je táto problematika zatiaľ nová.

K okrúhlemu stolu sme pozvali „prvú generáciu“ feministiek. Sú to ženy, ktoré otvárali a utvárali témy rodového diskurzu od začiatku, resp. od polovice 90. rokov. Na rozprúdenie diskusie sme zvolili niekoľko motivačných otázok, napríklad: Keď som sa začala zaoberať feminizmami a rodovou problematikou? Čo ma k tomu motivovalo? Čo sa zmenilo v mojom postoji? Čo bolo na začiatku? Čo je teraz?

Otázky neboli príliš konkrétne, pretože našim cieľom bolo voľne asociatívne spomínať na toto obdobie a čo najviac o ňom spolu hovoriť.

Prvá feministická organizácia na Slovensku ASPEKT (oficiálne založená v roku 1993, no fungujúca už viac než rok predtým) bola iniciátorkou diskusie, pretože bola a stále je jedným z východiskových bodov feministického a rodového myslenia na Slovensku, ako

aj občianskeho aktivizmu a sieťovania mimovládnych organizácií vo všetkých relevantných témach feministického a rodového diskurzu.

Usporiadateľkami a hositeľkami spomienkového okrúhleho stola boli autorky a editorky tejto publikácie: **Jana Cviková** a **Jana Juráňová**. Ako spoluzakladateľky ASPEKTU, v ktorom nepretržite pracujeme od jeho začiatku, sme k okrúhlemu stolu pozvali tieto účastníčky (v abecednom poradí): **Zora Bútorová** (sociologička zaoberajúca sa problematikou verejnej mienky, v roku 1995 začala spolupracovať s Alianciou žien a neskôr aj s ASPEKTOM na sociologických výskumoch z rodového pohľadu; v súčasnosti je jednou z kľúčových osobností Inštitútu pre verejné otázky); **Anna Daučíková** (výtvarníčka, jedna zo spoluzakladateľiek ASPEKTU, kde pracovala do jari roku 1997; priniesla tému sexuálnych menšín, neskôr sa venovala LGBT aktivizmu; v súčasnosti je prorektorkou Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave); **Hana Fábry** (lesbická aktivistka, pracovala v ASPEKTE ako administratívna pracovníčka, neskôr pôsobila ako šéfredaktorka LGBT časopisu *Atribút*); **Katarína Farkašová** (riaditeľka Aliancie žien, ľudskoprávnej ženskej organizácie, ktorá sa zaoberá otázkami násillia na ženách, pracuje s obeťami násillia a obchodovania a i.); **Jarmila Filadelfiová** (sociologička, ktorá sa o. i. venuje rodovej problematike; v súčasnosti pracuje v Inštitúte pre verejné otázky a spolupracuje s mimovládnymi organizáciami ako napríklad EsFem a ASPEKT); **Monika Grochová** (odborníčka na násillie páchané na ženách, založila prvé materské centrum na Slovensku FENESTRA v Košiciach, ktoré sa neskôr zmenilo na krízové centrum na pomoc ženám; v súčasnosti pracuje v komerčnom sektore); **Zuzana Kiczková** (filozofka, spoluzakladateľka kurzov feministickej filozofie a rodových štúdií na FiFUK, neskôr Centra rodových štúdií na Katedre filozofie a dejín filozofie FiFUK v Bratislave); **Olga Pietruchová** (predsedníčka organizácie *Možnosť voľby*, s feministickými organizáciami začala spolupracovať po roku 2000, v súčasnosti je aj predsedníčku Ženskej lobby Slovenska).

Nášho spomínania za okrúhlym stolom sa z rôznych dôvodov pochopiteľne nemohli zúčastniť všetky osobnosti z obdobia feministických a rodových začiatkov. Za všetky spomenieme psychologičku Evu Sopkovú, ktorá otvárala problematiku násillia páchaného na ženách. **Eva Sopková** založila a vedie mimovládnu organizáciu *Pro Familia*. V rámci rodového diskurzu sa významne podieľala na otvorení a posúvaní témy násillia páchaného na ženách a aj v súčasnosti sa tejto problematike intenzívne venuje. Je jednou z najvýznamnej-

ších expertiek na násilie páchané na ženách a deťoch. S ASPEKTOM spolupracovala na viacerých publikáciách venovaných problematike násilia na ženách.

Naše pozvania sa vymedzili aj tým, že sme sa chceli čo najviac priblížiť prvým štyrom veľkým verejným témam rodového diskurzu na Slovensku (reprodukčné práva, násilie páchané na ženách, sexuálne menšiny, participácia žien v politike, resp. vo verejnom priestore). K feminizmu na Slovensku by, samozrejme, mali čo dodať aj ďalšie ženy, ktoré otvárali feministickú a rodovú problematiku na Slovensku (časť z nich spomenuli ich spolupracovníčky za okrúhlym stolom) alebo aktuálne pôsobia v najrôznejších oblastiach už – minimálne tematicky – pomerne diferencovaného rodového diskurzu na Slovensku.

Zo spomienok za okrúhlym stolom vyplynulo, že prvé stretnutia s feminizmom súviseli s kontaktmi so zahraničím, nielen so Západom, ale aj východným blokom (napríklad Jana Cviková bola na prvom feministickom seminári ešte pred revolúciou v Krakove na Jagelovskej univerzite). Či to bola feministická konferencia vo Viedni (ako v prípade Zuzany Kiczkovéj), priateľské kontakty v inej krajine (ako bolo Taliansko pre Annu Daučíkovú a USA pre Janu Juráňovú) alebo skúsenosť so životom v zahraničí (Spolková republika Nemecko v prípade Olgy Pietruchovej), všetky tieto impulzy boli veľmi silné a boli počiatkom feministickej orientácie jednotlivých žien. Samozrejme, ženy, ktoré sa stretli za okrúhlym stolom, neboli jediné, ktoré cestovali do zahraničia, a tak je zrejme, že kontakty so zahraničnými feministkami a skúsenosť s feministickými myšlienkami sa museli u nich prepojiť s citlivosťou na rodovú asymetriu v spoločnosti.

Jednou z kľúčových „začiatočnických“ aktivít feminizmu na Slovensku bol rodový kurz na Univerzite Komenského. Pri jeho vzniku stáli filozofka Zuzana Kiczková, filozofka a spisovateľka Etela Farkašová a neskôr filozofka Mariana Szapuová (všetky tri sú dodnes hlavnými aktérkami feministickej filozofie a rodových štúdií na Slovensku). Rodový kurz existoval desať rokov a v roku 2001 sa pretransformoval na Centrum rodových štúdií na Katedre filozofie a dejín filozofie FiFUK.

Zuzana Kiczková vo svojich spomienkach ocenila, že ASPEKT publikoval feministický časopis *Aspekt* (ktorý vychádzal v rokoch 1993 až 2004 a bol akousi základňou spolupráce a prezentácie všetkého nového v tejto oblasti) a neskôr aj knihy vysokej kvality, či už sú

to preklady alebo pôvodné texty v slovenčine. Zdôraznila, že vďaka tejto vydavateľskej činnosti mohli filozofky pracovať so študentkami a študentmi na textovej analýze feministických a rodových textov: „Uverejnené texty mali zásadný význam, boli to predovšetkým preklady, vynikajúce preklady zakladateľiek, teoretičiek feminizmu, ktoré sme dávali študentkám a študentom ako povinné čítanie.“

Feministická organizácia ASPEKT s jej publikačnými a vzdelávacími aktivitami môže byť označená za kľúčovú aktérku predovšetkým vďaka celkovému cieľu jej aktivít: rodovému scitliveniu spoločnosti. Všetky témy, prostredníctvom ktorých sme sa snažili dosiahnuť tento cieľ (a ktoré boli najmä v 90. rokoch hlavnými témami konkrétnych čísiel časopisu Aspekt), boli a sú dôležité: mýtus krásy, materstvo, ženy a moc, osobné je politické, strachy a bariéry, písanie žien, feministická filozofia, feministická pedagogika a mnohé iné.

Participácia žien vo verejnom

priestore

Otázka participácie žien vo verejnom priestore – či užšie politickej participácie žien – bola v našej práci vždy prítomná, hoci aj nepriamo. Celkom priamo sme sa jej venovali v tematických číslach časopisu Aspekt „Osobné je politické“, „Ženy a moc“, „Strachy a bariéry“, „Patriarchát“, „Ženské priestory“ a ď., ako aj v mnohých mediálnych vystúpeniach v 90. rokoch a po roku 2000, pričom sme sa podieľali aj na formulovaní princípov ženskej politiky. Vo všeobecnosti sme považovali za dôležitejšiu kvalitu ženskej a feministickej agendy v politických programoch než čisto formálnu účasť žien v politike.

Téma politickej participácie začala byť v širšej miere naozaj relevantná pred parlamentnými voľbami v roku 2002. Aktivity mimovládnych ženských organizácií, ktoré boli združené najmä vo Fóre žien 2000³⁶ a podporované Koordinačným výborom pre problematiku žien pri Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny SR, sa rôznymi prostriedkami (presadzovanie kvót, príprava jednotlivých žien na pôsobenie vo verejnej sfére prostredníctvom tréningov) sústreďovali najmä na kvantitatívnu stránku zastúpenia žien v rozhodovacích pozíciách, menej na obsahy politiky, a podľa nášho názoru tak re-

zignovali na možnosť hlbšej verejnej reflexie asymetrie moci medzi mužmi a ženami v spoločnosti. I keď sa odvolávali na ľudskoprávne pozície pripomínaním stanoviska Výboru CEDAW (Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie, pri hodnotení správy SR odporúčal napr. prijať kvóty), neodhodlali sa otvoriť súvisiaci kontext rodových stereotypov, na ktorý tento dohovor nezabúda, napríklad aj kontext rodovo hierarchickej deľby práce a podobne. Vyhli sa tak konfliktu, ktorý považujeme za nevyhnutný pre zmenu rodových pomerov. Tento prístup je aj zdrojom istej bezradnosti týchto aktivít zoči-voči argumentácii proti zavedeniu kvót, ktorá vychádzala tak z tradičnej roly ženy v rodine, ako aj z obáv o „kvalitu“ žien, ktoré sa pomocou kvót presadia. Takýto prístup umožnil, aby sa skúmala oprávnenosť prítomnosti žien v politike, či ich „kvalita“. Podobné diskusie nezriedka uviazli v pasci „zvykovej“ diferencie, čiže nereflektovaného zdôrazňovania odlišnosti žien a mužov, čím nahlodávali koncept občianskej rovnosti. Fakt, že ženy už v politike sú, ako aj otázka jednoduchšej spravodlivosti pri účasti na správe vecí verejných, sa dostali do úzadia. Hoci je otázka tzv. ženskej agendy veľmi dôležitá³⁷, optika „užitočnosti“ žien obmedzuje diskusiu na veľmi tradičné chápanie ženských práv, ktoré sa svojím postojom len málo líši od dávnej minulosti. Tento postoj smeruje k zachovávaniu harmónie a stereotypov za každú cenu, a tak vracia diskusiu o pasívnom volebnom práve žien na začiatok. Ubezpečovanie o lojalite, nenarušení starého dobrého poriadku rodov do veľkej miery sprevádza diskusiu o právach žien na Slovensku i dnes, a petrifikuje tak rodové stereotypy a asymetriu moci. Svedčí o tom napríklad nemotivované ubezpečovanie, že kvóty nie sú namierené proti mužom (hoci sa neráta so zvýšením počtu miest v parlamente) alebo ešte výraznejšie utvrdzovanie tradičnej či presnejšie zakonzervovanej³⁸ rodovej roly zo strany mnohých politikiek.

Feministické a ženské mimovládne organizácie³⁹ reflektovali situácie, ktoré boli z hľadiska sociálneho kontextu nové (prezidentské kandidátky, kandidátne listiny do volieb na rôznych úrovniach a pod.).⁴⁰

Verejná mienka

Povedomie o politickej participácii žien, resp. jeho absencia sa spája s verejnou mienkou. **Zora Bútorová** spomína, že to bola jej kolegyňa

Tatiana Rosová, ktorá v polovici 90. rokov po návrate zo zahraničnej konferencie iniciovala prvý rodový výskum na Slovensku. Informácie o prvej fáze výskumu a jeho výsledkoch (skupinové rozhovory so ženami) publikoval časopis *Aspekt* 3/1994.⁴¹ Táto kvalitatívna sonda bola prípravou fázou neskoršieho kvantitatívneho výskumu, ktorého výsledkom bola publikácia „Ona a on na Slovensku“⁴².

Zora Bútorová bola vedúcou výskumu a editorkou publikácie.⁴³ Za okrúhlym stolom uviedla, že po zmene režimu sa začiatkom 90. rokov nezaujímal o rodovú problematiku, téma rodiny a žien (ako jej súčasť) ju ako sociologičku odpudzovala, pretože sa počas socializmu spájala s oficiálne povolenou komunálnou kritikou. Až neskôr si uvedomila, že rodový pohľad na sociologické dáta je veľmi inšpiratívny a potrebný. V nasledujúcich rokoch bola Zora Bútorová hlavnou garantkou niekoľkých dôležitých publikácií Inštitútu pre verejné otázky; napríklad *Súhrnná správa a stave spoločnosti*, kľúčová publikácia, ktorú IVO vydáva pravidelne od roku 1996, obsahuje aj kapitoly venované rodovej problematike.⁴⁴ V roku 2002 publikácia obsahovala kapitolu o sexuálnych menšinách a s ňou spojený výskum verejnej mienky.⁴⁵ Tieto publikácie, ich zistenia, dáta a ich interpretácie zohrali významnú rolu pri formovaní rodového diskurzu na Slovensku.

Zora Bútorová pokračovala v práci na rodových témach v mnohých ďalších publikáciách, napríklad v knihe rozhovorov so ženami aktívnymi vo verejnej sfére „Krehká sila“⁴⁶. Inštitút pre verejné otázky realizoval aj projekt zameraný na ženy vo vyššom veku „Ženy plus 45+“ v rámci programu EQUAL.⁴⁷ Výskumnú časť projektu viedli Zora Bútorová a **Jarmila Filadelfiová**.

Pre Filadelfiovú, tak ako pre Zoru Bútorovú, nebola téma rodiny a žien spočiatku zaujímavá, no neskôr začala sledovať problematiku rodiny, rodových otázok, rodových politík a politických nástrojov atď. V súčasnosti je expertkou na tomto poli a pracuje s dátami z rodovej perspektívy.

V diskusii sa obe sociologičky Zora Bútorová a Jarmila Filadelfiová vyjadrili, že stále cítia absenciu tohto druhu sociológie na Slovensku. V porovnaní s inými krajinami bývalého východného bloku, napríklad aj s Českou republikou, neexistuje na Slovensku feministická či rodová sociológia, existujú len sociologické pohľady na niektoré rodovo špecifické otázky.

Prítomnosť témy v ASPEKTE

Číslo časopisu Aspekt venované téme „Ženy a moc“ (2 – 3/1995) bolo prvou publikáciou venovanou ženám vo verejnej sfére. Po ňom nasledovali čísla na tému „Osobné je politické“ (2/1999) a „Patriarchát“ (2/2000 – 1/2001). V roku 2002 bola publikovaná antológia textov „Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky“ (ed. Cviková, Jana – Juráňová, Jana) obsahujúca množstvo textov o politickej participácii, volebnom práve, vzťahu verejnej a súkromnej sféry a pod. Niektoré texty boli „recyklované“ z časopisu Aspekt a prezentované v novom kontexte politickej situácie a tejto publikácie, ako aj v kontexte spoločnej kampane „Hlasy žien“, ktorú organizovala strešná organizácia Možnosť voľby pred parlamentnými voľbami (najmä v spolupráci s Alianciou žien a ASPEKTOM). Kampaň sa zameriavala na voličky s výzvou „Ženy, kto rozhoduje za nás?“, aby účasťou vo voľbách rozhodli samy o sebe.

Ďalšia publikácia – preklad práce nemeckej rodovej expertky z Nadácie Friedricha Eberta Barbary Stiegler „Ako uplatňovať rodové hľadisko. Aspekty stratégie Európskej únie“ (2002) bola prvou publikáciou na Slovensku venovanou uplatňovaniu rodového hľadiska, teda gender mainstreamingu; okrem pôvodného anglického názvu tejto stratégie zaviedla napríklad aj používanie slovenského prekladu⁴⁸. Aj brožúrka „Na ceste do Európskej únie. Sprievodkyňa nielen pre ženy“ (2002) vydaná v spolupráci s Nadáciou Heinricha Bölla a partnerskými organizáciami z Poľska a Českej republiky bola prvou publikáciou o ženách v Európskej únii. Boli v nej použité materiály Európskej ženskej lobby a časť z nej bola explicitne venovaná téme politickej participácie žien.

Otázky politickej participácie žien sme sledovali aj v niekoľkých ďalších projektoch, napríklad v publikácii „Kradmá ruka feministky rozvažuje za plentou. Aspekty parlamentných volieb“ (2006). Autorky Lúbia Kobová a Zuzana Maďarová v nej analyzujú parlamentné voľby v roku 2006 (kandidátske listiny, mediálne zobrazovanie mužov a žien) z feministického a rodového pohľadu a navrhujú odporúčania pre rodovo citlivé písanie o politických v médiách.

Priame odporúčania pre rodovú politiku poskytujú analýzy „Aká práca, taká pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní“ a „Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole“ (2008). Prvá publikácia sa zaoberá rodovou rovnosťou v odmeňovaní. Táto téma nebola na Slovensku vnímaná ako problém, ktorý by bolo treba

riešiť, kým Slovenská republika nevstúpila do Európskej únie. Problém jestvoval, poukazovali naň aj niektoré sociologické výskumy, no verejne sa o ňom začalo hovoriť len pred niekoľkými rokmi; prvýkrát sa skutočne verejnou témou stala rodová nerovnosť v odmeňovaní v roku 2007, keď Štatistický úrad SR uverejnil relevantné údaje. Druhá publikácia vychádza z výskumu rodovej rovnosti v škole⁴⁹, ktorý sa realizoval v spolupráci s Inštitútom pre verejné otázky ako súčasť projektu „ruzovymodrysvet.sk“ zameraného na rodovo citlivú pedagogiku (v programe IS EQUAL, ASPEKT bola vedúca organizácia a partnerkami projektu boli ľudskoprávna organizácia Občan a demokracia, Bábkové divadlo na Rázcestí a Škola základ života, n. f. pri základnej škole).⁵⁰

Sexuálne menšiny

Téma sexuálnych menšín bola v ASPEKTE prítomná takmer od úplného začiatku – predovšetkým vďaka Anne Daučíkovej, spoluzakladateľke ASPEKTU. V roku 1996 sme pripravili číslo časopisu s ťažiskovou témou „Lesbická existencia“ a v roku 2004 aj antológiu textov „Lesby-by-by. Aspekty politiky identít“. Časopis Aspekt bol médiom, v ktorom boli publikované mnohé relevantné a aktuálne informácie týkajúce sa sexuálnych menšín. Otázka sexuálnych menšín a sexuálnej „inakosti“ je jednou z tých, ktoré diverzifikujú rigidné rodové stereotypy. **Anna Daučíková** priniesla do ASPEKTU svoj intelektuálny vklad, zoznámila nás napríklad s myšlienkami talianskeho feminizmu diferencie, sexuálnej odlišnosti, ktorý sa nám (najmä na začiatku) javil ako blízky k našim pozíciám usilujúcim o individualizáciu a vnímali sme ho ako alternatívu k rovnosti propagovanej za socializmu, ktorá v realite často znamenala rovnakosť.

Anna Daučíková v diskusii ocenila možnosť spolupracovať s ASPEKTOM. Ako povedala, ASPEKT bol prevažne heterosexuálny, ale poskytoval veľa priestoru lesbickým ženám, keď to bolo potrebné, a podľa nej to bol špecifický fenomén 90. rokov. Predstavenie témy sexuálnych menšín bolo veľmi dôležité pre ďalšiu prezentáciu tejto problematiky a aj pre ďalší aktivizmus. Podieľala sa na ňom i **Hana Fábry**, ktorá v diskusii hovorila o tom, že o feminizmus sa začala zaujímať ako lesbická žena. Zapojila sa do prípravy čísla časopisu

Aspekt o lesbickej existencii a istý čas spolupracovala s ASPEKTOM, neskôr pôsobila predovšetkým ako lesbická aktivistka, založila prvú lesbickú organizáciu na Slovensku Museion. V súčasnosti je stále aktívna v lesbickom a queer hnutí a bola dokonca prvou neheterosexuálnou nezávislou kandidátkou vo voľbách do Európskeho parlamentu v roku 2009 na kandidátnej listine Strany zelených.

Násilie páchané na ženách

Aj témy násilia páchaného na ženách a reprodukčných práv žien, ktoré boli veľmi dôležité a zároveň aj veľmi konfrontačné, zohrali podstatnú rolu v práci ASPEKTU. Problematika násilia na ženách sa vyskytovala v našich publikáciách už v prvých rokoch. Hoci sme do roku 1998 nevydali osobitné číslo na tému násilia, táto téma sa objavovala v mnohých materiáloch v iných číslach a to isté možno povedať o téme reprodukčných práv. V roku 1998 sme v spolupráci s Evou Sopkovou zo združenia Pro Familia publikovali prvé číslo Aspektu o násilí (druhé číslo vyšlo v roku 1999 s témou násilia na ženách a deťoch). Možnosť publikovať časopis bola veľmi dobrým štartovacím bodom pre vzdelávacie aktivity a neskôr aj pre spoluprácu organizácií s podobnými vzdelávacími záujmami. Spolupracovali sme s médiami, kontaktovali sme novinárky a novinárov a scitlivovali ich na problematiku násilia páchaného na ženách z feministickej perspektívy.

Násilie páchané na ženách je jednou z kľúčových tém pre ASPEKT a mnohé iné mimovládne organizácie, ako aj pre koalíciu Piata žena. Zásadný prelom vo vnímaní tejto témy verejnosťou priniesli dve celonárodné kampane organizované skupinou spolupracujúcich mimovládnych organizácií združených v iniciatíve Piata žena; tieto prvé kampane sa uskutočnili bez akejkoľvek štátnej podpory.⁵¹ O násilí sa dalo verejne hovoriť až vtedy, keď existovalo viacero pomáhajúcich organizácií (napríklad Aliancia žien, Fenestra, Pro Familia a ďal.). ASPEKT vydal v nasledujúcich rokoch viacero publikácií na túto tému.

Diskusie za okrúhlym stolom sa zúčastnili **Monika Grochová** a **Katarína Farkašová**, ktoré sa zaoberajú násilím páchaným na ženách. Monika Grochová založila v Košiciach materské centrum, prvé svojho druhu na Slovensku, impulzom pre jeho založenie bol informačný bulletin o materských centrách v Nemecku, ktorý dosta-

la z ASPEKTU. Materské centrum s názvom FENESTRA začalo fungovať v roku 1996 a bolo jednou z prvých partnerských organizácií ASPEKTU. FENESTRA sa po čase pretransformovala na krízové centrum pre týrané ženy. Monika Grochová niekoľko rokov viedla túto organizáciu a vypracovala sa na expertku v oblasti násillia páchaného na ženách. Spolu so ženami z ASPEKTU, Možnosti voľby a iných organizácií bola jednou z iniciátoriek a realizátoriek celonárodných kampaní k problému násillia na ženách.

Po pár rokoch vzniklo na Slovensku veľa materských centier a v súčasnosti jestvuje už aj Únia materských centier Slovenska. Tieto materské centrá však spravidla nemajú explicitne feministické východiská. Len niektoré ženy, ktoré v nich pôsobia, zastávajú feministické pozície a politizujú sa, no materské centrá ako také stále ponímajú materstvo pomerne tradičným spôsobom. Keď sa hovorí o histórii materských centier na Slovensku, feministickej FENESTRE sa je historické prvenstvo spravidla neprizáva.

Katarína Farkašová vedie ženskú ľudskoprávnú organizáciu Aliancia žien. Táto organizácia bola zadávateľkou prvého sociologického výskumu, ktorý uskutočnila agentúra FOCUS. Výsledky výskumu boli vydané v publikácii „Ona a on na Slovensku“⁵² v roku 1996. Neskôr sa Katarína Farkašová zaoberala najmä násillím na ženách a obchodovaním so ženami. Aliancia žien, ako aj ďalšie feministické organizácie (ASPEKT, Fenestra, Pro Familia, Možnosť voľby) tvoria spolu koalície „Piata žena“ a „Možnosť voľby“.

Reprodukčné práva

Reprodukčné práva sú ďalšou problematikou dôležitou pre všetky feministické mimovládne organizácie. Táto téma bola prezentovaná v politickom diskurze na Slovensku opakovane od začiatku 90. rokov, na čo reagovali aj feministické organizácie mnohými spôsobmi a v mnohých situáciách: v novinách, diskusiách atď. Tému však z obavy pred reštriktívnou úpravou doterajšej pomerne liberálnej úpravy spravidla neotvárali, ale reagovali na podnety z politickej scény a médií. Najpodstatnejším bodom ich identifikácie s témou bol impulz, ktorý vyšiel od kresťanských demokratov v roku 2001, keď strana podala návrh na zmenu Ústavy SR, ktorá mala zaručiť ochra-

nu života už od počatia. V tom čase vznikla spontánne Iniciatíva za možnosť voľby ako reakcia mnohých občanok a občanov na politiku KDĽ. Organizácia Možnosť voľby sa stala strešnou organizáciou pre všetky ďalšie, ktoré sa zaujímali o reprodukčné práva žien. Predstavitelky organizácií, ktoré sa zasadzovali za možnosť voľby pre ženy, boli vystavené mnohým verejným útokom. V tom období sa konalo niekoľko podujatí, napríklad medzinárodná konferencia, seminár atď. ASPEKT publikoval zborník „Možnosť voľby. Aspekty práv a povinností“ (2001).

Oľga Pietruchová, dlhoročná predsedníčka strešnej organizácie Možnosť voľby, vstúpila do politiky na konci 90. rokov ako členka liberálnej strany SOP (Strana občianskeho porozumenia). Aj v politike sa zameriavala na reprodukčné práva a bola aktívnou účastníčkou verejnej diskusie. Strešná organizácia Možnosť voľby bola založená v ASPEKTE koncom roku 2001. Oľga Pietruchová neskôr prevzala vedenie organizácie. Bola tiež aktívna v koalícii Piata žena, ktorá sa zaoberá problémom násillia páchaného na ženách.

Zhrnutie

Pohyb rodového myslenia evokujeme v tejto publikácii prostredníctvom osobných spomienok z oblasti pracovného aj súkromného života začiatovníčok feminizmov na Slovensku za okrúhlym stolom, prostredníctvom poznámkovej a textovej dokumentácie, ale aj prostredníctvom štyroch kľúčových tém rodovej politiky, ktoré sa v ostatných dvoch desaťročiach rôznym spôsobom stávali verejnými témami. Kým téma sexuálnych menšín a reprodukčných práv sa do verejného diskurzu dostala cez reakcie na odmietavé postoje, resp. na reštriktívne snahy zo strany konzervatívne a tradicionalisticky orientovaných politikov (na tieto snahy nereagovali len feministické, ale aj iné mimovládne organizácie, ako aj priamo občianske iniciatívy), téma násillia páchaného na ženách sa do verejného diskurzu dostala zdola – prostredníctvom feministických organizácií, ktoré organizovali celonárodné kampane. Téma politickej participácie žien prichádzala tak zdola (cez iniciatívy niektorých ženských organizácií), ako aj zhora (cez politiku štátu po konferencii v Pekingu v roku 1995, no najmä v súvislosti so vstupom do Európskej únie). Kým v prípade té-

my násilia, sexuálnych menšín a reprodukčných práv aktérky a aktéri z oblasti mimovládnych organizácií jasne formulovali svoje požiadavky a vstupovali do konfliktov s mocenskými štruktúrami, v prípade témy politickej participácie žien sa aktérky, ktoré túto tému prevažne nastoľovali, akýmkoľvek konfliktným nárokom vyhýbali.

V súčasnosti sa okruh organizácií a jednotlivcov, ktorí sa zaoberajú konkrétnymi oblasťami rodovej problematiky, rozrastá. Časť prác a aktivít v oblasti rodovej problematiky vychádza z rodovej citlivosti a uvedomuje si jej feministický a ľudskoprávny kontext, čoraz viac je však aj takých, ktoré chápu rodové štúdiá výlučne „akademicky“, odmietajú a ignorujú históriu a spoločenský kontext rodových štúdií. V súčasnosti sa prejavuje aj tendencia chápať rodové štúdiá ako možnosť kariéry v medzinárodnom kontexte a oddeľovať ich od činnosti mimovládnych organizácií či tematizácie rodovej agendy a formulovania cieľov rodovej politiky. Táto skutočnosť je zrejme aj dôsledkom toho, že na Slovensku nikdy neexistovalo feministické hnutie ako veľké sociálne hnutie.

Napriek všetkým problémom a obmedzeniam je však rozvoj a pohyb rodového diskurzu za posledné dve dekády viac než viditeľný. Otázkou ostáva, do akej miery ide o pohyb len v rámci vládnucich stereotypov a do akej miery je to pohyb uvedomujúci si historický kontext, a teda svoje feministické východiská, teda pohyb, „ktorý je nielen reakciou na symptómy, ale predovšetkým napáda mocenské usporiadanie spoločnosti“⁵³. Do akej miery vstupuje do konfliktu so štruktúrami spoločnosti, pretože „feministické hnutie odhaľuje skutočnosť, že ženy žijú v konflikte so spoločnosťou“.⁵⁴ Napriek významnému posunu rozsahu a frekvencie tematizácie rodových otázok ostáva kultivácia rodovej citlivosti predovšetkým záležitosťou spolupráce ľudskoprávnych mimovládnych organizácií (ASPEKT, Aliancia žien, EsFem, FENESTRA, Možnosť voľby, Pro Familia a ďalších), Centra rodových štúdií na FiFUK a jednotlivých pedagogičiek a pedagógov na vysokých školách v Prešove, Banskej Bystrici a ď., ako aj niektorých umeleckých iniciatív (ako napríklad Bábkové divadlo na Rázcestí), prípadne činnosti jedného konkrétneho Odboru rovnosti príležitostí na Ministerstve sociálnych vecí, práce a rodiny SR a jednotlivcov z verejnej správy. Nie sú to už síce osamelé „ostrovčeky pozitívnej deviácie“, ale do synergického koncepčného postupu to má ešte tiež ďaleko. Ako ukázal aj rozhovor za okrúhlym stolom, zdá sa, že vzdialené je aj uplatňovanie rodu ako prierezovej kategórie v kontexte feministickej kritiky asymetrie moci.

Poznámky

¹ Súčasťou projektu sa stala aj internetová výzva Čo si robila v Novembri 1989?, ktorou sme sa obrátili na širokú verejnosť, aby sme zviditeľnili účasť žien na revolučných zmenách.

² Ďalšie vplyvy (ktoré považuje pre situáciu v ČR za relevantnejšie než mimovládne organizácie) uvádza napríklad Hana Havelková v prednáške Ženské hnutia a genderová kultúra v Česku 1989 – 2003.

³ K tomuto pojmu pozri Fraser, 2007, s. 86 – 88: „(Č)lenové a členky podričených spoločenských skupín – ženy, pracujúci, nebělošské obyvateľstvo, gayové a lesby – považovali vytváranie alternatívnych verejností za výhodné, pretože tieto verejnosti predstavovali paralelné diskusné fóra, kde členové a členky podričených spoločenských skupín vytvárali a rozširovali opozičné diskuse (...) Najvýraznejším príkladom takejto verejnosti je najsilnejšia americká feministická opozičná verejná diskusia dvadsiateho storočia (...) (P)okud tieto opozičné verejnosti vznikajú ako odpoveď na vylúčenie z vládajúcich verejností, pak prispievajú k rozšíreniu priestoru pre verejné diskuse a debaty. Obecné platí, že podričené opozičné verejnosti otvárajú verejné diskuse o predpokladoch, o nichž predtým nešlo sporu. Celkovo lze tedy říci, že více opozičních veřejností znamená více sporů v diskusi, což je ve stratifikovaných společnostech jedině dobře.“

⁴ Tamže, s. 88 – 89.

⁵ Tamže, s. 88.

⁶ Bočák, 2008, s. 530.

⁷ Kobová, 2007, s. 88.

⁸ Od začiatku považujeme za rodové témy také témy, ktoré sa ako rodové verejne tematizovali, pričom si uvedomujeme, že všetky spoločensky relevantné témy – ako napríklad ekonomická a sociálna situácia žien a mužov – obsahujú podstatný rodový rozmer. Je však dôležité zdôrazniť fakt, že napríklad nezamestnanosť sa v minulosti neskúmala z rodového hľadiska a rozdiely medzi mužmi a ženami vyznievali vo výskumoch ako zanedbateľné, pričom tieto analýzy nebrali do úvahy napríklad skrytú nezamestnanosť žien; toto platilo prinajmenšom pred vstupom Slovenska do Európskej únie.

⁹ V tejto publikácii používame perspektívu svojej vlastnej skúsenosti. V tomto zmysle „my“ v tomto texte znamená autorky a editorky tejto publikácie: Jana Cviková a Jana Juráňová. Sme si vedomé tejto individuálnej osobnej perspektívy, preto sa usilujeme o otvorené pozicionovanie (aj na úrovni jazyka) a v snahe o väčšiu komplexnosť doplníme celkový obraz začiatkov rodového diskurzu na Slovensku po roku 1989 o reflexiu ďalších žien, ktoré boli v tomto procese aktívne a prijali naše pozvanie k spomienkovému okrúhlemu stolu.

¹⁰ Jedným z výstupov projektu bola citovaná publikácia Cviková – Juráňová – Kobová (ed.), 2006.

¹¹ Cviková, Jana: História žien. Aspektový rámec a rámec politického feminizmu. S. 6 – 7. In: Tamže.

¹² Kobová, 2007, s. 90.

¹³ Treba dodať, že slovo *feminizmus* sa v tom čase používalo takmer výlučne ako nadávka a hoci šlo o „známe“ slovo, jeho význam bol širšej verejnosti tiež de facto neznámy. K tomu pozri napríklad text Marty Friašovej Slúžtičky v prvom čísle časopisu *Aspekt* 1/1993; editoriál Jany Cvikovej a Jany Juráňovej v *Aspekte* 2/1994 na tému *Feminizmy*, ktorý zdôrazňuje pluralitu feministického myslenia. Podobne aj diplomová práca Veroniky Wöhrer analyzuje používanie slova *feminizmus* zo strany slovenských akademiciek (2001).

¹⁴ Krátky slovník slovenského jazyka uvádza celkom šesť významov, takže význam „sociálne pohlavie“ je v poradí siedmy: *rod* 1. rad, spoločenstvo potomkov pochádzajúcich z jedných prarodičov, pokolenie: starý rod, šľachtický rod; 2. odb. základná jednotka v prvotnom politicko-ekonomickom systéme; 3. zool., bot. systematická jednotka zahŕňajúca najbližšie príbuzné druhy živočíchov alebo rastlín; 4. pôvod (význ. 2): bola zemianskeho rodu; je rodom Slováč; 5. narodenie, zrod: je nadaný od rodu; 6. lingv.: (gram.) rod gram. kategória vyjadrujúca príslušnosť podst. m. do jednej z troch základných skupín: mužský, ženský, stredný rod; slovesný rod gram. kategória vyjadrujúca vzťah slovesného deja k jeho východisku a k podmetu.

¹⁵ Pozri <http://glosar.aspekt.sk>.

¹⁶ Práca prebieha v procese vzdelávania a tvorby analýz, ktoré aj v súčasnosti zabezpečujú prevažne mimovládne organizácie, ako aj v ich publikáciách (najmä v publikáciách ASPEKTU a Centra pre rodové štúdiá).

¹⁷ Iniciátorkou verejnej diskusie o násilí na ženách bola koalícia feministických mimovládnych organizácií Piata žena.

¹⁸ Fraser, 2007, s. 60.

¹⁹ Bútorová (ed.), 1996, s. 169.

²⁰ Pre situáciu na Slovensku bolo typické, že prvou osobou, ktorá začala písať o neprítomnosti žien na tribúnach v československej nežnej revolúcii (ako aj o rizikách návratu tradičného rozdelenia rodových rolí) bola slovenská emigrantka žijúca vo Švajčiarsku, spisovateľka Irena Brežná v článku „Schreckliche Rache“, ktorý bol pôvodne napísaný pre nemecký feministický časopis *EMMA* 4/1992 (v slovenčine vyšiel pod názvom „Strašná pomsta“ v prvom čísle časopisu *Aspekt* 1/1993 – *Mýtus krásy*).

²¹ Pozri napríklad Kiczková, Zuzana – Farkašová, Etela: The Emancipation of Women: A Concept that Failed. In: Funk – Mueller (ed.), 1993, s. 85: „emancipation of women“ (...) these words played a significant role in the building of socialism in Czechoslovakia, influencing women's real position. (...) this socialist conception of emancipation was an androgynous one.“

²² *Unsere Geschichte(n) mit Sozialismus und Feminismus*, 1994.

²³ Prvá obsiahlejšia slovenská publikácia o životoch žien za socializmu, ktorej predchádzal niekoľkoročný rodový výskum, vyšla až neskôr v Centre rodových štúdií pod názvom *Pamäť žien. O skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch* (2006).

²⁴ Jedna z iniciátoriek konferencie Heidi Burmeister vyjadrila svoje sklamanie nad tým, že sa socializmus nestal spravodlivejšou alternatívou kapitalizmu slovami: „Z mojej perspektívy socializmus nesplnil to, čo sľuboval. (...) Obraz človeka ostal primárne mužský. (...) Feminizmus bol (v socializme – doplnila red.) taký diskredi-

tovaný preto, že spochybňuje mocenskú asymetriu v rodových vzťahoch. Ale aj preto, že slobodu a ľudskú dôstojnosť (...) meria reálnou situáciou žien.“ In: *Unsere Geschichte(n) mit Sozialismus und Feminismus*, 1994, s. 9.

²⁵ Zo Slovenska sa konferencie zúčastnili Anna Daučíková, Jana Cviková, Zuzana Kiczková. Okrem hlavných referátov si každá účastníčka pripravila svoje osobné vyjadrenie o tom, aký je jej vzťah k socializmu a feminizmu a akú rolu zohrali v jej osobnom živote.

²⁶ V časti Prílohy uverejňujeme štúdiu Zuzany Kiczkovej *Vzájomný vzťah medzi verejnou a súkromnou sférou z pohľadu žien z roku 1997* v plnom rozsahu.

²⁷ Šmejkalová, Jiřina: *Gender as an Analytical Category of Post-Communist Studies*, s. 50. In: Jähnert (ed.), 2001.

²⁸ Téma „Osobné je politické“ sa stala aj špeciálnou témou jedného z čísel časopisu *Aspekt* 2/1999.

²⁹ Pozri tiež publikáciu „Prelude“ (v anglickej jazykovej verzii) alebo „Auftakt“ (v nemeckej jazykovej verzii) o feministických projektoch v strednej a východnej Európe; publikácie v oboch jazykových mutáciách pripravil ASPEKT pre nadáciu *Frauen Anstiftung* v roku 1995.

³⁰ Verejná prezentácia prvého čísla sa konala v Bratislave 11. októbra 1993.

³¹ Pozri napríklad aj text z roku 1995 v časti Prílohy Cviková, Jana: *O nutnosti konfliktu*.

³² Cviková, Jana: *Prvé feministické stretnutie na Slovensku*. In: *Aspekt* 1/1993 – *Mýtus krásy*.

³³ Kiczková, Zuzana: *Slovensko. Obraz o „nás“ – obraz jednotný, pravdivý, objektívny, patriarchálny*. In: *Feminizmus a nacionalizmus*, 1993.

³⁴ Cviková, Jana: *List z Bratislavy: pokus o postsocialistický feminizmus*. In: *Feminizmus a nacionalizmus*, 1993.

³⁵ Celý text Jany Juráňovej ... bez kontextu... uverejňujeme v časti Prílohy.

³⁶ Pozri Bútorová a ě., 2002, *Ženy, muži a rovnosť príležitostí*, s. 417: „V novembri 2000 na podnet Profesionálnych žien vzniklo Fórum žien 2000 ako iniciatíva 50 mimovládnych organizácií zo všetkých regiónov Slovenska na podporu vyššieho uplatnenia žien na rozhodujúcich postoch v politike a verejnom živote. Medzi aktivity Fóra žien 2000 patrí rad deklarácií a výziev presadzujúcich princíp vyššieho zastúpenia žien v politike a lobovanie v prospech tohto princípu, ako aj organizovanie tréningov pre ženy vo všetkých regiónoch Slovenska pre prácu v politike a verejnom živote. V auguste 2002 vznikla na báze Fóra žien 2000 nová organizácia Asociácia Fórum žien 2000.“

³⁷ Jej formulovaním sa zaoberal napríklad aj projekt *Hlasy žien* v rámci kampane pred parlamentnými voľbami v roku 2002, ktorý sa však vzhľadom na situáciu na politickej scéne zameriaval na posilnenie kompetencií voličiek, nie na podporu političiek. Pozri Bútorová a ě., 2002, *Ženy, muži a rovnosť príležitostí*, s. 420: „Projekt *Hlasy žien* bol zameraný predovšetkým na motiváciu žien k účasti žien vo voľbách a na zvýšenie ich informovanosti. (...) Hlavnými organizátormi projektu boli ženské ľudskoprávne organizácie Aliancia žien Slovenska, *Aspekt* a *Možnosť voľby*. (...) Projekt *Hlasy žien* sa skladal z viacerých častí. V jeho rámci vyšla kniha *Hlasy žien*.

Aspekty ženskej politiky obsahujúca domáce i zahraničné dokumenty, úvahy a štúdie o situácii žien vo vzťahu k moci a politike (Cviková – Juráňová, 2002). V rámci projektu sa v spolupráci s Inštitútom pre verejné otázky a agentúrou AKO uskutočnil kvalitatívny výskum zameraný na špecifickú cieľovú skupinu žien, tzv. voličky zmeny (Gyárfášová, 2002). Jeho výsledky poslúžili nielen ako základ na predvolebnú kampaň, ale budú využiteľné aj ako zdroj informácií na pôsobenie ženských MVO v povolebnom období.

Súčasťou projektu bolo vyhodnotenie plnenia volebných programov politických strán pred štyroch rokov (autorka Oľga Pietruchová), ako aj analýza volebných programov kandidujúcich politických strán (autorka Katarína Farkašová). (...) Mediálna zložka projektu spočívala v televíznom a rozhlasovom spote, v plagátoch („Ženy, kto rozhoduje za nás?“), v inzercii v týždenníkoch („Ženy, ako nás vnímajú?“), v oslovení žien prostredníctvom direct mailingu, internetovej reklamy a internetovej stránky. Hlavná výzva „Ak nerozhodneme, rozhodnú za nás. Využime možnosť voľby“ hovorila nielen o potrebe zúčastniť sa na voľbách, ale o rozhodovaní o vlastnom živote vôbec.“

³⁸ Pozri Havelková, Hana: Ženské hnutie a genderová kultúra v Česku 1993 – 2003: „komunizmus zakonzervoval myšlenkové vzorce. Zámerné nepoužívam výraz, že tu bola silne konzervatívni tradície, ale mluvim o zakonzervovaní. To zakonzervované plynulo z absolútnej absence verejného diskurzu. (...) bylo tady jakési zamrznutí veřejné diskuse, které trvalo čtyřicet let, to není málo.“

³⁹ V tomto texte v zásade rozlišujeme medzi feministickými a ženskými organizáciami. Feministické organizácie nazývame aj ženské ľudskoprávne organizácie.

⁴⁰ Pozri napríklad Kobová – Maďarová, 2007.

⁴¹ Rosová, Tatiana: Ženy na Slovensku. Vyhodnotenie výsledkov kvalitatívnej sociologickej sondy. In: *Aspekt* 3/1994, s. 113 – 116.

⁴² Bútorová (ed.), 1996.

⁴³ Čiastkové výsledky boli uverejnené v *Aspekte*: Bútorová, Zora a kol.: Žena v rodine, práci, spoločnosti. In: *Aspekt* 2 – 3/1995, s. 228 – 244; Bútorová, Zora: Homosexualita vo svetle verejnej mienky. In: *Aspekt* 1/1996, s. 161 – 162.

⁴⁴ Pozri časť Literatúra.

⁴⁵ Daučíková – Bútorová – Wallace-Lorencová, 2002.

⁴⁶ Bútorová (ed.), 2001.

⁴⁷ Viac informácií o projekte na webovej stránke <http://www.ivo.sk/4271/sk/projekty/plus-pre-zeny-45->.

⁴⁸ Pozri aj Glosár rodovej terminológie.

⁴⁹ Filadelfiová, 2008.

⁵⁰ Viac informácií o projekte je na stránke www.ruzovyamodrysvet.sk.

⁵¹ Prvá kampaň sa konala od 23. 11. 2001 do 28. 2. 2002, druhá od 25. 11. 2002 do 14. 2. 2003.

⁵² Bútorová (ed.), 1996.

⁵³ Landry, 1996.

⁵⁴ Tamže.

II.

Okrúhly stôl začiatovníčok

Skrátený a autorizovaný prepis záznamu

Prepis záznamu z dvoch stretnutí v ASPEKTE, skrátený, autorizovaný a doplnený o poznámky a odkazy.

16. septembra 2009 sa stretnutia zúčastnili: Zora Bútorová, Jana Cviková, Anna Daučíková, Hana Fábry, Katarína Farkašová, Monika Grochová, Jana Juráňová, Zuzana Kiczková, Oľga Pietruchová.

21. septembra 2009 sa stretnutia zúčastnili: Zora Bútorová, Jana Cviková, Hana Fábry, Jarmila Filadelfiová, Jana Juráňová, Zuzana Kiczková, Oľga Pietruchová.

Prvé stretnutie

Jana Cviková a Jana Juráňová (ASPEKT): Čo sa za dvadsať rokov odohralo v rodovom diskurze na Slovensku? Túto otázku si kladieme v rámci projektu „20 rokov po: rodové aspekty novej verejnosti“. V novembri 1989 začal po štyridsiatich rokoch totality, s krátkou prestávkou v 60. rokoch, u nás vôbec po prvýkrát vznikáť verejný diskurz, skutočne verejný vo všetkých oblastiach života spoločnosti. Chceme sa dopátrať odpovedí na to, akým spôsobom a z akej motivácie sa začal naplňovať v oblasti rodovej problematiky, ktorá sa nás najviac dotýka. Výstupom projektu je publikácia o zrode rodového diskurzu na Slovensku. Okrem perspektívy ASPEKTU v nej chceme čo najviac zohľadniť, ako vidíte túto našu spoločnú históriu vy. A tak sme si dovolili pozvať práve vás, lebo ste boli *začiatočníčkami* v pravom zmysle slova, nielen preto, že ste stáli na začiatku feminizmov a tej-ktorej oblasti poznávania na tomto poli, ale aj preto, že všetky sme vlastne boli začiatočníčkami. A že sme sa tie veci učili postupne, tak ako sme ich robili, takže spĺňame taký dvojité predpoklad pre začiatočníctvo. Pozvali sme vás aj preto, že na rozdiel od iných žien, ktoré boli na začiatku „pri tom“ a potom odišli do iných oblastí, kde, dúfame, uplatňujú niečo ako feministické prístupy, vy sa zväčša feminizmom a rodovej problematike nejakým spôsobom viditeľne venujete aj dnes.

Skúsme spolu hľadať odpovede na otázky: Kedy som sa začala zaoberať feminizmami a rodovou problematikou? Čo ma k tomu motivovalo? Čo sa zmenilo v mojom postoji? Čo bolo na začiatku? Čo je teraz?

JAC: Dovolím si najprv vyzvať Zuzanu Kiczkovú ako „seniorku hmatateľných stôp“, autorku a spoluautorku prvých publikovaných textov na túto tému.

Zuzana Kiczková (Centrum rodových štúdií): Medzníkom bol rok 1990, vtedy sa vo Viedni konalo medzinárodné sympóziu o feministickej filozofii, ktorého súčasťou bola prezentácia pätnástich rokov ženského výskumu na tejto univerzite. Sympózia sa zúčastnili popredné feministické filozofky a my sme mali možnosť po prvýkrát si vypočuť prednášky Seyly Benhabib¹, Ingvild Birkhan²,

Christine Kulke, Geneviève Fraisse³, Diany Coole, Alison M. Jaggar a mnohých ďalších. Pre nás – bola som tam spolu s kolegyňou Etelou Farkašovou⁴ – kľúčovú úlohu zohrala profesorka filozofie a vtedy už popredná feministická filozofka Herta Nagl-Docekal.⁵ Je pravda, že polovičke z toho, čo tie hviezdy vtedy hovorili, sme vôbec nerozumeli, lebo sme nechápali, prečo sa daný filozofický problém z perspektívy feministickej filozofie formuluje práve tak, ako to prednášali prítomné filozofky. Na druhej strane sme si vypočuli pomenovania tých skúseností, ktoré sme mali aj my, alebo nám boli blízke, len nám pre ich vyjadrenie chýbal adekvátny jazyk. A to nás razom oslovilo.⁶ Cestou domov sme si povedali, že to s tou feministickou filozofiou skúsime aj my. Hneď na začiatku sa nám podarilo zaviesť kurz Úvod do rodových štúdií, to bolo ešte v roku 1991 a odvtedy ten kurz stále beží.⁷

JAC: Neboli to ešte vtedy „feministické teórie“?

ZK: Nie, bol to úvod do rodových štúdií. Viedli sme dlhé diskusie o tom, či hneď vyjsť „natvrdo“ s feminizmom, hoci vždy sme uvádzali, že „pohľad z druhej strany“ je pohľadom z feministickej filozofie, či už ide o problém subjektu alebo rozumu v moderne. Ten kurz sa okamžite podarilo dostať do základnej ponuky pre študentov a študentky filozofie, ako aj filozofie s inými kombináciami. Potom sme tie kurzy rozšírili o ďalšie. Neskôr k nám pribudla Mariana Szapuová⁸, ktorá robila epistemológiu. Etela Farkašová sa tiež venovala epistemológii a feministickému mysleniu o literatúre, ja som sa zaoberala ekofeminizmom a pridala som kurz z feministickej etiky. Spolupráca s Hertou Nagl-Docekal bola úplne perfektná, skutočne nám pomáhala. Napríklad nám pomohla zostaviť knižku „Štyri pohľady do feministickej filozofie“, ktorá vyšla v roku 1994 v Arche a je prvou publikáciou do slovenčiny preložených textov súčasných feministických filozofiek.⁹ Dnes, s odstupom času, považujem za zaujímavé, že sme ani pri tejto prvej knižke a ani pri zavedení kurzov na filozofickej fakulte nenarazili na nejaký odpor, nechut', animozitu alebo niečo také. Na začiatku sa to prijímalo tak, že veď no dobre, tak si prednášajte.

JAC: Zrejme ako jedna z mnohých nových vecí, ktoré vtedy prichádzali...

ZK: Áno, ako jedna z vecí vyplývajúcich z toho, že sme sa otvorili Západu a že prišiel závan demokracie. Vtedy v tých začiatkoch reakcie na našu prácu vôbec nemali nejaký charakter posmechu, irónie či odmietania. Netrvalo to, samozrejme, dlho, ale začiatok bol skôr takýto benevolentný.

V nasledujúcich rokoch som sa zamerala na problematiku ekofeminizmu, lebo téma príroda a žena sa mi v tom čase, keď ma hnevali ekologické problémy, stala blízkou. Veľká časť mojej habilitačnej práce potom vyšla v roku 1998 aj knižne v ASPEKTE pod názvom „Príroda: vzor žena?!“.¹⁰ Bola to vlastne prvá pôvodná slovenská knižná publikácia z oblasti feministickej teórie. Uvádzam to ako ilustráciu toho, aký veľký časový sklz máme v tejto oblasti. Etela Farkašová sa ako spisovateľka a filozofka „rozbehla“ v zanietennom literárnom písaní z feministickej perspektívy a Mariana Szapuová sa špecializovala na feministickú epistemológiu. Takže takto sme si to rozdelili. Chcem pripomenúť, aké dôležité bolo pre nás to, že sme potrebovali študijnú literatúru na jednotlivé kurzy. Takže založenie časopisu *Aspekt* a publikovanie textov, teoretických textov v *ASPEKTE* bolo pre nás úplne fundamentálnou záležitosťou. Bez toho by sme sa nepohli vôbec nikam. Boli sme tomu rady napriek tomu, že feministky si, aj obidve Jany, vyslúžili pomenovanie, že sú príliš intelektuálne, a že časopis *Aspekt* nie je pre „širokú verejnosť“. Pre nás ale uverejnené texty mali zásadný význam, boli to predovšetkým preklady, vynikajúce preklady zakladateľiek, teoretičiek feminizmu, ktoré sme dávali študentkám a študentom ako povinné čítanie. Treba spomenúť aj dôslednú jazykovú prácu s prekladom. S týmito textami sa dali robiť hĺbkové textové analýzy, a táto možnosť stojí a padá na kvalite prekladu. Texty boli spracovávané skutočne veľmi poctivo. Musím spomenúť jazykovú redaktorku *Aspektu* Julianu Szolnokiovú¹¹, tú jej povestnú vetu, že čitateľka a čitateľ si nezaslúži zlý text.

JAC: Julka by tu dnes s nami sedela a spomínala na začiatky, lenže kvôli svojej chorobe práve teraz nemôže. Počas tých dlhých rokov spolu s nami utvárala rodový terminológiu, pomáhali sme si navzájom pri hľadaní možností ako pracovať s jazykom rodovo citlivo.

JJ: Julka bola po celé tie roky úžasná v tom, že žiadne riešenie nepovažovala za konečné a definitívne, netrpela žiadnou odbornou márnivosťou a pomáhala nám v tom, aby sme sa vyvíjali aj my, náš jazyk. Tak ako sme pracovali na sebe, tak sa vyvíjal aj náš jazyk, tak ako sme sa scitlivovali my, tak sa postupne scitlivoval aj náš jazyk. Takže, keď sme potom niekedy pracovali aj s textami, ktoré sme už vydali pred niekoľkými rokmi, nikdy sme sa nerozpakovali pracovať na nich opakovane, a takisto keď sme ich uvádzali do iných kontextov. Julka s nami jazykovo pracovala na všetkých kampaniach, a okrem toho, že sama do časopisu a do publikácií neskôr občas prispela nejakým článkom, pomáhala nám v tej veľmi nevďačnej úlohe – tvorbe

sumarizujúcich textov, rôznych prepytujem pár a podobných textíkov. To je vždy to najnevďačnejšie. Keď môžeme, konzultujeme s ňou veci, s ktorými si nevieme dať rady, alebo pri ktorých potrebujeme tretiu do partie. Lebo vždy, keď sme mali možnosť, aby sme intenzívne spolupracovali aspoň tri, resp. viaceré, či už v prípade Anče, Julky, prípadne ďalších, už mladších kolegyň, to bol pre nás veľký prínos.

JAC: Na samom začiatku sme hľadali terminológiu, hľadali sme vyjadrovanie. Spomínam si, že s tvojím menom pod textom o feministickej filozofii som sa stretla po prvý raz v „ženskom“ čísle Slovenských pohľadov, čo bolo vôbec prvé ženské číslo kultúrneho časopisu na Slovensku (v tom období sa isté veci „dobiehali“ aj takými špeciálnymi číslami, napr. *Prostor*¹²). No fyzicky som ňu stretla až v Jílovišti, to bola, ak sa nemýlim, prvá feministická konferencia v Čechách (1992) usporiadaná nemeckou feministickou nadáciou *Frauen Anstiftung*. Vtedy sme už dlho pracovali na príprave vydávania a aj konkrétne na prvom čísle časopisu *Aspekt*. No a tam som bola taká nadšená, že vy ste na konferencii mali spolu s Etelou Farkašovou zaujímavý príspevok o rozdelení Československa z hľadiska feministickej kritiky dichotomického myslenia¹³, že som ňu vtedy pozvala do nášho redakčného matronátu, o ktorom sme práve vtedy uvažovali ako o takej symbolickej i spolupracovníckej záštite našej práce.¹⁴ Hneď od začiatku sme cítili, že chceme vašu a našu prácu prepojiť.

ZK: Dodnes sa pamätám ako Jana Juráňová (ako zástupkyňa šéfredaktora Slovenských pohľadov) prišla v roku 1991 za mnou na katedru s ponukou napísať článok o feministickej filozofii.¹⁵ V prvom momente mi to vyrazilo dych, lebo vyjsť pred literárnu a umeleckú komunitu som vtedy považovala za niečo medzi trúfalosťou a zodpovednosťou. Nevedela som, čoho je viac, ale nevedela som ani odmietnuť. Šteklila ma tá dôvera. Medzinárodná konferencia v Jílovišti pri Prahe v roku 1992 patrila medzi tie podujatia, na ktorých sa stretli ženy, prevažne feministky, zo „Západu“ a „Východu“. Presnejšie povedané, tie druhé boli vyzvané svojimi kolegyňami, aby sa pokúsili zreflektovať postavenie žien v strednej a východnej Európe. Najväčšiu skúsenosť s tým mali feministky z bývalej Juhoslávie. Aj pre nás s Etelou Farkašovou to bola výzva, ku ktorej sa pridružilo oslovenie od kolegyň zo zahraničia, a tak sme sa začali venovať problematike emancipácie žien za socializmu. V zahraničných zborníkoch sme uverejnili štúdie, v ktorých sme sa pokúsili analyzovať východiskové princípy koncepcie emancipácie, ale hlavne dopátrať sa toho, prečo táto koncepcia zlyhala.¹⁶ Samy sme boli prekvapené,

aký záujem téma vyvolala na medzinárodnom sympóziu filozofiek v Amsterdame (1992) a vtedy sme mali dojem, že do diskusie so „západniarkami“ máme aj my čo ponúknuť. Za jedno z rozhodujúcich stretnutí a podujatí považujem to s Nemkami z Frauen Anstiftung, ktoré robili prvú konferenciu tu na Slovensku.

JAC a JJ: Konferenciu „Feminizmus a nacionalizmus“ sme už usporiadali v spolupráci s nimi a potom sme vydali publikáciu z tejto konferencie, v ktorej je uverejnený aj tvoj príspevok.¹⁷

ZK: To bolo veľmi dôležité stretnutie; a potom boli veľmi dôležité aj tie stretávanía v miestnosti na Staromestskej, to boli nezabudnuteľné chvíle. Zrazu sa objavilo toľko nových tvárí, každá cítila, že to má niečo do seba, boli to jedinečné stretnutia.¹⁸

JAC: Z toho, čo hovoríš, vyznieva, že tvoj záujem bol profesionálny, ale tá jedinečnosť toho procesu sa už potom nevzťahovala čisto len na profesionálne otázky.

ZK: Pre mňa to malo skôr podobu pohybu „zospodu“. Údiv nad tým, čo všetko si vieme a chceme povedať. Zažila som tam veľmi úprimnú, ústretovú a solidarizujúcu atmosféru medzi ženami, ktoré boli z rôznych profesií. Viselo to vo vzduchu, že keď ťa to (myslím tým feministické idey) raz zdrapne, tak ťa to už nepustí, prehodnotíš kadečo vo svojom živote, vo svojich pohľadoch.

JAC: Tak sme si spomenuli na konferenciu „Feminizmus a nacionalizmus“; mimochodom na obálke dokumentačnej publikácie z konferencie mala Anna Daučíková svoje „geografické“ motýle z máp.

Kedy si sa ty začala venovať feminizmu? Ale mohla by si nie úplne od Evy, ale skúsiť začať až na Slovensku...

Anna Daučíková (ASPEKT): Ale ja musím začať od Evy, teda od Lilit. Niekedy v roku 1988 som sa dostala do Talianska, pretože som bola občianka Sovietskeho zväzu a my sme v tom čase už mali dávno perestrojku, mohli sme cestovať. V Taliansku, vo Verone som stretla feministky. Povedala by som, že ako šibnutím zázračného prútika som sa v priebehu niekoľkých sekúnd stala feministkou, a to sprvoti feministkou talianskeho razenia – „l'ordine simbolico della madre“.¹⁹ Ide teda o taký špecifický feminizmus, jeden z najkontroverznejších feminizmov. Dnes sa už na to dívam ako na fundamentalizmus v láskavom slova zmysle, ako na snahu vybudovať akoby paralelný svet. Neskôr som potom toto myslenie opustila. Môj život a všetko, čo ma potom stretlo, ma viedlo iným smerom. Prestala som sa spoliehať na identitu založenú na vytváraní konštrukcie ženskosti

– aj vzhľadom na svoju sexuálnu orientáciu, aj vzhľadom na vývoj mojej subjektivity smerom ku queer mysleniu. No prejavovalo sa to najmä v mojej výtvarnej práci, kde som sa snažila skôr o rodovú ambivalenciu, než o hľadanie nejakej podstaty ženskej identity. Vidím to ako veľký vývojový oblúk, v ktorom ASPEKT pre mňa znamenal veľmi veľa, bola to pre mňa škola. V čase, ktorý som strávila v ASPEKTE, bolo pre mňa každé nové číslo časopisu prekvapením a výzvou. Ale nech to bolo akokoľvek, feminizmus bol pre mňa alternatívou, politickou alternatívou v situácii, do ktorej sa dostala táto krajina, do ktorej sme sa dostali my všetci, keď sme začali pracovať na novom systéme so starými ľuďmi. Nebola som schopná zaujať pozíciu mnohých mojich dobrých priateľov na konzervatívnej strane politického spektra, ale ani stotožniť sa s novou ľavicou a takmer všetko, čo sa dialo, bolo pre mňa veľkým sklamaním. Feminizmus sa mi javil ako jediná možnosť ako zostať v kritickej pozícii voči tomuto svetu.

Monika Grochová (FENESTRA): Pamätám si na môj prvý kontakt s časopisom Aspekt, ktorý ste poslali do Košíc na adresu môjho vtedajšieho manžela²⁰. Ešte si to pamätám aj vizuálne – ako to vybral z obálky, zbežne prelistoval a len tak pohodil. Ja som vtedy mala za úlohu, a bolo to aj zo záujmu, načítať všetko, čo vtedy prichádzalo do vydavateľstva Knižná dielňa Timotej. Tak som si to prečítala a myslím, že som sa vám aj ozvala.

JAC: Chcela by som len vysvetliť, prečo sme tam časopis poslali. Vtedy sme ešte boli také naivné, že sme si mysleli, že prvé číslo svojho nového časopisu máme poslať celému tomu intelektuálnemu okruhu ľudí, ktorých sme poznali z rôznych kontextov. V tomto prípade ten literárny kontext bol asi najsilnejšie zastúpený. Jednoducho sme to posielali spisovateľom a spisovateľkám.

JJ: V duchu sme videli to padanie na zadok, nával nadšenia...

JAC: Prvé číslo Aspektu²¹ sme vydali v náklade 3000 kusov!

MG: Ten účel to splnilo, pamätám si, že mu to veľmi zalichotilo, veď mu prišlo niečo nové a bral to tak, že pamätajú si ma, vedia, že mne to stojí za to poslať, lebo aj ja som niečo také nové na slovenskej literárnej scéne, a tu taká prekladová vážna vec. Potom ste to tam posielali pravidelne, ja som sa, myslím, ozvala a mala som potrebu niečo k tomu povedať, nejako dať odozvu. Nejakým zázrakom k nám tie Aspekty opakovane prichádzali na Tomášikovu ulicu do Košíc vo veľkých obálkach. Takže pre mňa to prišlo už v roku 1993 a vlastne celý čas som už potom mala s ASPEKTOM kontakt.

Rok 1993 bol pre mňa zaujímavý tým, že to boli už tri roky, čo som bola doma s deťmi v byte a bola som v kontakte len s knihami, s literatúrou, s mojím vtedajším manželom a s jeho mužskými spisovateľskými, novinárskymi a intelektuálnymi známymi a kamarátmi, ktorí sa mlieli bytom. Tým, že som sa presťahovala a ešte som zmenila svoju životnú situáciu – vydala som sa –, prišla som o všetky ženské známe, kamarátky. Aj to mesto mi bolo cudzie, vrátila som sa do Košíc po piatich rokoch. Nepreháňam ani si nevymýšľam, pre mňa bolo neuveriteľné čítať a uvažovať o iných veciach. Keď sa mi dostal do rúk časopis Aspekt, bolo to pre mňa veľmi silné. Spisovatelia u nás prebývali stále, ale žiadne ženské bytosti sa nevyskytovali.

Keď som sa vám ozvala, nielenže ste mi časopis ďalej posielali, ale ste ma aj pozvali na podujatia, ktoré ste organizovali, najmä na tie, ktoré sa týkali literatúry. Čas bežal a u mňa To celé spustilo proces uvažovania o tom, čo ďalej. Trvalo mi to dlho. U mňa to bolo prepojené so súkromným životom, mala som veľmi „zaujímavý“ zážitok z toho, že svet sa z pozície dievčaťa javil ako plný šanci, ako zaujímavý a normálny. No od chvíle, keď som sa vydala a potom, keď som mala deti, som sa preklopila do kategórie matky a nevychádzala som z údivu. Zrazu nič z toho, na čo som bola od malička zvyknutá, neplatilo. Bola som vychovaná tak, že som samostatná jednotka. A zrazu to v tej spisovateľsko-katolíckej enkláve v Košiciach bolo veľmi drsné.

Prvé kamarátky, ktoré som stretla, prišli po narodení môjho tretieho dieťaťa v roku 1994 – všetky boli ženy na materskej. Najprv boli asi tak tri, potom ich bolo viac, postupne ich bolo okolo desať. A vtedy ste mi poslali tú pamätnú publikáciu so zelenou obálkou od Pražských matiek o tom, ako zakladať materské centrá. Dopadlo to tak, že ma to inšpirovalo a v roku 1996 sme založili občianske združenie Fenestra, pričom stanovy sme odpísali od vás, od Záujmového združenia žien ASPEKT.²²

JAC: Takže na Slovensku je okrem ASPEKTU jediné ZZZ...

MG: Nie, je ich viac, naše stanovy totiž potom opisovali zasa iné občianske združenia. Najväčší fór je, že jedno občianske združenie zamerané na kultúrny život v Košiciach, ktoré založili traja muži, má tiež rovnaké stanovy, odpísali to aj s pomenovaniami osôb v ženskom rode, hoci som im hovorila, aby to neodpisovali, že im to ukazujem len na inšpiráciu. My sme si vtedy dali záležať, aby všetky orgány združenia boli v ženskom rode, aby bola predsedníčka, štatutárka, no proste všetko, a oni to takto opísali...

JAC: Takto sa veci šíria.

MG: Rovnaké stanovy má napríklad aj Zájumové združenie žien MyMamy v Prešove. A tak je takým vašim zvláštnym pričinením viac ZZZ na Slovensku. My, teda Fenestra, sme získali registráciu v roku 1996 v júni.

Dodnes si pamätám na prvé stretnutie ešte pred registráciou, bolo to na jar v byte mojej sestry. Stretlo sa nás tam jedenásť žien s deťmi. Najprv sme sa len stretávali na bytoch, plánovali sme, čo budeme robiť, snažili sme sa čítať, rozprávať o veciach, uvažovať. Od dňa registrácie sme sa snažili nájsť si v meste nejaký priestor. No keď sme, nadšené tou myšlienkou materského centra, začali priestor v rámci mesta vybavovať, stretli sme sa s veľkým odporom. Myšlienka, aby ženy mali svoj priestor, sa nášmu okoliu javila ako veľmi nesympatická. Trvalo veľmi dlho, kým sa nám nejaký priestor podarilo vybaviť, aj to len za komerčnú cenu, nebolo možné získať nič od mesta a mestských častí. Preto je pre mňa zaujímavé porovnať tú situáciu s dneškom.

Potom v roku 2003 alebo 2004 sa podarilo na prešovskej univerzite zásluhou Viery Bačovej²³ dosiahnuť, že vznikol novoakreditovaný predmet prevencia násilia, no v tom čase ešte nebolo možné presadiť, aby v tom názve bolo, že ide o prevenciu násilia na deťoch a na ženách. To bolo nepriechodné. Tak ako kedysi v roku 1996 nebolo pri vyjednávani priechodné, keď sme žiadali niečo pre ženy.

JAC: Je zaujímavé, že vtedy bolo neakceptovateľné aj materské centrum, ktoré sa dnes už stali akceptovateľnými.

MG: Áno, som tomu veľmi rada, ale je pravda, že my sme vtedy veľmi tvrdohlavo opakovali, že to bude centrum pre ženy, že to nebude náhradná škôlka a pod.

JAC: ... nebolo to „pre rodinu“, ale pre ženy...

MG: Áno, zdôrazňovali sme ženy, nie deti a rodinu. Možno preto to bolo ťažké presadiť.

JAC: Tá formulácia prezrádzala, že to nebude celkom v poriadku...

HF: ... že to nebude tradičné...

MG: Od roku 1996 do 1998 sa udiali pre mňa veľké zmeny. Pôvodne som si vôbec nemyslela, že by som v živote robila niečo v rámci feminizmov, vtedy som bola na takom pomedzí. Naozaj som len potrebovala vytvoriť nejaký priestor pre nás, aby sme sa mohli stretávať. Postupne sa to za pomerne krátku dobu zmenilo. A v roku 1999 sme začali poskytovať služby pre týrané ženy, a to kompletne

aj s právničkou. Znamenalo to pre mňa, že som musela urobiť vážne rozhodnutia. Týkali sa toho, či ako laička môžem vchádzať do tejto témy. Ako môžem ako laička niečo urobiť a nepoškodiť.

JAC: Tak si sa zasa ocitla v tej začiatočnickej pozícii...

MG: Áno, opakovane.

Katarína Farkašová (Aliancia žien Slovenska): Ja si nepamätám, kedy som koho stretla, lebo mám pocit, že vás všetky poznám odjakživa, mne Bratislava vždy pripadala malá. Výraznejšie si spomínam len na stretnutie so Zorkou Bútorovou, pretože sme sa osobne zoznámili až cez projekt Ľuby Lacinovej²⁴, ktorý sa volal Aliancia žien Slovenska.²⁵ Ten projekt navrhol nejaký chalan od ochranárov, už si nepamätám kto. Preto má dodnes naša organizácia taký hrozný názov, akýsi socialistický, neviem, no neženský.

JAC: Aliancia je aj NATO...

JJ: ... takže to nebol priamo tvoj nápad?

KF: Ľuba ma požiadala, aby som sa ujala jej projektu, ktorý práve schválila komisia Phare, pretože Ľuba dostala vedecké štipendium a odchádzala do Nemecka robiť svoj biochemický výskum. Ja som už bola v treťom sektore etablovaná ako zástupkyňa nadácie Friedrich Naumann Stiftung a okrem toho projekt bol v angličtine, takže potrebovala angličtinárku. Jadrom celého projektu bol sociologický prieskum a odtiaľ sa potom odvíjala naša ďalšia spolupráca so Zorkou Bútorovou. Bol to prieskum o živote žien na Slovensku. Pre mňa bolo úžasné, že situácia žien zrazu dostala konkrétne rozmery, tvary a hlavne, že bola zrazu „spočítateľná“. S konkrétnymi číslami sa dalo diskutovať o postavení žien. Priznám sa, že dovtedy som nemala žiadny osobný dôvod o postavení žien premýšľať. Vyrastala som v úžasnej liberálnej a spolovice umeleckej rodine a ani počas štúdia na VŠMU, ani počas práce ako dramaturgička na Kolibe som nikdy nemala pocit, že som akokoľvek nerovnoprávna. Spomínam si, že môj otec mi ako dieťaťu odmietol dať prepichnúť uši, hoci sa to zrejme robilo masovo, pretože mu to pripadalo dehonestujúce, hovoril – čo je to decko otrokyňa? Prepichne si, keď bude sama chcieť. Preto celý projekt a najmä výsledky prieskumu boli pre mňa veľmi nové a zaujímavé. Zorka z nich nakoniec napísala publikáciu, ktorú nazvala „Ona a on na Slovensku“ s podtitulom „Ženský údel očami spoločnosti“. Až spätne som si uvedomila, že tam nebolo ešte vôbec nič o násilí na ženách, ktorému sa teraz venujeme najviac. Pritom

v tom období existovalo veľa dôvodov, aby sme tam násilie začlenili, neviem, prečo sa tak nestalo.

JAC: Ešte to nebola verejná téma, takže vlastne ani nebola skúmateľná, ako zistili feministky. O tom hovorila napríklad Maria Mies²⁶.

MG: Pamätám si, že ste robili také stretnutia so ženami, ktoré boli prevažne z vidieka. A tam ste ma zavolali. Mali sme v skupinách diskutovať o tom, čo je dobré na tom byť ženou, čo nám to prináša a čo na tom vidíme pozitívne. Tie ženy boli z toho veľmi zarazené. Jediné, čo po dlhom, ťaživom tichu povedali, bolo, že pozitívne je, keď si môžu farbiť vlasy, maľovať si oči. V tých mnohých negatívnych veciach sa snažili vydolovať aspoň niečo.

KF: Poslali sme stovky listov spoločensky aktívnym ženám na celom Slovensku podľa zoznamov VPN. V liste sme im vysvetľovali náš projekt, ktorého súčasťou bolo založenie ženskej organizácie. Nádejali sme sa, že by sa mohli stať jej súčasťou.

JAC: Prečo mala byť založená? Okrem toho, že bol nejaký projekt a potom nejaký výskumný projekt.

KF: Pretože sa nám zdalo dôležité, aby ženy navzájom o sebe vedeli, aby boli nejako zosieťované, aby bolo možné posilať im materiály a aby sa dala začať aj nejaká diskusia.

JAC: Prečo si to vnímala tak, že ženy majú mať zvlášť svoju organizáciu?

KF: Jednak prieskum ukázal, že ženy žijú inak ako muži, čo sa prejavilo aj počas revolúcie. Ale to som ešte netušila, že rovnoprávnosť medzi ženami a mužmi nebude fungovať automaticky. Napríklad už Verejnosť proti násiliu bola vedená mužmi, tam ženy len pomáhali s administratívou a varili kávu. V celej VPN, teda v celom Mozartovom dome bolo len zopár žien, ktoré boli ešte aj inak aktívne²⁷.

Ľahlo aj o to, že sme sa od žien snažili dozvedieť, čo by potrebovali, aké informácie či vzdelávanie a podľa toho sme potom následne robili semináre. Ako prednášajúce sme pozývali ženy, ktoré mali čo povedať a v novom spoločenskom usporiadaní mali už významné funkcie, pričom si ešte našli čas, aby sa s niekým stretli a niečo hovorili.

JJ: Už si to tiež nepamätám, preto sa chcem opýtať: nešlo tam aj o nejakú protiváhu Demokratickej únie žien²⁸?

KF: To nás vôbec nezaujímalo.

JAC: Hej, aj my sme zistili, rozprávajúc sa o minulosti, že socialistický zväz žien²⁹ nás vtedy vôbec nezaujímal.

KF: Pre mňa to bolo niečo, čo umrelo spolu s komunistickou stranou.

JAC: Takže sme si to ani nikdy nedávali do súvislosti s našou prácou a diskutovať sme o tom začali až vtedy, keď prišla Alena Chudíková³⁰ s tým, že vlastne ide o majetok zväzu. Vtedy začala predsedníčka DÚŽ Irena Belohorská vystupovať intenzívnejšie a voľky-nevoľky sme sa o to začali zaujímať. Ale dovtedy sme boli také ponorené a vtiahnuté do fascinácie feministickým myslením, že sme vôbec nemali pocit, že by sme sa mali vybavovať s nejakým socialistickým zväzom. Vníмали sme to tak, že sa nás to vôbec netýka. O to viac nás zarážalo, že celá spoločnosť, akonáhle sme išli na verejnosť, stále na nás útočila práve cez to, že nás s týmto zväzom stotožňovala. A to bolo pre mňa najprekvapujúcejšie, lebo to by som si v živote nepomyslela.

KF: Áno, mňa vyslovene urážalo, že niekto ma dával do súvisu s komunistickou organizáciou. Vôbec sme nechceli byť jej protiváhou, ani sme ju nikdy nepociťovali ako nejakú konkurenciu, ani sme si nemysleli, že máme spoločné záujmy.

AD: No tam je jasná ruptúra.

JAC: V publikácii Zastúpenia Nadácie Heinricha Bölla vo Varšave Ženy v období transformácie 1989 – 2009, ktorá má aj zámer pozrieť sa na uplynulé dvadsaťročie očami žien troch generácií z Poľska, bývalej NDR, Českej republiky, Slovenska a Ukrajiny,³¹ Rita Pawlowski (ročník 1941), ktorá pôsobila v starom zväze žien, píše s obdivom o tom, ako generácia „dcér“ založila feministický nezávislý zväz a zároveň bolestne spomína na to, ako ich tie mladé ženy odignorovali, že sa tak veľmi potrebovali od nich dištancovať. Takže nastala ruptúra medzi socializmom a postsocializmom, ale aj ruptúra v rámci zjednoteného Nemecka. Bolo pre mňa zaujímavé, že to píše niekto ako keby z tej druhej strany, na ktorú som nikdy alebo dlhé roky ani nepomyslela. Trvalo mi aspoň desať rokov, kým som ich začala napríklad na nejakých verejných diskusiách či konferenciách vôbec brať na vedomie.

KF: Teraz, keď o tom hovoríš, tak si vybavujem, že tému násilia na ženách vlastne po prvýkrát Eva Sopková³² doniesla práve cez konferenciu Demokratickej únie žien. Ale zrejme to bola náhoda.

ZK: Áno, to, čo ona priniesla a otvorila, bol šok, celé jej vystúpenie. Všetky sme sa na ňu vrhli – chceli sme s ňou hovoriť.

JAC: Ak si dobre spomínam, vtedy sme už mali s Evou Sopkovou kontakt, lebo sme jej predtým posielali časopis, posielali sme jej ho do psychologickej poradne³³. Keďže tu Eva s nami nemôže byť, uvá-

dzame v prílohe úryvok z „kľúčového“ rozhovoru s ňou, ktorý sme robili pre číslo Aspektu 3/1998 venované téme násilia páchaného na ženách.

KF: S tým zväzom je to podobne ako s VPN. Ešte nikto zo zakladateľov VPN nedostal otázku, že keď zakladali VPN, či to mysleli ako protiváhu komunistickej strany. Nemysleli. Oni ani nemali politické ambície, jednoducho chceli umožniť vznik demokratickej spoločnosti. A nie vymeniť totalitnú stranu za nejakú inú totalitnú stranu.

JAC: No hej, ale nám to prisudzovali.

AD: Nemecké ženy z feministickej nadácie Frauen Anstiftung nám kedysi hovorili, že na prvom stretnutí so ženskými organizáciami v Prahe boli aj ženy z bývalého zväzu, čo vyvolalo veľký konflikt s ostatnými účastníkmi stretnutia.

JAC: U nás sa nič také neodohralo, lebo vlastne my sme sa so zástupkyňami nadácie Frauen Anstiftung zoznámili na konferencii v Jílovišti, na ktorú nás pozvala Jířina Šiklová.³⁴ (Myslím, že zrejme aj na základe „ženského“ čísla Slovenských pohľadov.) A potom som sa s Heidi Burmeister³⁵ stretla na konferencii v Krakove. Takže keď prišli ženy z tejto nadácie na Slovensko, stretli sa už s neformálnym zoskupením žien okolo Aspektu, bolo to riadenie náhod.

KF: Ešte by som chcela dodať, že v rámci založenia Aliancie žien sme organizovali stretnutia ženských mimovládnych organizácií. Prišlo tam dosť veľa novinárov a novinárok, oveľa viac než ako sme počítali, museli sme priniesť ďalšie stoličky. Novinári nám kládli presne túto otázku: či už my odteraz budeme ten nový zväz žien a nás to veľmi zaskočilo, lebo sme vôbec neplánovali súťažiť s nejakým zväzom žien ani ho nahrádzať.

JAC: To je ale smutno-smiešne. Starý poriadok mal zhynúť a byť nahradený tým novým, ale stále sa hľadali tie staré štruktúry v tom, aby to držalo pohromade.

KF: Bolo to zaujímavé obdobie. Tým, že publikácia „Ona a on na Slovensku“³⁶ vyšla aj v angličtine, zrazu sme boli na takom, pre mňa imaginárnom zozname organizácií, s ktorými sa delegácie zo Západu povinne stretávali, aby sa dozvedeli, ako sa tu žije. Každá výskumníčka išla do rómskej osady, niekam do SAVky, do parlamentu, za niekym z vlády a do Aliancie žien.

JAC: A niekedy ešte do ASPEKTU.

Z tohto obdobia pochádza ten náš výrok, ktorý máme na stene: „Ďakujeme, že ste si všetky dobré rady nechali pred dverami.“

KF: Áno, je mi veľmi blízky.

ZK: Nesmieme zabudnúť na Alenu Chudíkovú, ktorá založila ženskú organizáciu pri sociálnej demokracii. Vydávala informačný materiál – časopis. Urobila si nejaký mini výskum, o ktorý sa potom vždy opierala a hovorila o tom. Bola to anketa, urobená laicky, ale stačilo, že vychádzala z kvantitatívnych ukazovateľov. Aj to bolo niečo. A Alena Chudíková na túto tému často veľmi vehementne vystupovala. Nebolo konferencie, kde by nevystúpila.

OP: Bola na Svetovej ženskej konferencii v Pekingu.

JAC: Keď o tom hovoríme, spomenula som si, že práve Alena Chudíková nám začala rozprávať o Pekingu. O tom vlaku, kde cestovali aj s Jiřinou Šiklovou. Ako tam spísali rôzne petície a rezolúcie. Vtedy nám obe aj do časopisu napísali informáciu o Svetovej konferencii o ženách.³⁷

Prostredníctvom časopisu Aspekt sa takto začali stretávať rôzne ženy. Niektorým sme viac rozumeli, viac nás to vzrušovalo a zaujímalo, napríklad keď išlo o literárnu vedu, iné veci nás vzrušovali menej. Tak toto nás napr. menej vzrušovalo, ale bolo fascinujúce, ako o tom Alena rozprávala, čo sa v tom Pekingu dialo. Neboli sme veľmi schopné nadchnúť sa pre to, že cestovali na nejakú masovú konferenciu. Nevníмали sme to vtedy tak intenzívne, nemali sme pocit, že sa nás to nejako týka. Informácie o tom akoby nemali vtedy na čo dopadnúť, pretože nás tie medzinárodné súvislosti v skutočnosti veľmi nezaujímali. Nás vtedy vzrušovalo niečo iné. K takým veciam, ako sú medzinárodné dokumenty a dohovory, sme sa dostali vlastne až cez číslo o ľudských právach z roku 1997.

KF: Ešte dodám, že mňa tie medzinárodné súvislosti zaujímali, pretože ako dieťa socializmu som veľmi rada cestovala a do Číny som vtedy chcela ísť, len som sa bála, že ten vlak, ktorý bol nasmerovaný cez celý Sovietsky zväz, bude niekoľkokrát prepadnutý, a preto som nešla.

AD: Ale vieš, kto tam bol za Slovensko okrem Aleny Chudíkovej ako predstaviteľky mimovládnych organizácií?

JAC: Oľga Keltošová ako Mečiarova ministerka sociálnych vecí.

AD: Presne tak, Oľga Keltošová, ktorá potom v novinách vyhlásila neskutočnú vec, niečo v tom zmysle, že Slovensko je na tom vynikajúco, a v rebríčku postavenia žien sme pred mnohými krajinami, tuším takými ako Irak a Irán.

KF: A keď sa odtiaľ ministerka Keltošová vrátila, vymyslela Koor dinačný výbor pre problematiku žien.

ZK: Áno, keď sa vrátili z Pekingu, urobili v Mozartovom dome

veľké stretnutie a tam spravili odpočet k Peking. Hádam jediná položka, ktorá nebola celkom na sto percent splnená – bola neexistencia takého výboru, a to Keltošovej asi vadilo, výsledkom čoho bol ten výbor.

JAC: No ale vidíš, my sme to začali vnímať skôr z negatívneho impulzu, teda že ten výbor vznikol až „vďaka“ politicky nenávidenej pani Keltošovej (pretože bola mečiarovka). A ako sa ukázalo v priebehu rokov, bola táto politička paradoxne najprogresívnejšou ženskou političkou na Slovensku. V Pekingu bola vtedy ešte aj tá pani za kresťanské ženy, ktorá potom v televízii predvádzala svoje tehotenstvo a brojila proti interrupciám.

AD: Veď si spomeňme, že už začiatkom 90. rokov tu bol silný tlak proti interrupciám. Tak nejako sme sa aj stretli.

JJ: Ja som si myslela, že na Laurinskú, do redakcie Slovenských pohľadov ťa vtedy dovedla Zuzana Tatárová³⁸.

AD: Nie, my sme sa stretli tak, že Tamara Archlebová³⁹ robila so mnou rozhovor ako kunsthistorička. Ja som vtedy prišla a prečítala som si snáď prvé noviny a tam boli tieto neskutočné veci proti interrupciám a prvé, čo mi napadlo, bolo, že na to musím nejako zareagovať. Myslela som si, že som sa z Ruska vrátila do rozvinutej civilizácie a demokracie, a tu sa diali nové zákazy a nové príkazy. No a potom si mi ty zavolala, či by som nechcela prísť do Pohľadov.

JJ: Fakt?

JAC: Zaujímavé je, že napríklad ja som akosi pozabudla, hoci som vedela, že sme o tom písali a že sa o tom hovorilo aj predtým, že tie reprodukčné práva prišli pomerne masívne ako téma verejného diskurzu omnoho skôr, než sme začali kampaň proti návrhom KDĽ na zmenu Ústavy SR v roku 2001. Ale vynorili sa mi také osobné spomienky, že už v deň generálneho štrajku 27. novembra 1989 som šla štrajkovať do areálu Slovenskej akadémie vied na Patrónku, keďže som tam vtedy bola na aspirantúre. Nejaký fyzik tam v rámci rečenia pri príležitosti toho štrajku začal rozprávať o zákaze interrupcie. A ako som tam stála s tým veľkým bruchom v 5. mesiaci, tak som naňho začala kričať, že čo si to dovoľuje a do toho veľkého emocionálneho zážitku novembrovej súdržnosti vtrhla pochybnosť, ktorú som vtedy ešte nedokázala pomenovať, len som cítila obrovské pobúrenie, čo sa do toho mieša. A keď som sa nedávno hrabala vo svojich veciach, našla som svoju fotku z Nového času ešte z roku 1991, kde nazlostene odpovedám na ulici na otázku, čo si myslím o interrupciách.

Olga Pietruchová (Možnosť voľby): Ja som síce vtedy nebola na Slovensku, ale pokiaľ viem, KDH išlo hneď v prvých slobodných voľbách do kampane so zákazom interrupcií a pohoreli.

JJ: V tom čase už mali nad VPN dosť veľkú prevahu, ale toto im vzalo hlasy.

OP: No a potom, tým, že prišiel mečiarizmus, sa tie témy potlačili. Dostalo sa to úzadia, lebo prišli iné témy, na ktorých sa politici mohli v tom čase profilovať a ktoré verejnosť aj zaujímali, najmä antimečiarizmus. A keď sa potom KDH odštiefilo od SDK, potrebovali nejakú vlastnú tému a vytiahli tému interrupcií.

JJ: Keď vznikla iniciatíva Možnosť voľby, bolo to také silné, že nám to zase prekrylo tie predchádzajúce obdobia.

JAC: Zdá sa, že osobné spomienky vskutku viac skresľujú a prekrývajú, než keď sa to dozvedáš z iných zdrojov...

Zora Bútorová (Inštitút pre verejné otázky): Teraz si trochu pripadám ako čierna ovca, lebo v tom čase, o ktorom rozprávate, som bola ponorená do iných tém. Bola som fascinovaná tým, že sa ako sociologička môžem konečne naozaj venovať svojej profesii. Neskôr som bola aj šokovaná tým, čo všeličo sa na Slovensku vynorilo, o čom sme predtým netušili, napríklad nacionalizmus. Vtedy rodová problematika, o ktorej sa zhovárame, ku mne prenikala skôr zvonku, pod vplyvom toho, že sa niekto zo zahraničia zaujímal o rodové otázky, a my sme na to nemali odpoveď, lebo sa nám zdali iné veci dôležitejšie. Alebo som to zaregistrovala pod vplyvom toho, že Jana Juráňová, ktorú som veľmi uznávala, opustila Slobodku⁴⁰ a začala robiť Aspekt, čo bol pre mňa dosť veľký šok a bolo mi to ľúto. V tom čase som bola ponorená v inom prostredí a vnímala som život skôr bezrodovo. Možno aj preto, že som nemala osobnú skúsenosť. V mojom profesionálnom prostredí som nepociťovala nejaké znevýhodnenie a nemala som pocit, že by ten náš hlas sociologičiek nebolo počuť. A možno to bolo aj preto, že na rozdiel od skúsenosti Moniky Grochovej, ja som doma mala vždy silný pocit partnerstva. Často som bola povzbudzovaná, aby som nebola tak veľmi ticho a aby som sa nesprávala v takom tom tradičnom zakríknutom duchu, ktorý sa na mňa dosť nalepil výchovou. To si človek až potom neskoršie uvedomí.

Takže vlastne prvý impulz zaoberať sa rodovou problematikou prišiel, keď bola Ľuba Lacinová s Táňou Rosovou⁴¹ okolo roku 1994 na akejsi zahraničnej environmentálnej konferencii, a Táňa sa od-

tiaľ vrátila s tým, že sa tu črtá celkom zaujímavá príležitosť, že by mohli byť peniaze na takýto výskum. Priznám sa, že vtedy som ako sociologička celú tú problematiku vnímala ako tému žien a rodiny, lebo som to ešte veľmi nerozlišovala. A túto tému som pokladala v 70. a 80. rokoch za dosť nepríťažlivú, lebo to bol ten typ „komunálnej kritiky“, ktorý bol dovolený aj v rámci oficiálnej sociológie. Tejto téme sa venovali ľudia, ktorí boli lojálni voči režimu. Napríklad Oľga Plávková⁴² a ďalšie osoby, aj rôzne funkcionárske osobnosti a členky strany, no a tak sa mi táto problematika naozaj nejavila ako atraktívna. Mne sa vtedy zdali dôležité práve témy, na ktorých sa za socializmu nedalo pracovať. Po roku 1989 sme sa začali venovať výskumu verejnej mienky, dosť ma to fascinovalo. A potom prišlo pár šokov, keď sme pochopili, že ani takýto výskum a zverejňovanie pravdy o tom, čo si ľudia myslia, vôbec nemusí byť ničím, čo pomôže k správnym politickým rozhodnutiam. Veľmi silno som prežívala rozdelenie Česko-Slovenska, to bol pre mňa prvý a asi najväčší šok. Nadarmo sme hovorili na základe výskumov o tom, čo ľudia chcú, aj tak to politici šikovne použili práve opačným spôsobom. A potom prišiel mečiarizmus. Takže som bola plne zaujatá politickými problémami, a brala som to tak, že pokiaľ nebudú vyriešené tieto základné problémy a pokiaľ sa do toho nevloží každý, koho trápia, na Slovensku sotva bude demokracia.

No a do toho prišiel návrh Táne Rosovej. Pamätám si, že som práve vtedy robila iný výskum o tom, ako vnímajú Gabčíkovo-Nagymaros Maďari a ako ho vnímame my, čo bola vtedy téma živá a politicky citlivá – a do toho prišla téma, ako je to so ženami a mužmi na Slovensku. Povedala som si, prečo nie, išli sme do toho v agentúre FOCUS celý tím, aj naši kolegovia, dali sme si záležať, aby sme na tom robili všetci, teda aby to bol pohľad z oboch strán. A stále sa mi zdá, že na posunutie rodových tém je dôležité, aby to neostalo iba na ženách. Z materiálu z tohto výskumu sme spracovali publikáciu „Ona a on na Slovensku“. Nebolo to jednoduché, niektorí kolegovia na mňa trochu zazerali ako na parazitku, že odkrajujem z toho úbohého mešca, čo sme mali vo FOCUSE na to, aby sme ako nezávislá výskumná organizácia prežili. Stálo ma to totiž dosť času, kým som to dostala do publikovateľnej podoby. Z profesionálneho hľadiska to bol pre mňa istý predel. Uvedomila som si, že už vo FOCUSE nebudem môcť ďalej zostať, lebo obrazne povedané, nechcem skúmať zubné kefky a poisťovne. A onedlho sme založili Inštitút pre verejné otázky.

Materiál z toho nášho prvého rodového výskumu som považovala

za príliš vzácny a zaujímavý, bolo mi jasné, že by bola škoda, keby to ostalo iba pri výskumnej správe zviazanej hrebeňom, ktorá sa bude rozdávať, keď do FOCUSU príde niekto, kto sa o túto tému zaujíma. A potom ma rodová problematika začala zaujímať aj preto, lebo v prostredí, ktoré som predtým vnímala skôr ako spriateléné a hodnotovo blízke, narazila táto publikácia na nepriaznivú reakciu. Prejavilo sa to skôr v osobnej komunikácii, nemalo to nejaké oficiálne alebo verejné podoby, ale vnímala som to veľmi citlivo. A vtedy som si povedala, že to je téma, ktorej sa treba venovať.

Zrejme som potrebovala aj takýto osobný zážitok, ktorý som predtým veľmi nemala. Ani tie výskumy, ktoré všeličo ukazovali, by pre mňa zrejme neboli dostatočným impulzom, chýbal mi tento emocionálny moment. Ale nezabúdajme, že vtedy, v polovici 90. rokov sa dialo aj všeličo iné, takže som ďalej robila sociologičku, ale aj aktivistku v kampani OK'98.

V Inštitúte pre verejné otázky sme si povedali, že v našej Súhrnnej správe aspoň raz za čas musí byť rodová tematika, aby si to prečítali aj ľudia, ktorí budú knižku čítať napríklad kvôli ekonomickým a zahranično-politickým analýzám. Žiadny pojem mainstreamovanie sme vtedy ešte nepoznali, ale bola to naša vnútorná filozofia či stratégia ako dosiahnuť, aby tú tému prijali aj iní.

Prvá rodová kapitola bola v Súhrnnej správe za rok 1998.⁴³ Bol to pre nás vzrušujúci experiment, či a ako to dokážeme spolu napísať. Samozrejme, že Jany Cvikovej sme sa ako oponentky dosť báli, nevedeli sme, či nájdeme vôbec nejaký priesečník, kde to budeme môcť prezentovať ako spoločnú vec. Lebo sme mali rozdielne východiská: Ty si na začiatku povedala, že budeš hovoriť o feminizmoch, a aj vy ostatné tak väčšinou hovoríte. Pre nás bola prijateľnejšia skôr rodová terminológia a terminológia rovnosti príležitostí. Ale myslím, že sa nám to podarilo. Pri tejto práci som si uvedomila mnohé veci, ktoré som predtým vnímala akosi automaticky a nepozrela som sa na ne z feministickej perspektívy. No a potom prišlo aj súvislejšie obdobie, keď sme sa tejto problematike mohli venovať vďaka toľko preklínanému a pre nás ešte stále administratívne neukončenému projektu EQUAL. Bola to veľká byrokratická kalvária, ale predsa len nám ten projekt dal veľké výskumnícke možnosti.

JJ: Urobili ste ešte aj knihu rozhovorov „Krehká sila“.⁴⁴

ZB: Po prvom empirickom výskume a po prvej „rodovej kapitole“ v Súhrnnej správe o Slovensku sme si povedali, že zopakujeme reprezentatívny výskum, aby sme videli, čo sa v rodových vzťahoch

zmenilo. Ale chceli sme najprv urobiť aj hlbšiu kvalitatívnu sondu, lebo sme vedeli, že nestačí klásť len štandardizované otázky. Sedeli sme nad zoznamom respondentiek s Jarkou Filadelfiovou a Oľgou Gyárfášovou⁴⁵. Išlo nám o to, aby hĺbkové rozhovory zachytili pohľad z rozdielnych perspektív a aby tam zároveň bol nejaký spoločný menovateľ. Myslím, že sa nám to aj podarilo. Viaceré rozhovory boli silné a podľa mňa až nečakané. Niektoré z našich respondentiek (napríklad Soňa Szomolányi)⁴⁶ sa vôbec po prvýkrát na seba verejne pozreli z hľadiska svojho postavenia ako ženy v spoločnosti. A tak sme si povedali, že to poskladáme do knihy. Vtedy som bola v Amerike, pracovala som na tom popri svojej úplne inej pozícii (pani veľ-vyslancovej).

JAC: Ako ste sa pripravovali na ten prvý výskum?

ZB: No úprimne poviem, že sme sa riadili skôr pozorovaním každodennosti a brainstormingom, v ktorom sme generovali otázky.

JAC: Vychádzali ste teda z vašej všeobecnej výskumníckej skúsenosti.

ZB: Pri tvorbe dotazníka pre reprezentatívny výskum sa neraz stáva, že nie je dosť času na dôkladné naštudovanie témy, premyslenie hypotéz a výskumných otázok a ich operacionalizáciu. Príprave tohto nášho výskumu však predchádzal kvalitatívny výskum za pomoci skupinových diskusií (tzv. focus groups) so ženami v rozličných prostrediach Slovenska. Tie priniesli veľmi zaujímavý materiál. Spracovávala to Tatiana Rosová⁴⁷ a na tomto základe sa pripravil dotazník.

JAC: Ten materiál bol pre nás veľmi silný, keď ho Tatiana Rosová priniesla do redakcie. Stále sa nás chodili pýtať, ako žije žena na Slovensku. Čo ja viem, ako žije žena. Ja viem, ako žijem ja. Nemali sme čísla. Tak ako hovorila Zuzana Kiczková, bolo aj tu pre nás dôležité, že to boli výpovede z iných prostredí.

Zaujímavá bola aj diskusia pri prezentácii vášho výskumu v Ymce. A viem, že vtedy som sa vás nejaké veci pýtala, zrejme aj vyčítavým tónom a vy ste mi odpovedali takým obranným spôsobom, čo presne charakterizovalo atmosféru, ktorá vtedy vládla. Ja som bola netrpezlivá, akože – urobte niečo, pochopte to konečne. Vy ste zase urobili, čo ste v danej situácii mohli a vedeli. Dosť ťažko sme si k sebe hľadali cestu. Hoci aj tá diskusia bola zaujímavá, hovorilo sa napríklad o otázke týkajúcej sa sexuálneho obťažovania, kde vyšlo, že najviac sú obťažovaní dobre situovaní muži v strednom veku, a to mladými ženami. Práve na nej sa jasne ukazovali aj také premisy feministick-

kého výskumu, že nemôžeš skúmať isté veci, pokiaľ sa nestanú verejnou a politickou témou v spoločnosti. Pretože potom sa dozvieš takéto nezmysly, kto koho „balí“.⁴⁸

ZK: Zorka, aj my sme ťa pozvali na jednu prednášku a tiež sme boli netrpezlivé, pridávam sa teraz k Jane Cvikovej, lebo niektoré otázky – ako napríklad tá o obťažovaní – predznačovali istým spôsobom, ako budú vyzeráť odpovede. Na chodbe si mi potom povedala, že ste vychádzali z každodennosti, že takto sú tie veci vnímané a aj vy ako sociologičky musíte vychádzať z toho, aká je realita.

ZB: Nie je ľahké nájsť strednú cestu medzi tým, aby respondentky či respondenti nemali pocit, že ich naťahujeme na škripec cudzieho názoru a zároveň, aby otázky poskytli priestor aj na prejavenie alternatívneho videnia. Dúfam, že sa v tomto ohľade postupne posúvame ďalej. Nie je to triviálna úloha, lebo aj my sme boli a aj sme súčasťou prevažujúceho kultúrneho prostredia.

Tu sa mi žiada ešte upozorniť na zvláštnu situáciu v slovenskej sociológii. K výskumu rodovej problematiky v posledných rokoch väčšmi prispeli ľudia z mimovládnych organizácií, ktorí sa jej však nemohli venovať naplno, než tí, čo pracujú v akademických inštitúciách financovaných štátom a mali by mať ambíciu ísť väčšmi do hĺbky.

AD: Chcela by som niečo povedať k tomu, že sme si ťažko hľadali k sebe cestu. Bol tam ešte jeden psychologický moment, na ktorý netreba zabúdať. My sme na začiatku existencie ASPEKTU v rokoch 1993 a 1994 a vlastne aj neskôr boli pod stálym tlakom médií, ktoré nás nejakým spôsobom démonizovali a zároveň ironizovali, snažili sa nás nalapať na hruškách obviňovaním zo separatizmu. Pri každom stretnutí či už s priateľskými alebo menej priateľskými novinárkami a novinármi zaznievali otázky: Kde sú muži? Prečo iba ženy? Prečo záujmové združenie žien? A niekedy mali tieto otázky taký štekľivý podtext.⁴⁹

Bol medzi nami istý rozdiel. Vás musel odborný záujem viesť k tomu, aby ste na rodovú problematiku pozerali z viacerých aspektov a videli tú dvojstrannosť rodovosti. Zatiaľ čo my sme sa pokúšali médiám seriózne vysvetliť, že je dôležité, aby sme si nejakým spôsobom uvedomovali svoju vlastnú identitu, a preto sa najprv musíme medzi sebou o nej rozprávať v čisto ženskej skupine. Nedal sa jednoducho preskočiť proces známy z krajín, ktoré mali feministické hnutie, kde sa sebauvedomovací proces odohrával v ženských skupinách. Hoci sme to nerobili ako psychologický alebo psychoterapeutický se-

baavedomovací proces, ale ako prácu na poli literatúry, kultúry, rôznych oblastí myslenia, umenia a iných vecí, ktoré nás zaujímajú, tiež sme si potrebovali položiť určité otázky a prediskutovať ich medzi sebou s tým, že až potom o nich budeme diskutovať a konfrontovať sa s druhou polovicou sveta. Tým sme vyzerali pre mnohé ženy, ktoré to možno odradilo, oveľa radikálnejšie, ale myslím, že sme to robili dobre.

Spätne som po tých šesnástich rokoch hrdá, že sme neboli zbabelé a že sme tento postoj vždy obhajovali. Veď napríklad v Českej republike to bolo inak. Moment prítomnosti muža (aj pomenovanie prvej organizácie Gender Studies hovorilo o oboch rodoch)⁵⁰ bol tak silný, že Gender Studies a Jiřina Šiklová sa často zamotávali do rôznych vysvetľovaní a taktizovania.

Preto sme napríklad mali čiastočne aj problémy v diskusii so ženami z iných prostredí, vyzerali sme strašne radikálne, ale pritom sme nič „zlého“ nerobili. My sme sa len skutočne pokúšali v tom samy začať vyznať. Ale myslím si, že tie prvé roky ASPEKTU museli byť takéto dramatické a frustrujúce, pretože inak by to jednoducho nebolo možné celé urobiť.

JJ: Rozplynulo by sa to.

JAC: Umožnilo to úžasnú koncentráciu, lebo tá znamenala aj vymedzenie, aj obmedzenie, aj ohraničenie, ale súčasne to zase bola koncentrovaná práca na našom vlastnom vedomí a vedení.

ZK: Ešte sa vrátim k publikácii „Ona a on na Slovensku“. Pre nás zohrala veľmi dôležitú úlohu. Na Filozofickej fakulte UK sme boli konfrontované s tým, že na kurzoch sme nechceli mať len študentky, ale aj študentov. A nechceli sme si to ani veľmi pohnevať s vedením fakulty, možno aj preto sme mohli v roku 2001 založiť Centrum rodových štúdií. Hoci viac tak virtuálne, bez akejkoľvek finančnej podpory, ale centrum dostalo aspoň inštitucionálne zastrešenie. Môže to vyzeráť ako zbabelosť, no jednoducho sme vtedy inú cestu nevideli.

JAC: Hovor tomu stratégia a taktika.

ZK: Áno, stratégia a taktika. Niekedy v tom bola istá dvojkolajnosť. Bolo fajn, že sme mali za chrbtom ASPEKT, čiže Janu Juráňovú a Janu Cvikovú, ktoré držali to, čo tu odznelo. Ale na druhej strane bolo fajn, že sme mali aj túto publikáciu. Pretože sme mohli povedať, nie je to len o ženách, je to aj o mužoch, je to aj o vzťahoch medzi nimi. Pre nás to niekedy bol aj istý strategický manéver. A keď sa potom otvorila téma otcovstva, ktorá tu dlho neexistovala, mohli sme

ukázať, že už sú tu aj nejaké výsledky. Potom začal Peter Guráň⁵¹ robiť ďalší výskum atď. Nemuseli sme už začínať úplne na zelenej lúke. Takže jedna stratégia bola poukazovať na to, čo tu už v tej oblasti na Slovensku je a druhá bola orientácia na zahraničie, napríklad s Gender Studies v Prahe spolupráca fungovala roky dobre.

JAC: Aj veľmi intenzívne.

ZK: Skutočne veľmi intenzívne, aj čo sa týka diskusie, aj spoločných projektov.

JAC: Aj tým, že Aspekt bol slovensko-český časopis... dosť dlho bol takto aj explicitne pomenovaný.

ZK: Áno. Trošku sme tým Češkám na škole závideli, pretože si tam kľučku podávali návštevy zo zahraničia, najmä Američanky šli rovno do Prahy a na Slovensko, kde nič tu nič, občas jedna či dve. No medzi nimi bola Nanette Funk⁵², ktorá nás vyzvala, aby sme urobili reflexiu postavenia žien za socializmu, vydala to potom aj knižne. A keď sme ten článok s Etelou Farkašovou písali, nemali sme ešte žiadne empirické podklady, takže sme podstupovali veľké riziko, že budeme generalizovať, budeme hovoriť za všetky ženy na Slovensku. Publikácia „Ona a on na Slovensku“ nám aj pri komunikácii so zahraničím úžasne pomohla. Predsa len už sme mali nejaké empirické dáta, dalo sa diskutovať o ich interpretácii, ale bolo sa o čo oprieť.

JAC: Napríklad názov knižky rozhovorov „Krehká sila“ je z môjho hľadiska, keďže ide o ženy, veľmi stereotypný, v živote by som to tak nenazvala. Ale je to vaša knižka a najmä teraz po rokoch oceňujem, aký cenný historický materiál, obraz doby ste v tých rozhovorochoch uchovali. Uvedomujem si to zrejme najmä preto, že sme stále konfrontované s tým, že si nestíhame zaznamenávať vlastnú históriu, a tak sa podieľame na jej miznutí. Potrebu pomenúvania sme zdôraznili najmä pri desaťročnom jubileu vzniku ASPEKTU, ale aj odvtedy už uplynulo šesť rokov.⁵³ Teraz to môže spätne vyzeráť tak, že už na začiatku sme vedeli, že to bude dlhodobá záležitosť, ale to sme, samozrejme, nemohli tušiť.

JJ: Na tom, čo si robila ty osobne, Zorka, aj celý tím, sme vždy vnímali istý posun, vždy bolo jasné, že idete ďalej. A aj keď sme dajme tomu nesúhlasili s výrazmi ako „rodové okuliare“, lebo sa nám zdalo, že to charakterizuje prístup, keď si tie okuliare môžeš zložiť a zasa nasadiť, vnímali sme u vás posun, ako keby ste tie rodové okuliare už skladali čoraz menej a možno to už dnes ani nie sú len okuliare. A je jasné, že sme sa vo viacerých východiskách k sebe približovali.

JAC: Alebo možno aj vzdäľovali, ale že už sa dá lepšie spolupra-

covať. Myslím to tak, že už ako keby nie je to zblížovanie dôležité, lebo na začiatku bol akýsi výnimočný stav, stále sme s niečím bojovali, a vtedy bolo veľmi dôležité mať spojenkyne. A teraz už je naozaj možné mať aj diferencovanejšie vzťahy.

AD: Ešte je tam jeden moment, Jana, ty si spomínaš na to, že my sme v rámci financovania nikdy nevedeli, ako dlho to celé potrvá.

JAC: Naozaj to bolo tak, že som zodpovedala za financie, bol to veľký tlak, dobre som vedela, kedy padá gilotína dobiehajúcej zmluvy.

ZB: Damoklov meč.

AD: Otázka stála tak, čo môžeme za dva-tri roky vlastne urobiť. A raz, keď tu bola Irena Brežná⁵⁴, si hovorila o tom, čo sa nám také dôležité podarí stihnúť publikovať za tie dva roky, kým bude Aspekt existovať. Irena sa postavila v celej svojej výške a povedala: „Akože, čo to tu rozprávaš, že dva-tri roky? Časopis musí fungovať najmenej desať rokov, aby to bol časopis.“ Bolo pre nás ťažké predstaviť si, že by sa to dalo robiť desať rokov. No a dnes je to šesťnásť.

JAC: No hej, ale už nie pôvodný časopis, ten bol naozaj desať rokov.

AD: To je jedno, ten fenomén nezanikol. Veď koľko neziskových organizácií zaniklo.

JJ: Prednedávnom som volala s Petrom Michalovičom⁵⁵, veľmi nás vychvaľoval, a ja mu hovorím, no ale však my už melieme z posledného. A on na to, že ale veď všetci ostatní už domleli. ☺

JAC: Tak teda – ďalšia začiatočnica. Hani, myslím, že teraz si chronologicky na rade ty.

Hana Fábry (Museion): Asi hej. A hneď na úvod chcem predznamenať, že pre mňa osobne je dôležitá otázka, či by som tu vôbec sedela a riešila počiatky feminizmu na Slovensku, ak by som nebola lesba a keby som nemala celý život pocit, že mám uznávať akési authority len preto, že sú to muži, pričom ich ja osobne za authority vôbec nepovažujem. Navyše som niekto, kto by mal o sebe povinne mlčať, lebo mám akýsi biľag nenormálnosti a občianskej druhotriednosti. A pravdupovediac, aj keď je táto otázka pre mňa dôležitá, nemám na ňu odpoveď a ani ju už neriešim. Situácia je jasná, som žena, lesba, feministka – to je východisko, na ktorom stojím a cez prizmu ktorého pozerám na svet a riešim v ňom seba a svoje postavenie v spoločnosti. Ale jedno viem určite, ASPEKT a feminizmus, resp. feminizmy a ASPEKT sú pre mňa synonymá.

Nepamätám si, ako som sa dostala k prvému číslu Aspektu, to už tak býva s ľuďmi i vecami, ktoré menia život, že vám do života vojdú nenápadne kľúčovou dierkou, že si ich takmer ani nestihnete všimnúť, a zrazu je celý váš svet a život hore nohami, ale zároveň viete, že má konečne hlavu a pätu a že odrazu všetko dostáva zmysel. Spomínam si presne na pocit, keď som to prvé číslo listovala a čítala: Trom štvrtinám textov som nerozumela, ale cítila som, že toto je niečo, čo pomenúva pre mňa nepochopiteľné a neuchopiteľné javy, ktoré cítim, ale nedokážem o nich ani len premýšľať, nieto ich ešte komunikovať, pretože na to nemám patričnú výbavu. Časom som pochopila, že feminizmus sa stal pre mňa tou výbavou. V tom čase vznikala Museion. Veľmi som pocítovala potrebu, podobne, ako o tom hovorila Monika Grochová, dať redakcii Aspektu čím skôr spätnú väzbu aj ako žena, aj ako lesba, aktivistka, pretože mi bolo jasné, že MUSÍM, bol to veľký emočný pretlak. Tak som napísala do Aspektu list a pamätám si, že mi odpovedala Jana Juráňová niečo v duchu ‚príď nás pozrieť alebo zavolaj, sídlime tam a tam‘. A to tam a tam bolo rovno pod mojím domom. Považovala som to za úžasné! Za akési fatálne znamenie. Nakoniec to tak aj dopadlo.

JAC: Dávam do pozornosti, že to bol list, žiadny e-mail.

HF: Áno, list. Dokonca mám pocit, že rukou napísaný, ale určite do obálky vložený, známkou opatrený, do schránky hodený, poštou poslaný. Samozrejme som sa hneď skontaktovala a zhodou okolností do toho zapadla ešte aj aspektovská externistka a moja výborná kamarátka Eva Riečanská⁵⁶, takže do ASPEKTU ma zrazu viedla aj osobná cestička a osobné súvislosti. A potom som dostala pozvánku na novoročnú párty, kde mi Anča Daučíková, stojac pri Eve v miestnosti plnej (aspoň mne sa zdalo) zaujímavých žien, podala ruku, svojím hlbokým hlasom sa mi predstavila a ja som z celej tej situácie skoro odpadla ☹. To bolo moje prvé, pre mňa veľmi emotívne a zásadné stretnutie s feminizmom na Slovensku. Všetko ostatné potom prichádzalo postupne, ale ja som v tej chvíli vedela, že nech feminizmus znamená čokoľvek, to ja som tá feministka, ktorá konečne kamsi zapadla, kde sa cítim dobre a medzi svojimi. A nech to teraz pokojne vyznieva aj pateticky, je to tak. ASPEKT znamenal v tom čase pre mňa veľa len tušeného, ešte nepoznaného, ale predsa jasnejšieho ako čokoľvek predtým.

S ASPEKTOM a s každou z kmeňových aspektáčiek (Jana Cviková, Jana Juráňová, Anča Daučíková) sa mi spája niekoľko ďalších významných situácií, ktoré, ako som pochopila neskôr, bytostne

ovplyvnili moju ďalšiu prácu, a s ňou aj môj osobný život. Po pár mesiacoch práce v ASPEKTE, pracovala som tam ako asistentka (1996), som bola už veľmi múdra a dala som dobrú radu Jane Cvikovej, aby zároveň s tým ťažko zrozumiteľným časopisom, ktorý používal najmä akademický jazyk, vznikol paralelne aj nejaký zrozumiteľný „prekladač, vysvetľovač a zjednodušovač“. Mimochodom, sama som vešala na aspektovskú nástenku návod, čo robiť s dobre mienenými radami, určenými Aspektu. ☺ Vtedy mi Jana povedala vetu, ktorej som sa potom ako kliešť držala pri tvorbe spoločensko-politického mesačníka nielen pre gejov a lesby Atribút⁵⁷, ktorý som o pár rokov neskôr viedla: „Anka, toto je náš časopis a robíme ho tak, ako my chceme. Keď budeš mať svoj časopis, rob si ho po svojom.“ Ďalšia významná veta prišla od Jany Juráňovej, keď ma pri mojom prvom článku pre Aspekt povzbudila, povedala, že viem písať, ale nemám sa ospravedľovať za to, kto som a čo robím, resp. kto je, či nie je gejsko-lesbická komunita. Bola som namyslená, že môžem písať pre časopis Aspekt, takže prvé dobre mienené rady (ktoré ma najprv našťvali, lebo veď už som bola najmúdrejšia ☺), som si naozaj osvojila a nikdy som sa im nespreneverila. No a nemôžem zabudnúť na pre mňa a moje okolie už legendárnu radu Anče Daučíkovej, ktorá na mňa pri jednom rozhovore pre Separé, lesbický xeroxovaný občasník, až zasípela: „Nevulgarizuj zjednodušovaním!“ Chcela som totiž od nej vysvetlenia na nejakej pre masu zrozumiteľnejšej úrovni. Aj toto som pochopila – neskôr – že veci sem-tam nie je možné zjednodušiť práve preto, aby boli dostatočne zrozumiteľné. A aj teraz zjednodušujem. ☺ Ale aby som dokončila myšlienku: mne ASPEKT zmenil život od základov a ja som s tou zmenou nesmierne spokojná, aj keď nemôžem povedať, že by tou zmenou bola ovplyvnená moja spokojnosť so životom. Ale to už je iná téma a netýka sa ASPEKTU, ale stavu spoločnosti, v ktorej žijeme.

AD: Prepáč, že ti do toho skočím. Zaujímavé na tom je, že tým, že sme obidve boli prítomné v ASPEKTE, mali sme my, „ľudia nie od slova“, možnosť vidieť redakčnú prácu, a potom sme boli schopné – ty robiť Atribút a ja tlačené vnútrokomunitné periodiká (po Separé nasledoval mesačník pre lesbické ženy a gejských mužov Q-ARCHÍV, vydávaný v rokoch 2001 – 2002 z prostriedkov Programu Phare). Získali sme v ASPEKTE mnohé zručnosti. Teraz si uvedomujem, že som nejaký čas mala akoby náskok pred kolegami z výtvarnej scény, lebo som mohla pracovať na počítači skôr ako oni. Viem, že v dobe, keď sme sa my učili v ASPEKTE pracovať na počítači, teda začiatkom

90. rokov, niektorí profesori na VŠVU počítačom pohrdali a varovali študentov, ktorí tvorili písmo a dizajn, pred digitálnym nebezpečenstvom ohrozujúcim tvorbu.

JAC: To všetko bolo možné naozaj vďaka ženám z Nemecka a peniazom, ktoré sme dostali z Frauen Anstiftung a aj vďaka tomu, že nás veľmi podporovali, a to nielen finančne. Lebo náš strach z techniky bol vtedy ešte obrovský, pamätám si, ako nás Saša Lienau⁵⁸ učila vyplňať finančnú tabuľku.

HF: Ešte doplním, že názov „môjho“ budúceho časopisu som neokopírovala od Aspektu, ale som ho zdedila od združenia Habio, ktoré založilo časopis Atribút v rámci projektu. Vždy som však mala pocit, že ako niekto, kto vyšiel z ASPEKTU a prenáša jeho myšlienky do ďalšej témy, by som zrejme nikdy lepší a symbolickejší názov nevymyslela. A aj keď ďalšia moja cesta – aktivistická cesta – bola špecifická práve tým lesbizmom a mnohé zo spomienok už s vami nezdieľam, som presvedčená, že na tú moju dnešnú cestu ma doviedol práve feminizmus aspektovského charakteru.

JAC: Ten čas po tej veľkej zmene bol úžasný. Toľko času sme si dali na vzájomné počúvanie sa, učili sme sa rozprávať nielen veci v kontexte, ale dôležitá bola aj vzájomnosť, ktorú sme cítili. Potom z toho vyplynuli aj silné – diferenciacné – konflikty. Ešte sme spolu urobili aj číslo na tému lesbická existencia, ale potom ste zrejme vy dve (HB a AD) mali pocit, že už to treba inak. Že tieto heteráčky vás brzdia.

Pamätám si, že niekedy som bola aj vyslovene dotknutá, keď som si prečítala taký text, napríklad Hoagland⁵⁹ alebo iné, ktoré tvrdili, že práve lesbické ženy môžu byť omnoho radikálnejšie vo feminizme než heterosexuálne. Mala som pocit, že to je strašne také nespravodlivé, že si ani len tú radikalitu, ktorá mi bola taká sympatická, nemôžem pripisovať; my tu schytávame za všetky a aj tak si všetci mysleli, že sme lesby; aj keď som vedela, že názor Hoagland je v mnohom pravdivý.

AD: Chcem k tomu niečo povedať. Mám tri veci, ktoré boli pre mňa dôležité v ASPEKTE. Tá prvá sa týka presne tohto. Ja som nebola zautovaná lesba hneď od prvého dňa v ASPEKTE. Ale dosť skoro som sa v určitom momente pred vami identifikovala a viem, že to nebolo jednoduché. Určitú časť našich kolegyň to dosť vykoľajilo, asi by boli radšej, keby to vedeli o mne ako súkromnú vec, ale takto sa to muselo riešiť. A v tom momente som vedela, že vy dve (JJ a JAC) stojíte pred rozhodnutím, takpovediac „s lesbami alebo bez“.

Potom nasledovalo niekoľko vašich verejných vystúpení a jedno z nich bolo aj v televízii, kde to prišlo v priamom prenose. Padli dosť neférové divácke otázky a prišla na pretras sexualita (sexuálny život, ukojenosť a neukojenosť), spojená s našou predpokladanou nenormálnosťou a hlavne s kľúčovou otázkou, či ste vydaté. Dávala som sa na obrazovku a rozmýšľala som, čo sa teraz stane, či začnete obidve alibisticky hovoriť, že nie, my sme obidve v zmysle sexuality okej.

No a vy ste tú otázku odmietli. To bolo úplne geniálne. Pred celým Slovenskom ste odmietli tú otázku ako nepatričnú, čím sa teda dali všanc pochybnostiam, či ste „normálne“. A to bol najsilnejší moment, a nielen pre lesbické ženy. Bolo jasné, že tieto feministky berú na seba riziko, že toto bude mať vplyv na to, ako sa na vás bude dívať okolie, možnosť byť „podozrievané“. Nehovoriac o tom, že v súkromných životoch to tiež muselo zohrať nejakú úlohu. Chcem tým povedať, že si to nesmierne vážim, že ste to vydržali. S tým súvisí to, že v ASPEKTE, ktorý je v porovnaní s inými zahraničnými projektmi heterosexuálny, resp. väčšinovo heterosexuálny, sa ponúka priestor aj pre lesbické ženy. To je veľkolepé a stále to považujem za výnimočný fenomén 90. rokov na Slovensku. Lebo na základe tohto bolo potom ľahšie hovoriť o postavení sexuálnych menších, keď sme robili gejské a lesbické práva (Ganymedes, Iniciatíva Inakosť, Q-ARCHÍV).⁶⁰ Bolo to ľahšie, pretože útoky na feminizmus si médiá odbavili na vás. A už keď sme prišli koncom 90. rokov my s registrovaným partnerstvom a antidiskriminačným zákonom, médiá v tom zohrali vlastne pozitívnu úlohu, nikto si z nás a priori nerobil srandu. Tu médiá poväčšine zaujali skutočne veľmi korektné prístupy, čo sa nestalo v prípade feminizmu.

JJ: Ale ja si myslím, že keby sme sa vtedy vykrúcali a zaujímali nejaké alibistické postoje, aj tak by to nepomohlo. Toto sme intuitívne cítili. Nechcem, aby to vyzeralo, že sme nejaké hrdinky... jednoducho sme vedeli, že by sme tým veľa nezískali.

AD: Jana, ja viem, ale keď nastane určitá situácia, sedíš v televízii a naraz ti dajú otázku, ty musíš okamžite reagovať. A môže sa stať, že v tom momente proste urobíš kompromis a povieš, ale ja som vydatá, alebo čo tým chcete povedať, máte pocit, že som lesba? Ja nie som. Niečo také. Mohli ste to urobiť, bolo by to pochopiteľné. Chcem povedať, že z toho, ako ste zareagovali, bolo jasné, že ide z vašej strany o veľmi jasné rozhodnutie.

JJ: Zrejme sme po tých skúsenostiach tých prvých rokov vedeli, že kompromisy aj tak nemajú zmysel a že nám žiaden bonus neprienesú.

AD: Ešte niečo k tomu, prečo som z ASPEKTU vlastne odišla. Tam sú dva momenty. Ja som bola v Aspekte zodpovedná za to, aby tam boli prezentované výtvarníčky, čo sa mi zázračným spôsobom darilo a do každého čísla sa niekto našiel. Ale v skutočnosti, a to musím povedať, nás oficiálna umelecká scéna veľmi rezolútnym spôsobom ignorovala. Síce niektorí ľudia z nej Aspekt čítali, ale ani za svet by sa publikačne nezúčastnili ani jedného čísla. V určitom momente som sa dostala (po lesbickom čísle) do závozu, ako keby som už urobila maximum, čo som osobne mohla do toho priniesť. Potom som spanikárila a začala som vám „liezť do kapusty“. Bola som v Budapešti a tam som sa dostala do knižnice, objavila som kopy zaujímavých kníh a začala som to xeroxovať. A doniesla som štós textov, akože na ďalšie štyri čísla. Lenže to, čo som doniesla, bol úplne chaotický výber a tiež zmätočné, napríklad tam niekedy chýbal poznámkový aparát, a podobne.

JAC: Anča je žena orálneho slova.

AD: Tak som si povedala, že musím ísť o dom ďalej a myslím, že to bolo dobré rozhodnutie. Stále si myslím, že kultivované rozchody sú strašne dôležité, hlavne v tejto miniatúrnej krajine, pretože len tie stratifikujú a diverzifikujú túto našu societu.

ZK: Lenže za cenu straty diskurzu. To je cena, ktorú za to zaplatíš, lebo už to je diverzifikované, ale prestal byť priestor, čas na výmenu a rozhovory.

JJ: A aj kontakty sa oslabili, takmer sa stratili.

AD: Áno, to je to, v čom tu teraz žijeme.

ZK: Ja to pociťujem veľmi bolestne.

JAC: Oli, ty si naša služobne najmladšia začiatočníčka...

Oľga Pietruchová (Možnosť voľby): Ja som tu začiatkom 90. rokov nebola, pre mňa boli určujúce skôr skúsenosti z Nemecka, tam som vtedy žila. Koncom 80. a začiatkom 90. rokov sa to tam poriadne mlelo, Zelení sa dostali do parlamentu, konali sa demonštrácie. Pamätám si demonštrácie za paragraf 218, čo bolo pre mňa, ktorá som odišla zo sociku, niečo nezvyčajné: vidieť ako ženy na ulici demonštrujú kvôli legálnym interrupciám, ktoré boli u nás v tej dobe samozrejmé. Tie roky formovali môj postoj, možno aj preto, že v Nemecku feminizmus predsa len nie je vnímaný tak negatívne. Veď Alice Schwarzer⁶¹ bola v médiách každú chvíľu a niežeby ju nosili na rukách, ale bola akceptovanou súčasťou spoločenskej diskusie. Zelení priniesli túto tému aj do parlamentu. Pamätám si, ako tam,

v parlamente tie ženy sedeli a štrikovali – v Nemecku sa vtedy zavádzali kvóty. Prišla som zo Slovenska, z krajiny, kde som študovala na technike, tam bol rovnaký počet dievčat a chlapcov a toto ako keby ani nebola žiadna téma – si žena, toto a toto nemôžeš. Vydala som sa a prišla som do Nemecka, do krajiny, kde sa síce diali zmeny, ale my sme žili na juhu pri Bodamskom jazere, čo je pomerne konzervatívne prostredie. Typické pracujúce ženy, ak vôbec mali vzdelanie, tak pracovali ako kozmetičky, sekretárky alebo zubné laborantky. Žena ako chemická inžinierka tam bola raritou. Pre mňa bolo zaujímavé sledovať ten vývoj. A na prelome rokov 1995 a 1996 som sa vrátila na Slovensko s tým, že som už bola minimálne platonicky infikovaná všetkými týmito vecami, stalo sa to bežnou súčasťou môjho pohľadu na realitu. Pamätám sa, ako strašne ma fascinoval časopis Brigitte, ktorý nie je feministický ako EMMA (tá nemecká), je to skôr také niečo ako Slovenka, len kritickejšie. V tom časopise som sa po prvýkrát stretla s témou násilia páchaného na ženách. Vyhlásili tam totiž súťaž na plagáty a neskôr sa víťazný návrh objavil ako súčasť bilbordovej kampane. Bolo to silné. Na tom bilborde bola tak normálne pekna žena a bol tam nápis: „Môžete ju biť, môžete ju znásilňovať, môžete ju týrať, len sa s ňou musíte najprv oženiť.“

Po návrate na Slovensko som dva roky podnikala. Protimečiarizmus sa tu len tak mlel, mala som pocit, že chcem niečo viac ako len predávať prístroje, že sa potrebujem uplatniť niekde inde. Vtedy vznikla SOPka⁶² so sociálno-liberálnou orientáciou, ktorá mi bola blízka, tak som tam prišla, že chcem niečo robiť. Automaticky som sa dostala k ženskej téme. Mala som aj zahraničné kontakty na jednu holandskú nadáciu a tí hned mali záujem robiť spolu s nami nejaké projekty, a jednou zo spoločných tém boli aj ženské projekty. Neskôr sme chceli vytvoriť v strane aj ženskú organizáciu a ja som sa automaticky o túto tému starala. Viem, že po prvýkrát som sa strela s pojmami rod a pohlavie, keď prišla Zuzana Vránová⁶³ ešte s niekým ku mne na sekretariát a prvé, čo na mňa spustili, bolo, že sa nesmie používať pojem pohlavie, ale musí sa používať rod. Ja som tam sedela a pozerala na ne ako puk.

Zo ženských organizácií som mala prvý kontakt s Pro Familiou, teda s Evou Sopkovou, s ktorou som sa spojila, lebo stále som mala v hlave tú nemeckú kampaň o domácom násilí a chcela som, aby sme sa tomu v strane SOP venovali. Boli tam napríklad poslankyne ako Kadlečiková, Čižmáriková, s ktorými sa dalo o rodových témach hovoriť. Potom prišli politici z KDH, prebehlo niekoľko stretnutí,

keď odišli z SDK, chodili po rôznych stranách. Navštívili predsedu strany Hamžíka, ja som tam tiež sedela, a hneď povedali: Toto je naša agenda, budeme presadzovať zákaz interrupcií. Potom bola koalíčná rada (v roku 2000), sedelo tam asi dvadsaťpäť chlapov, ja som sedela bokom a zapisovala. Zasa sa dostali k téme interrupcií, začali vyjednávať v tom zmysle, že keď ich v tom podporíme, oni nás zasa podporia v niečom inom. Pamätám si svoje až bytostné rozhorčenie nad tým, ako sa tam doslova handrkovali a ani ich nenapadlo opýtať sa, čo si o tom myslia samotné ženy.

A potom som sa skontaktovala s ASPEKTOM, nehovoriac o tom, že do toho prišla ešte Zmluva so Svätou stolicou, ale to už bolo vlastne v rokoch 2000 – 2001.⁶⁴ To bol pre mňa prelomový rok. Mnohé veci sa podarilo dosiahnuť, podarilo sa napríklad presadiť v strane SOP kvóty, čo nebolo až také bežné.

Možnože aj tým, že to vnímanie feminizmu som zažila prvýkrát v Nemecku (SRN), pre mňa to nikdy nebol negatívny výraz alebo niečo, od čoho by som sa mala dištancovať. A zrejme aj tým, že som nezažila negatívne reakcie, s ktorými ste sa stretli vy začiatkom 90. rokov. Toto všetko mňa obišlo. Keď som mala v denníku SME rozhovor s Robom Kotianom (2001), dal tomu rozhovoru nadpis „Označenia za feministku sa nebojím“⁶⁵. To boli kľúčové veci: interrupčný zákon, ale aj moje skúsenosti z Nemecka. Napríklad som veľmi silne vnímala Peking a Hillary Clinton, v nemeckých médiách to bolo veľmi prítomné, ale menej som vnímala, čo sa dialo na Slovensku. To bol pre mňa malý slovenský kontext, ktorý bol jedným z mnohých aspektov.

Zaujímavé boli zmeny, ktoré sa udiali. V roku 1986 som odišla do Nemecka zo socialistickej krajiny ako vzdelaná žena s technickým zameraním, tam som prišla do rurálneho prostredia. V Nemecku sa to začalo vtedy meniť, no a potom som sa vrátila a bola som šokovaná, že tu to zase vlastne išlo opačným smerom. Možnože keď je človek stále tu, tak zažíva efekt varenej žaby, zmeny ani nevnímam, ale ja som bola šokovaná najmä pasivitou ľudí. Aj keď v rokoch 2000 – 2001, keď sme robili iniciatívu proti zákazu interrupcií, vtedy sa na to ženy chytali a boli odozvy.

JAC: Práveže to bola prvá masová reakcia na Slovensku.

OP: A celkom spontánna. Pamätáš sa, keď sme boli v reštaurácii Parlamentke, prišiel tam František Mikloško a spýtal sa: „Čo tu máte MDŽ?“

JAC: Bolo nás tam asi päť žien a on – čo tu máte MDŽ? Objaví sa

päť zien spolu v blízkosti parlamentu a to už je akože na MDŽ, lebo ináč tam nemajú čo robiť. To bolo neskutočné. Ale inak vtedy diskusia išla fakt veľmi na telo. Vlastne vtedy sme začali spolupracovať. Ty si prišla s tým, že tie interrupcie začínajú byť politická téma.

OP: Pamätám si, že vtedy sme vyrobili taký argumentačný manuál, ja som to tam v parlamente rozdistribuovala. Boli nadšení, lebo ešte doteraz sú podľa mňa takí insitní politici, že nemajú nejaké formulované stanoviská.

JAC: Ale viem, že keď si s tým prišla, tak vtedy to bolo ešte tak, že my sme to až tak veľmi nevnímali ako problém, ktorému sa musíme nutne venovať práve my. No ty si sedela na tej koalícnej rade a my sme nevedeli, čo sa deje na koalícnej rade. Samozrejme, že to riziko stále bolo vo vzduchu. Ale viem, že som mala chvíľu taký pocit, že tomu sa my nechceme venovať, hej, akože dodnes mám ten pocit, že sa tomu nechceme venovať, určite nie cez takto zjednodušené dichotomicky postavenú problematiku ako „pro life“ a „pro choice“. No potom nás tá situácia donútila, či sme chceli, alebo nie. KDH nám tak vlastne urobilo program a dosiahlo, že sa z reprodukčných práv stala naozaj vec verejná.

OP: Viem, že aj v SOP to bolo tak, že „to je taká háklivá téma, nájdí si niečo iné“. A ja som im na to povedala: „Ale niekto sa tu musí ozvať“. Možno preto, že som to vnímala cez politické kšeftovanie, som tu reálnu hrozbu videla.

HF: Môžem sa vrátiť k tým začiatovníckym veciam? Vy tiež plánujete rozprávať? Všetky tu hovoríme, že nám sa feminizmus nejakým spôsobom spája – či už zásadne, alebo menej zásadne – s ASPEKTOM. Zaujímá ma vaša spomienka, ako ste s tým začínali.

JAC: Keď my sme mali taký pocit, že sme na túto otázku odpovedali už veľakrát.⁶⁶ Moje pamätné prvé stretnutie s feminizmom ako teóriou sa odohralo v Krakove na seminári na univerzite, kam som prišla vďaka priateľkám zo Západného Nemecka. Tu som sa stretla aj s neskôr významnou osobnosťou feministického hnutia v Poľsku Slawkou Walczewskou⁶⁷; vtedy som to celé ale ešte poriadne nevnímala, tento zážitok a kontakt som ocenila až neskôr. So Slawkou som sa stretla na konferencii v Jílovišti a potom nás zasa pozvala na konferenciu do Krakova⁶⁸ a tak to išlo ďalej...

Ja som to mala veľmi podobné ako Monika, hnevali ma také tie duchovné mužské authority, ale nevedela som prečo. No a potom keď prišla revolúcia, bola som tehotná, a vtedy som sa skoro zrútila: priš-

la sloboda a ja som bola taká bezmocná, mohla som tak akurát postávať na námestiach a prepisovať a vyliepať letáčky, viac som nevládala. Už som spomínala ten incident počas generálneho štrajku, keď mne, žene v piatom mesiaci tehotenstva z improvizovanej tribúny nejaký muž začal vykladať o zákaze interrupcií a svätom materskom poslaní ženy. Tento človek mi vlastne medzi riadkami povedal, čo mám očakávať od budúcnosti, a najmä, že o tom bude rozhodovať on, a to sa ma strašne ma dotklo. A tak som tam niečo povykrikovala a odišla som, už som k tej revolučnej eufórii vlastne nepatrila. Potom som chodila taká nahnevaná – povedané Zorkinými slovami (resp. slovami podtitulu knižky *Ona a on*) – „na svoj ženský údel“, občas som (aj o tom) písala, hlavne literárne recenzie do Slovenských pohľadov. Potom som od jedného bavorského učiteľa, ktorému som tlmočila na ministerstve školstva, dostala (zrejme pod vplyvom nášho rozhovoru mimo tlmočenia) kultovú knižku nemeckej feministky Alice Schwarzer „Malý rozdiel a jeho veľké následky“ a ešte nejaké iné knihy. A tie som potom predstavovala v *Pohľadoch*. No ale vtedy to bolo tak, že keď som sa pýtala Jany, kde by som mohla Alice Schwarzer vydať, tak mi povedala, choď s tým do vydavateľstva Agres. Takže tak...

Písala som teda pre Slovenské pohľady a cez to sme sa zoznámili s Janou Juráňovou, pretože na akadémii sme sa minuli.

JJ: Vo vtedajšom literárnovednom ústave sme sa tesne minuli, ale naše osudy tam boli dosť podobné – obe sme odtiaľ totiž po krátkom čase ušli. Je naozaj pravdou, že na otázky, ktoré sme tu položili vám všetkým, sme my už toľkokrát v takom rozdielnom čase odpovedali, že ja osobne mám pocit znovu skonštruovanej reality v mojich spomienkach. A navyše máme za sebou dosť veľa rokov strategickej práce s novinárkami a novinármi, takže ja už mám svoju históriu tak preinterpretovanú, že...

JAC: ... že už ani nevieš, čo je pravda.

JJ: Že už nie som schopná povedať to tak, ako to naozaj bolo. Ale v podstate môžem povedať, že v období začiatku 90. rokov ma veľmi veľa vecí štvalo. Po tom, ako som všelikde tak prískokovo pôsobila, napríklad aj v Nadácii Milana Šimečku, v Slovenských pohľadoch a v Slobodnej Európe, som už pochopila, že nechcem zostať pri novinárskom pohľade na svet. Po tých tragicky prehratých voľbách, keď sa k moci nadhlo dostal Mečiar, som to vnímala tak, že ak by som chcela tú prácu robiť naozaj poctivo, musela by som sa zahĺbiť do ekonomických problémov, a to som nechcela, nemám na to, nie je to

moja oblasť. O sebe môžem jednoznačne povedať, že po páde totality u nás som mala veľmi silný zážitok slobody. V tom čase som nebola tehotná, ani ma nikto nepriviazal doma o stôl, ani nič podobné, len som mala intenzívny pocit, že nech budem robiť čokoľvek, aj tak to nebude ono. Nemala som to nijako presne sformulované. Mala som tú skúsenosť, že v Mozartovom dome ženy najmä varili kávu, okrem toho sme sa podpisovali pod rôzne vyhlásenia, behali sme s petíciami proti návrhu ústavy, každú chvíľu sme niečo riešili, až to bolo únavné, a najmä to nikam nevedlo. Stále sa nám ktosi iný staral o program, raz Mečiar, raz naši demokratickí kamaráti. A aj keď som Janu „vtipne“ poslala do Agresu, ďalej sme sa rozprávali, komunikovali sme, Jana bola v tejto oblasti oveľa ďalej. No a ja som sa postupne tiež dostávala k nejakým materiálom, kontaktom...

AD: Bola v si Amerike.

JJ: Tam som išla kvôli nadväzovaniu kontaktov s rôznymi nadáciami, čiže hľadať peniaze (nič sa mi nepodarilo zohnať), ale dala som si do programu, že sa chcem stretnúť aj s Ruth Rosen⁶⁹ a niektorými ďalšími feministkami. Aj keď tie stretnutia boli len také letmé a aj dosť povrchné, pre mňa to vtedy znamenalo veľa. V tom čase sme už pripravovali prvé číslo Aspektu. Potom som trávila nejaký čas v Mníchove v Rádiu Slobodná Európa, ale popri tom som sa tam venovala čítaniu feministickej literatúry, prekladala som a robila som si poznámky o knihe Mýtus krásy od Naomi Wolf, vtedy ešte rukou do zošita v kuchynke svojho prenajatého bytu v Mníchove. A bolo mi čoraz viac jasné, že tú Slobodku nechám, lebo si chcem vyskúšať niečo iné. Navyše, mala som veľmi silný deficit literatúry. Pamätám si, že v poslednom štádiu mojej žurnalistickej kariéry som si na zasadnutiach parlamentu, už v tej novej budove, pod lavicou čítala knihu Aleny Wagnerovej⁷⁰ a poviedku Jeleny Guro⁷¹, ktorú sme chceli uverejniť. Cítila som sa blažene, že nemusím vnímať len reči poslancov, ale môžem sa zaoberať niečím naozaj hodnotným. Bolo mi jedno, čo tam v tom parlamente rozprávajú a už ani neviem, z akého zdroja som potom urobila len nejakú správu. Mala som hrozný deficit normálneho písaného slova, literatúry a normálnej roboty. Lebo opakovať v správe z parlamentu, čo povedal ktorý poslanec, to už bolo vtedy pre mňa naozaj neznesiteľné. Vedela som, že to už nechcem robiť.

ZK: Chcem pripomenúť tú dôležitú funkciu Nemiek z Frauen Anstiftung. Najviac mi utkveli v pamäti Heidi Burmeister, Sonja Schelper⁷² a ďalšie.

JAC: My sme si vtedy celé to naše naivné prvé číslo tak nadšenecky „uplácali na kolene“ a až potom sme sa s nimi stretli. Vtedy sme boli skupina žien, ktoré „ženský“ aspekt začal zaujímať, niektoré neskôr od toho z rôznych dôvodov odišli alebo znova prišli pri nejakej konkrétnej príležitosti (niektoré zaujímala literatúra, iné násilie, niektoré aj to, aj to) a niektoré intenzívne spolupracovali. V istom zmysle ale umocnilo takú „feministickú“ diferenciaciu v rámci našej skupiny práve stretnutie so ženami z Frauen Anstiftung, ktoré oslovilo práve to feministické v našom projekte časopisu aj mňa osobne to úžasne posilnilo.

JJ: Ženy z Nemecka nielenže boli naše donorky, ale boli to pre nás osoby, s ktorými sme sa mohli rozprávať. Na Slovensku, v Bratislave nás bola hŕstka, navzájom sme si už všetko vyrozprávali a chýbali nám impulzy, chýbali nám „staršie sestry“, s ktorými by sme si mohli konfrontovať naše často aj trpké skúsenosti. Tak sme sa vyžívali v tom, že sme sa s nimi mohli rozprávať o tom, čo ony už prežili a čo sme my práve prežívali. A cez tú skúsenosť sme mohli vidieť, že to nemusí byť úplne beznádejné.

AD: Po tom, čo som pracovala na rôznych projektoch, som si uvedomila, že to, čo predviedla Heidi Burmeister so svojou skupinou žien z Frauen Anstiftung, bol dokonale nekoloniálny prístup – prišli nám peniaze a dívali sa, ako to robíme.

JJ: Nebyť tohto stretnutia a tejto skúsenosti, asi by sme také niečo vôbec nezažili.

AD: Nemali sme absolútne žiadnu kontrolu alebo navigáciu.

JAC: Najprv si nás oľukli a potom nám už dôverovali.

ZK: Potom sme ešte boli v Nemecku, v Hamburgu.

JAC: Áno, bola to dobrodružná cesta, keď ma vysadili na nemecko-českej hranici, lebo som mala neplatný pas. Potom som tam nariekala, že to je pre nás veľmi dôležitá cesta a oni ma fakt pustili aj bez pasu, lenže to som prišla za vami až na druhý deň. A potom sme tam spoznávali samotnú nadáciu aj rôzne iné feministické organizácie a hovorili sme o tom, ako vymyslieť to vydávanie časopisu tak, aby nás mohli podporiť ako projekt. Prvýkrát sme boli v kaviarni, ktorá bola vyhradená ženám.

Pre mňa bolo stretávanie sa s Heidi Burmeister, Sašou Lienau, Sonjou Schelper a ďalšími feministkami z Frauen Anstiftung po revolúcii obrovským zážitkom. Ja som vyrastala vždy v tom, že človek musí mať vždy svoj názor a svetonázor a presadzovať ho. A cez ne som sa viac učila aj počúvať iných, čo v našom prudko sa pluralizujú-

com svete bolo veľmi dôležité, resp. rešpektovať iných, keď hovorím o svojich názoroch. Ich pomocou som sa znova učila hovoriť po nemecky („neenderácky“), otvorenejším spôsobom vyjadrovania. Fascinovali ma, lebo mnohé z nich patrili ku generácii roku 68; 60. roky a ich antiautoritatívne gesto mali pre mňa odjakživa obrovskú príťažlivosť.

OP: Vy ste zažili aj Claudiu Neusüss⁷³?

JAC: Claudia bola v predstavenstve až neskôr, keď sa spojili tri nadácie blízke Strane zelených do jednej pod názvom Heinrich Böll Stiftung, čím samostatná a explicitne feministická nadácia Frauen Anstiftung vlastne do istej miery zanikla. Nová nadácia sa síce stále usilovala o uplatňovanie rodovej demokracie smerom dovnútra a navonok vo svojej práci, čím bola priekopníčka v celom Nemecku, ale už to bola iná situácia.

ZK: Feministky z Frauen Anstiftung vyrástli na 68. roku a to ich veľmi silne formovalo. Ich základná idea bola taká, že nás podpora a potom sa má ASPEKT postaviť na vlastné nohy. Nebolo to autoritatívne.

JJ: My sme mali v pláne vydávať časopis, ale z ich strany nebolo zrejme možné podporovať finančne iba časopis, takže sme celý projekt postavili na vzdelávaní, súčasťou ktorého bol aj časopis. Ale tieto ženy z Nemecka nám plne dôverovali, do ničoho nás nenútili a dalo sa s nimi o všetkom diskutovať, vysvetliť im, prečo sú naše potreby také a nie iné, prečo časopis ako médium považujeme za prvoradý a podobne. Boli ochotné veľmi veľa akceptovať. Najprv nechceli, aby bol hlavnou časťou projektu časopis, ale neskôr to uznali. A keď sme my už chceli časopis prestať vydávať, trvali na tom, že má zostať.

Pre nás to už v tom čase bol problém, cítili sme, že by sme mali naše aktivity nasmerovať trochu inak. Ale zasa, najprv nesúhlasili, no potom sme ich presvedčili. A aj keď časopis vychádzal a my sme popri ňom robili čoraz viac iných aktivít, nečudovali sa tomu, že za rok trebárs vyšli dve čísla⁷⁴. Jednoducho, všetko sa dalo, všetko, čo malo zmysel, pochopili a akceptovali.

ZK: Ten časopis sa nakoniec ukázal absolútne najprogressívnejší.

JAC: Áno, a uznali, aj keď prišiel čas na knižky, hlavne tie sumarizujúce *Aspekty*, boli to vlastne argumentačné zborníky, ktoré sme pripravovali k prvým skutočne verejným témam, ktoré široko prenikli do médií aj do politiky – „Možnosť voľby. Aspekty práv a zodpovednosti“, „Piata žena. Aspekty násilia páchaného na ženách“, „Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky“, „Lesby-by-by. Aspekty politiky iden-

tít“ a potom k nim pribúdali ďalšie.⁷⁵ Vďaka podpore, ktorú sme dostali od Frauen Anstiftung a neskôr od Heinrich Böll Stiftung, sme mohli vydať aj ďalšie knihy tohto typu, napríklad knihu „Žena nie je tovar. Komodifikácia žien v našej kultúre“, zameranú na rodovo citlivú pedagogiku, podobne ako aj knihu, ktorá tomuto titulu predchádzala a ktorú sme pripravili v spolupráci s ľudskoprávnou organizáciou Občan a demokracia – „Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky“.⁷⁶ Všetkým týmto knihám predchádzala dlhodobá editorská práca a tá bola možná jedine vďaka kontinuálnej infraštruktúrnej podpore a už spomínanej dôvere.

Jedinú takú dôveryplnú podporu sme potom zažili ešte z Pro Helvetie vďaka Zuzane Roth⁷⁷, ale to už malo trochu iný charakter.

JJ: Bola časovo obmedzená.

JAC: Bolo to trochu iné. Šlo to najmä cez kultúru, cez literatúru a výtvarné umenie, kým pri Frauen Anstiftung to bolo zaujímavé vždy aj kontextuálne politicky, existovala vždy aj obsahová výmena, pozývali nás na všelijaké workshopy a konferencie, napríklad o feminizme a socializme, z toho je aj publikačný výstup. Mimochodom, obe tieto nadácie nám umožnili mať toto sídlo, kde teraz sedíme za okrúhlym stolom, vo vlastníctve, teda dali nám určitú infraštruktúru istotu; práve pred desiatimi rokmi poskytla Nadácia Heinricha Bölla prostriedky na zakúpenie bytu na nebytové účely a Pro Helvetia zasa prostriedky na rekonštrukciu.

A tu sme prvé stretnutie ukončili dohodou, že sa čoskoro stretne znova a na ďalšom stretnutí budeme hovoriť o „stratách a nálezoch“ v našich súkromných a verejných životoch vďaka a napriek feminizmom, ako aj ich vinou.

Druhé stretnutie

JAC: Straty a nálezy, výhry a prehry, to znie tak dramaticky, ale keď sme sa v práci posúvali niekam inam, vždy sme niečo získavali, ale aj strácali, však. Možno práve z tohto by sme mohli urobiť tému dnešného stretnutia.

ZK: Vstup do feministického priestoru znamenal zásadnú zmenu v mojom živote v niekoľkých rovinách. Jednak to bola profesionálna rovina, ako som už minule povedala, podarilo sa nám založiť Centrum rodových štúdií a tomu predchádzal ešte kurz, ktorý sme pravidelne robili. No malo to zásadný význam pre nás osobne, pretože sme sa pokúšali pomenovať to, čo sme dovtedy istým spôsobom len pociťovali. Ale ten jazyk, potvora, má aj druhú stránku – otváral dimenzie, o ktorých sme ani netušili. Feministická teória bola niečím takým objavným, že mala presne ten efekt úžasu: čo všetko a ako sa dá vnímať. Bola to neuveriteľná inšpirácia a úplne nová dimenzia videnia a vnímania sveta a života. Vlastne sa ťažko dá hovoriť zvlášť o osobnom a profesionálnom živote, to sú také umelé konštrukty, a práve vo feminizme sa toto neuveriteľne prekrížovalo. Z profesionálneho hľadiska bolo fascinujúce aj to, že konečne prišla filozofia blízka životu, že máme vo feministickej filozofii nástroj, ktorým sa to dá istým spôsobom uchopiť. Tých inšpirácií, čo sa týka aj jednej, aj druhej stránky bolo skutočne nesmierne veľa.

JAC: Čiže to malo – takpovediac – dve roviny: jedna bola aj zvýznamňovanie vlastného života, ktorý je hoden toho, že si ho vykladám a dávam mu zmysel ja sama, a ten druhý moment – mala som pocit, že už konečne nemusím obhajovať pred sebou, že sa venujem nejakej teórii, ktorá je ďaleko od môjho života. Prestala som riešiť, povedzme, morálnu dilemu, či je na mieste sa venovať „len“ veciam teoretickým.

ZK: Bola to taká životná filozofia, ktorá prinášala veľkú dávku uspokojenia a sebarealizácie. Musím povedať, že aj stretnutie s feministkami, či už teoretickými, alebo aj tými, ktoré robili praktické veci, malo ešte jeden význam. Zbavila som sa všetkých obáv a strachu, či to práve takto dobre hovorím. Tá komunita bola neuveriteľne akceptujúca a prijímajúca. Prestali sa mi klepať kolenná, keď som mala niekde vystúpiť. Zdalo sa mi, že je to prijímané skôr ako podnet,

nie ako predmet kritiky, čo v tých kruhoch, v ktorých sa ja pohybujem, nie je až také samozrejmé. Malo to teda aj tento ľudský rozmer – dobrý pocit zo spätnej väzby, z uznania, doslova to, o čom hovorí Nancy Fraser.⁷⁸

JAC: Pociťovala si tú inštitucionalizáciu ako významný posun?

ZK: Vieš, toto nás ani nezaujímalo. Jednoducho sme si povedali, toto ideme robiť. To naše povestné obrazné: naskočíme do toho posledného vagóna vlaku a už sa z neho jednoducho nenecháme vyhodieť.

JJ: No veď keby si zoskočila za jazdy, tak by si sa zabila.

ZK: Nie, ja by som dobrovoľne už nevyskočila, ale iní by ma mohli ešte vždy vyhodieť. No tak som si myslela, aj keď budeme v poslednom vagóne, tak predsa len sa budeme viezť a bude to pre nás inšpiratívnejšie. Tá metafora je mi najbližšia. Inštitucionalizácia sa potom už stala samozrejmosťou. Celkom prirodzene vyplynula z etablovania sa na akademickej pôde a aj z veľkej otvorenosti niektorých kolegýň, ktoré to spočiatku veľmi oslovilo a snažili sa pozrieť na svoj odbor z rodovej perspektívy. Bolo ich viac, môžem uviesť napríklad Martu Botíkovú⁷⁹ z etnológie, ale aj veľa ďalších, ktoré sa v tom postupne nachádzali.

HF: Poctivo som rozmyšľala nad domácou úlohou na tému strát a nálezov ostatných dvoch desaťročí a musím povedať, že pre mňa je to svojím spôsobom veľmi jednoduché. Mojím najväčším nálezom je moje vnútorné ľudské oslobodenie sa od predsudkov vlastných i spoločenských a zároveň možnosť ukázať prostredníctvom svojej práce, že všetky a všetci môžeme slobodne žiť minimálne vo svojom vnútri. A prípadne aj verejne, ak tá potreba je... Ak za môjho prispenia začali žiť slobodne a kvalitne ďalší ľudia, tak to je pre mňa absolútny výsledok – a nález.

Práca pre seba (aby sme si ju nemýlili s altruizmom ©), a tým aj pre neheterosexuálnu komunitu, navyše vo feministickom a ľudsko-právnom kontexte, priniesla mnoho pozitívnych i negatívnych momentov v našom súkromí i v spoločnosti, ale som pevne presvedčená, že to podstatné, prínosné a dobré prevyšuje akékoľvek potenciálne i reálne straty.

OP: Mne sa zdalo významné, že po roku 2000 sa udiali prelomové veci, otváranie tém, či už to boli interrupcie (aj keď túto tému sme neotvorili my, ale tým, že sme vytvorili koalíciu, vstúpili sme do verejného priestoru), alebo téma násilia. Feministické témy sa stali súčasťou verejného diskurzu. Akoby ľudia začali rozumieť, o čom

feminizmus je. O ženskom hnutí často počúvam rôzne klišé, ale len čo dôjde na konkrétne témy, najmä ženy sa chytajú. To sa mi zdalo pozitívne. Čo sa týka osobného života, určite to dá človeku veľa, aj keď neviem, či to je plus, či to nie je niekedy až zaťažujúce, keď si viem rozanalyzovať rôzne veci z osobného života z iného pohľadu. Niekedy je to teda aj na zúfanie, no ale aspoň rozumiem tomu, čo sa deje.

JJ: Nemusíš si vykladať tarot.

OP: Nemusíš. Aspoň vieš, že to nie je tvoja vina, že je to systém, ktorý funguje tak, ako funguje. Máš pocit, že teraz to budem robiť takto a budem to robiť správne, no ukáže sa, že to nemáš pod kontrolou, lebo nič nie je také jednoduché ako teória a nič nie je také zložité ako život. Vidím to aj, keď sa svojho malého syna snažím vychovávať rodovo nestereotypne.

ZB: Pre mňa sa rodová problematika vynorila až ako možný priestor, kde môže človek nájsť potešenie zo sociologickej práce. V tom zmysle ma „neodštartovala“ osobná skúsenosť, ako to bolo u Moniky Grochovej alebo u teba, Jana. Premýšľala som, v čom som ako mladá žena bola na tom inak. Keď som mala prvé dieťa, tak som sa už po pol roku hrabala do práce. Robila som vo výskumnom ústave, kde mi dovolili pracovať doma. Zdalo sa mi nesmierne dôležité, aby som nezaostala a nevypadla z výskumu. Neskôr som však dospela k záveru, že som sa zbytočne stresovala. Keď som potom mala po ôsmich rokoch druhé dieťa už v inej rodinnej konštelácii, s iným mužom, tak som si to doslova vychutnala ako priestor pre osobnú slobodu. Bolo to v roku 1982. Počas predchádzajúcich rokov sme sa s kolegami viackrát dostali do konfliktu s vedením ústavu, ktorému sa nepáčili naše kritické zistenia, takže sme museli vystriedať niekoľko pracovísk. Čiže pôsobenie vo verejnej sfére mi nepripadalo až také atraktívne, zatiaľ čo doma sa dali robiť zaujímavé veci, napríklad prekladať. Fedor Gál, s ktorým som vtedy pracovala v tíme, ma musel dosť nahovárať, aby som sa vrátila do roboty, a to už mal náš Ivko viac ako dva roky. Mne sa sakramentsky nechcelo, ale dala som sa presvedčiť. A ešte azda jedna odlišnosť. Ja som vtedy nemala na seba nároky, že musím byť dokonalá matka, a najmä nie „klasická“ dokonalá manželka. O deti som sa síce starala, ale vareniu som sa venovala minimálne. Môj muž to pred ostatnými ospravedlňoval tým, že aspoň zbytočne nepriberie... Neprežívala som teda až taký stres z kolízie, do ktorej sa môžu dostať zamestnané ženy.

Na druhej strane, keď som sa tejto téme začala venovať ako vý-

skumníčka, nastavilo to aj mne kritické zrkadlo. Napríklad som si uvedomila, že som sa pri výchove dcéry a syna nevyhla rodovým stereotypom, hoci som si predtým o sebe myslela, že nimi nie som zaťažaná.

JAC: Pamätám si, že keď ste robili prvú „rodovú“ kapitolu Súhrnnej správy, napísala som do odbornej recenzie, že to je síce dobre, že je tam tá kapitola, pretože je dôležité upozorniť aj na tento spôsob nazerania, ale že cieľom je, aby všetky kapitoly Súhrnnej správy zohľadňovali rodový aspekt. Mám pocit, že keď napríklad kandiduje na hlavu štátu Radičová a Gašparovič, pričom Radičová s takým výrazným úspechom, vtedy už nie je možné opomenúť aj istý rodový aspekt. A nemohli to opomenúť ani tí najnerodovejší politológovia, ale to je len jedna rovina. Pochybnosti mám o presadzovaní skutočnej rodovej perspektívy, máš pocit, že sa to nejako mení?

ZB: Veľmi ten pocit nemám. Vezmime si napríklad vývoj trhu práce na Slovensku. Je zrejme, že na veľké zahraničné investície spred niekoľkých rokov do nášho priemyslu bolo potrebné hľadiť aj z rodového hľadiska. Nestalo sa to však súčasťou verejnej debaty. Možno aj preto, že sme taká malá spoločnosť, že je tu málo ľudí, ktorí by sa toho chopili. A dnes je to veľký problém. Takže v tejto oblasti ešte nevidím výrazný prienik rodovej perspektívy.

JAC: Čiže možno povedať, že témy ako násilie páchané na ženách, reprodukčné práva, „inakosť“ z hľadiska sexuálnej orientácie, verejná participácia žien sa stali témou verejného diskurzu. Toto sú tie najväčšie témy, ktoré zarezovali ako prvé, a potom prišli ďalšie témy týkajúce sa najmä trhu práce. Zaráža ma, keď sa obzerám a vidím diplomové práce mladých ľudí, ktorí prichádzajú do knižnice ASPEKTU a hľadajú tu literatúru, že možno na 98 percent ešte stále ide výlučne o tzv. rodové témy alebo ženské témy, podobne pri ďalších odborných prácach. Sú to teda *témy*. Nie je to skutočná štruktúrna rodová analýza, kriticky vnímajúca dimenzie moci. Ani to, čo robíme my, nie je zväčša naozajstná mnohovrstevná rodová ani feministická metodológia. Rozdiel medzi nami a niektorými inými, ktorí sa feministickými a rodovými teóriami nezaoberajú tak intenzívne, je v tom, že my si túto nedostatoknosť uvedomujeme. Keď sa totiž niekto venuje skúmaniu v tejto oblasti len tak ad hoc, tak môže mať pocit, že samotnou tematizáciou istých rodovo signifikantných problémov v spoločnosti je všetko vybavené.

ZK: Asi aj preto, že rod sa nestal tou prierezovou kategóriou, ktorá ide krížom cez akúkoľvek inú tému, trebárs aj nie explicitne po-

menovanú ako rodovú. Jednoducho je to niečo, čo patrí tak ako vek, rasa, trieda atď. k štruktúrnym kategóriám, a preto musí ísť krížom cez disciplíny a témy, napr. cez sexualitu, cez reprodukčné práva, ale aj cez takú tému, akou je problematika vedy, ktorá z doteraz zaužívaného hľadiska nemá nič spoločného s rodovou perspektívou, pričom sa samozrejme ukazuje, že aj ona nesie v sebe rodovú dimenziu. Už niekoľko rokov sa tejto téme venujeme na úrovni filozofickej reflexie a v poslednom období sme sa s Marianou Szapuovou začali venovať aj výskumu aktuálneho stavu rodovej ne/rovnosti v akademickom prostredí. Rod je pre nás centrálnou perspektívou a nie je to len niečo pridané. Ale aj mne sa zdá, že v sociálnom výskume je rod často len akási pridaná hodnota, ktorá je komunitou zväčša tolerovaná v tom zmysle, že no dobre, nič sa nestane, ak ešte pridáte aj túto kapitolkú. Nebudú vám už brániť, keď sa tomu chcete venovať...

JJ: Keď si chcete znížiť status.

ZK: No áno, myslím, že takýto (rodový) diskurz neprebehol v rámci politických štruktúr, čo sa obávam, že je oveľa vážnejšie, pretože tam je rodová tematika ešte menej trpená, ak vôbec je trpená. Spravidla sú rodové témy redukované na ženské témy, čo má niekoľko negatívnych dôsledkov. Posilňuje sa názor, že ak niečo je ženskou témou, tak by ju mali riešiť ženy. Alebo sa tieto problémy podceňujú, lebo sa argumentuje tým, že netreba písať o polovičke spoločnosti, keď dnes máme dôležitejšie témy – krízu, globalizáciu atď. Ako keby v rámci globalizácie rodový aspekt nebol dôležitý a nemal štruktúrujúci charakter. Najnegatívnejšie je však to, že touto redukciou sa zakrýva alebo aj zámernie stiera mocenský charakter, mocenské väzby medzi rodmi a v rámci rodov.

JAC: Napríklad médiá sú zväčša náchylné písať o rodovej problematike vtedy, ak sa pohybuje v rámci diskurzu o obeti. Ako vnímate túto situáciu?

OP: Na to sú dobrým príkladom práve dve kampane proti násiliu páchanému na ženách „Piata žena“. Kým prvá kampaň zaujala, lebo to bolo niečo nové, keď sme pripravovali druhú kampaň a šli s tým do médií, tak odozva bola – a načo, veď to už bolo vlni, už sa to povedalo. Potom sa stal ten otrasný prípad v Tušiciach⁸⁰, a zrazu sa priestor našiel. Čiže médiám vždy ide o „story“.

Ale ja by som si dovoľila oponovať, ani nie pokiaľ ide o odborné práce, skôr o reflektovanie napríklad politického života v médiách. Dnes už sa nestane, že by sa zverejnili kandidátske listiny a médiá by nepriniesli správy o tom, koľko je tam napríklad na prvých miestach

žien. Alebo keď Štatistický úrad SR zverejňuje informácie o mzdách, už sa hovorí aj o rodovom rozdiel.⁸¹ Myslím, že toto sa za posledné zmenilo, už sa to stalo štandardným, aj keď nie pri všetkých témach tak výrazne ako pri téme násilia. Keď raz tu tému otvoríme a ona sa stane súčasťou diskurzu, už ju tá mašinéria nejako reflektuje. Mám pocit, že toto sa zmenilo.

JAC: Áno, súhlasím, ale zároveň chcem poznamenať, že to neprotirečí tomu, o čom sme začali hovoriť, pretože sa aj táto medializácia stále ešte pohybuje v tej kvantitatívnej, resp. čisto „tematickej“ rovine, pričom nezriedka ide o veľmi povrchnú tematizáciu problémov. Stále to nie je štruktúrna záležitosť.

Napríklad, keď sme šírili tlačovú správu o analýze „Rodový pohľad na školstvo“⁸², ktorú sme vypracovali spolu s Jarkou Filadelfiovou, bol tam údaj o rodovom rozdiel v odmeňovaní v školstve, a ďalej sme uvádzali rôzne dôvody tohto stavu. Média síce veľa zo správy použili, ale na záver pokojne uviedli úplný stereotyp, ktorý vyvracal predchádzajúce tvrdenia. Zdôrazňovali sme v nich mnohé kontextuálne príčiny tohto rozdielu, napríklad, že príčinou nie je feminizácia, ale nedocenenie ženskej práce a hierarchická rodová deľba práce, a oni na záver pokojne po celkom iných vetách s celkom iným významom z tlačovej správy dali svoj „dôvetok“, že na vine je feminizácia, resp. dokonca „prefeminizovanosť“ školstva. Na jednej strane je dobré, že sa tlačová správa o konkrétnej téme vôbec do médií dostane, to je tá zmena, predtým sa nás stále pýtali, čo je feminizmus (hoci aj to sa ešte deje), ale je vidno, že rodová problematika je hlboko nezvnútornená a že ju médiá, takpovediac, ešte nevedia „čítať“.

ZK: Áno, súhlasím s tebou, téma sa dostáva do médií, ale médiá nie sú nositeľom, ktorý ju bude interpretovať v tom duchu, ako by sme si to my predstavovali. Média sú absolútne rodovo necitlivé. Pre nich je to jednoducho téma, ktorá teraz beží. Môže to byť dokonca kontra-produktívne. Informácia sa síce šíri, ale jej interpretácia neprekročí rodové stereotypy, a tak sa tieto stereotypy vlastne reprodukovujú v informačne „vynovenom šate“. A to považujem za nebezpečné.

ZB: Niektoré témy si vyžadujú určitú spoločenskú a ekonomickú konšteláciu, aby sa stali zaujímavými. Týka sa to napríklad trhu práce a zosúladovania pracovného a súkromného života atď. Vidíme aj v iných spoločnostiach, že to už prestáva byť téma, ktorej by sa venovali výlučne ženy, lebo ekonomika to jednoducho potrebuje. Takou je napríklad aj téma aktívneho starnutia a predlžovania pracovného života, ktorá má dôležité rodové súradnice.

Práve teraz sa zaoberám volebným správaním žien a mužov v prezidentských voľbách. Povolebný výskum Inštitútu pre verejné otázky ukázal, že vo volebnom správaní sa prejavil vplyv rodovej solidarity: Ženy sa vo vyššej miere zúčastnili na voľbách a častejšie volili Radičovú než muži. To platí pre prívrženkyne každej z parlamentných strán, s výnimkou HZDS. Samozrejme, kľúčový vplyv mala politická lojalita, ale popri nej sa prejavilo aj pôsobenie ženskej solidarity. Toto zistenie ma podnietilo k tomu, aby som sa pozrela, či sa podobný fenomén neprejavil aj pri iných voľbách. Analýza vzorcov preferenčného hlasovania žien a mužov v parlamentných voľbách v roku 2006 a v nedávnych voľbách do Európskeho parlamentu v júni 2009 dala na to kladnú odpoveď. Po prvé, ženské voličky častejšie krúžkovali ženské kandidátky. Možno povedať, že najmä vďaka tomu sa pri voľbách do Európskeho parlamentu oproti predchádzajúcim voľbám zvýšil podiel poslankyň zo Slovenska. Ukázala sa však aj ďalšia zaujímavosť. V rámci SDKÚ-DS, ktorá zostavila kandidačnú listinu tak, že dala osvedčenú europoslankyňu na úplne nezvoleiteľné miesto, bola volebná účasť žien oproti mužom nižšia. Akoby časť žien potrestala vedenie strany za takto zostavenú ponuku. Črtajú sa tu teda nové súvislosti, ktoré sa môžu v budúcnosti zvýrazniť, takže ich budú politické strany musieť väčšmi rešpektovať.

JAC: Dá sa teda povedať, že došlo k istému posunu od toho, že najprv sa tou veľkou témou stalo násilie na ženách; dnes už ženy nemusia byť len „obeťou“ (obeťou násillia či diskriminácie) na to, aby mali právo mať verejný hlas, čiže rodová problematika už začína byť nesená aj inými prostrediami a témami.

ZB: Myslím, že keď sme robili projekt Plus pre ženy 45+⁸³, dosť dobre sa nám podarilo osloviť širšiu verejnosť témou diskriminácie žien v zrelom veku. Ale tu sme pracovali práve s konceptom obeť.

ZK: Ale otázne je, či niečo, čo sa začína na základe skúsenosti obeť, neostane stále tematizované cez koncept obeť. Či to celé netreba nejako preštruktúrovať...

ZB: Súhlasím, presne o to ide.

OP: Myslím, že ide aj o osobnú skúsenosť. Úspešnej tridsaťročnej manažérke s vysokým zárobkom budeš zbytočne hovoriť o štruktúrnej diskriminácii. A pre ženy, ktoré to zažili, prinieslo pomenovanie diskriminácie „aha efekt“.

Minule ste hovorili o tom, ako nemecká nadácia Frauen Anstiftung kládla dôraz na vzdelávanie verejnosti. Za tých desať až päťnásť rokov sa v Nemecku a v Rakúsku toho veľa zmenilo, pokiaľ ide

o vnímanie niektorých tém vo verejnosti. Jednoducho je už politicky korektné vyjadrovať sa rodovo korektne.

JAC: Ale ukázalo sa aj to, aké dôležité bolo, že sme nástojili na tom, že vzdelávanie musí byť dlhodobé a musí byť podložené publikáciami.

JJ: A musí byť kontinuálne.

JAC: Naozaj sa to ukázalo ako dobrá stratégia, lebo už by tu nič nebolo, nebola by pamäť.

JJ: Nikdy by sa nám nepodarilo toľko toho urobiť, keby sme boli odkázané na taký systém podpory, aký fungoval v rôznych nadáciách z USA, totiž, že podporovali len rôzne semináre, konferencie, skrátka konkrétne jednorazové podujatia, ktoré na seba navzájom nenadväzovali a ak aj sa z niektorého z nich podarilo vydať publikáciu, zostalo to bez kontextu. My sme od začiatku išli tou cestou, že vzdelávanie sa deje prostredníctvom kníh a časopisov, ku ktorým sa môžeme vracáť aj po rokoch. Práve publikácie, ktorým sme sa po celé tie roky venovali, mali veľký zmysel pre nás – cez ne sme sa vzdelávali a učili sme sa pracovať s textom – a aj pre ďalšie ženy. Zmena vedomia sa u nás diala cez knihy a časopis. Ale práve takúto činnosť nechcel v tom čase nikto podporovať a ženy z nadácie Frauen Anstiftung z Nemecka to pochopili. Uverili nám, že pre nás po toľkých rokoch totality je vzdelávanie seba a iných to najdôležitejšie a že zmena vedomia sa môže udiť len takto. Skrátka ten produkt na papieri je veľmi dôležitý, na to sa dá nadviazať. A už len na záver – všetky tie vyprázdnené rodové pseudotémy sú také prázdne práve preto, že sa nemajú o čo zachytiť, pretože rodové vedomie nie je v spoločnosti tak široko prítomné. Nebolo v našich silách, nebolo v silách nikoho, v takom krátkom čase posunúť tieto veci bez politického hnutia, v 90. rokoch. A to je v súčasnosti veľký problém.

JAC: Keď sme začali vydávať časopis a potom v roku 1996 knižky, tak som bola taká naivná, že som si myslela, že bude ľuďom stačiť si prečítať a pochopia a začnú prispievať a všetko sa otvorí. No ukázalo sa, že to také ľahké nie je. Komunikácia s feministkami z nadácie Frauen Anstiftung bola cenná aj tým, že ony nás vlastne učili, čo to je politické vzdelávanie v širokom slova zmysle. Aj sme si uvedomili, že jedna vec je publikovať, ale druhá vec je o tom diskutovať, vytvoriť si okruh ľudí, ktorí budú rozumieť, o čom je reč. Na druhej strane bola neustálou súčasťou našej práce aj práca s médiami. Aj keď v prvých piatich rokoch to bolo obmedzené skôr na otázky, čo je to feminizmus a prečo si feministka, čo sa ti stalo, že si sa stala feministkou.

Stále premýšľam nad tým, čo si, Oli, hovorila, že musíš mať osobnú skúsenosť, aby si niečo pochopila. Nevieam, ale nemám pocit, že za to, že mne je dobre, si nemám všimnúť, že niekomu inému nie je. Iste, vlastná skúsenosť je omnoho silnejšia, ale predsa vnímam aj iných. A to, čo mne prekážalo najviac, prečo som sa stala feministkou, sa ťažko zmestí výlučne do diskurzu obeť (alebo ženy na materskej), stále ma dráždil ten praktický i symbolický svet dominovaný mužmi a stále som v ňom bola v nejakom rozpore s inými i so sebou samou.

JJ: Keď si ty, Zorka, hovorila, myslela som na to, ako by som dopadla, keby sme nezaložili ASPEKT. Niekde by som asi niečo robila, fungovala by som zrejme v nejakých štruktúrach, ale dnes dobre viem, že by som sa cítila veľmi neautenticky, pretože by som nikdy nemala takú silu, aby som sama za seba mohla robiť to, čo naozaj chcem. Možno by sa mi ani nepodarilo zistiť, čo to ja vlastne naozaj chcem. Niečo by som určite robila, možno aj vcelku kvalifikovane a možno by som mala aj nejaké uznanie, možno. Viem si živo predstaviť, že to uznanie by prišlo za to, že poslušne vykonávam veci, ktoré sú ako keby objednávka niekoho. Mnohé ženy tak fungujú, možno toto je tá moja „strata“, že uznanie tohto druhu nemám. Lenže my sme už v podstate (asi môžem hovoriť v pluráli) pochopili, že tento druh uznania je veľmi neistý a za veľa nestojí. Pokiaľ ide o nejaký tlak na ženskú rolu, ten som necítila tak silno, ako niektoré z vás. Nebola som na materskej, tento tlak som nezažila. V podstate som fungovala celkom pohodlne: Bola som zástupkyňa šéfredaktora, no bolo jasné, že nikdy nebudem šéfredaktorkou – ak by som ňou chcela byť. Niežeby som po tom túžila, ale intuitívne som vedela, že niečo ako sklený strop naozaj existuje. Cítila som ho, pretože som vedela, že keby som naozaj chcela povedať niečo vážne, tak by mi to musel vopred niekto schváliť. Dokonca sa mi párkrát stalo, že keď som mala nejaký dobrý nápad, ktorý by ľudia ocenili, muselo to byť nastolené tak, aby to nevyzeralo, že to bol úplne len môj nápad. Chcem tým povedať, že keď napríklad žena na materskej zažila tlak cez telo, priestor, čas, ja som také niečo priamo nezažila, no vedela som, že nie je všetko predom mnou otvorené a že nebudem môcť robiť veci tak, ako by som chcela. A keď sa ponúkol priestor, ktorý bol spočiatku ešte bez štruktúr, ale mohli sme si tie štruktúry vytvoriť podľa seba, tak som to v momente pocítila ako úžasnú možnosť, ktorá bola aj riskantná (vedeli sme, že sú nejaké zdroje, ale nevedeli sme, či budú o dva, tri, päť rokov), ale tá možnosť bola zároveň niečo úžasné.

JAC: Nevedeli sme si predstaviť, že sú tam zdroje v zmysle finančných zdrojov. Myslím, že to nám strašne dlho dochádzalo.

HF: Inak, keď si spomínala, že ak si chcela presadzovať a realizovať vlastné myšlienky a nápady, nutne si pre ne musela získať mužský súhlas, toto platilo aj v kontexte neheterosexuálnej komunity začiatkom 90. rokov. Aj preto, napriek tomu, že som si s gejmi ľudsky rozumela, vznikla pre mňa potreba vytvoriť špecifický priestor vyhradený lesbám. A keďže nie som iba ten krčmový typ kritičky a večnej sťažovateľky, pustila som sa spolu s ďalšími štyrmi lesbami, ktoré som v tom čase ako jediné poznala, naplno do „stvorenia“. A tak v roku 1994 vzniklo Prvé lesbické združenie Museion. Pätnásť rokov existencie združenia a najmä jeho výsledky a významné rozšírenie i posilnenie lesbickej komunity sú dôkazom, že to bol dobrý nápad.

Bolo pre mňa nepochopiteľné, že prostredie, ktoré by sa (minimálne podvedome) malo vyháňať rodovo stereotypnému, resp. patriarchálnemu modelu správania sa, ho, naopak, uplatňovalo. Ale samozrejme, nič nepochopiteľné v tom nebolo. Nikto z nás nevyrastal vo vzduchoprázdne, logicky sme do seba načerpali prevládajúce spoločenské normy a správali sme sa podľa nich nezávisle od našej sexuálnej orientácie. A potom sme sa ich – kto radostne, kto strastiplne – zbavovali.

V tom čase sme vytvorením čisto lesbickej organizácie otvorili aj ďalší diskutovaný, kontroverzne vnímaný fenomén separácie lesbií od gejev, čo bolo považované za zlé. Ťažko sa mi vysvetľovalo, že nič netrieštim, naopak, vytváram nový priestor a nové možnosti. Nie vždy platí, že v jednote je sila. Najprv tie sily na viacerých poliach treba vytvoriť a to je možné práve názorovou i zdrojovou diverzifikáciou, až potom sa môžeme v mene nejakého cieľa spájať.

Pre mňa je veľmi zaujímavé spätne si uvedomiť, že práve v tom čase novozískavané feministické nazeranie na seba i na fungovanie spoločnosti mi pomohlo bez frustrácií riešiť aj tento problém, tak ako aj mnohé iné. A teší ma, keď vidím, ako zásadne – aktívne a cieľavedome – sa feministicky zmyšľajúce lesbií podieľali na posune gejsko-lesbickej komunity, a tým aj celej našej úzkoprsej zošňurovanej spoločnosti plnej predsudkov, apatie, nevedomosti a z toho plynúcich diskriminačných prejavov a fóbii, pričom sa s nami na tom podieľali aj heterosexuálne feministky, čo považujem za úžasné. Feminizmus pre nás zafungoval ako ideový pracovný nástroj, ako spoločná niť, ktorá ponúkla ženám to, čo muži akoby nemali potrebu komunikovať ani riešiť: pomenované rodové a s rodom súvisiace problémy

a zargumentované východiská, o ktoré sa dalo oprieť a zároveň ich aj spoluvytvárať.

Gejovia totiž, rovnako ako väčšina mužov, tomu patriarchálnemu systému ľahko podľahli, pretože bolo zrejme príjemné o mnohých veciach rozhodovať, a hlavne – z pohľadu spoločnosti, a teda aj z ich pohľadu – im to ako mužom bolo prirodzene dané. Takže akoby nemali spoločnú tému, problém, ideu i nástroj zároveň, ktorý by im dával podnet (a ani potrebu) rúcať mýty a stereotypy. Samozrejme, nechcem a ani nemôžem nijako zovšeobecňovať, iste mnoho mužov myslelo aj inak. Ale ja som ich v tom čase nevidela – okrem aktivistického queer vizionára Ivana Požgaia.⁸⁴

JAC: Ale je tam ešte aj ten druhý moment, že hovoríš o tom, že vlastne existovala nejaká solidarita aj s heterosexuálnymi ženami, čo nie je bežné u homosexuálnych a heterosexuálnych mužov, že by heterosexuálni muži vystupovali trebárs za takú jednoduchú vec, ako je obrana práv gejov. Nie je to bežné...

Jarmila Filadelfiová (sociologička): Ja som sa k tejto téme dostala cez čísla. Po revolúcii sme išli do Medzinárodného strediska pre štúdium rodiny (spolu s Petrom Guráňom), zaoberali sme sa demografickými trendmi, rodinou, čo boli témy alebo oblasti mne výskumne veľmi blízke. Z akadémie sme odchádzali s tým, že tam v minulosti ženská téma nejakou prítomná bola (spomínaná Oľga Plávková). Preto sa nám najprv zdalo, že toto teda nechceme robiť. Neskôr vznikla potreba mať nejaké čísla za mužov a ženy – a ja som plnila objednávky, bolo to aplikované pracovisko, nebola to akadémická pôda. Mojm krokom do rodovej problematiky bola teda práca s číslami. A mnohé veci sa mi postupne otvárali z iného uhla pohľadu. Cez výskumy som si doštudovala dokumenty, literatúru. Stále vo mne pretrvával pocit, že to nerobíme dobre, že potrebujeme ešte niečo viac. To ma pudilo k tomu, aby som sa viacej združovala s tými, čo sa angažujú za ľudské práva žien v mimovládnych organizáciách a pod., aby sme o tých veciach diskutovali. Totiž mnohé veci sa mi zdali nevhodné pre náš priestor a mnohé som zasa nemala teoreticky ani metodologicky uchopené, a tak som si myslela, že nejaký ten vzájomný dialóg nás môže posunúť ďalej. Ale aj tak som vždy mala problémy niečo zverejniť, pretože som tam videla tie deficity. Tak som si potom povedala, dobre, nech je to teda tak, že len pridám do nejakej mozaiky nejaký kamienok, aj keď to bude slúžiť len ako študijný príklad: Vidíte, tu urobila chybu. Možno aj to pomôže. No

doteraz pociťujem, že mnohé veci mi chýbajú, a tie už asi nedobehnem. Chýba mi širšie teoretické zázemie. Pracovala som v inštitúcii, ktorá musela stále produkovať niečo nové, ale bol tam veľmi malý priestor na to, aby sme si doštudovali potrebné veci.

A nejaký čas som si myslela, dobre, my sme aplikované pracovisko, ale teraz prídu tie témy na akademickú pôdu, na katedru sociológie, na sociologický ústav, teda bude viac času ísť hlbšie do témy. Zažila som veľké sklamanie, lebo tieto témy zatiaľ pokrýva najmä mimovládny sektor. A akademické prostredie, naša sociologická obec, sa neposunuli ďalej.

ZK: Áno, máš pravdu.

JF: Pociťujem zlyhanie za oblasť sociológie, lebo si myslím, že možno, keby sme boli metodologicky zdatnejší, vedeli by sme problémy pochopiť aj inak a uchopiť ich pre našu realitu. Teraz akoby sme skôr kopírovali zahraničie. No možno v niektorých témach sa niečo podarilo trošku posunúť. U nás sociologická obec zaspala, v Čechách je už úplne inde, u nás sú to stále skôr len jednotlivci. To som tu chcela pripomenúť, lebo považujem výskum za dôležitý a máme v ňom dosť nedostatkov. A to sa asi na tom celom aj nejako podpisuje.

ZK: Skúsím na to reagovať, ako to ja vidím zvnútra. Je veľký rozdiel medzi mimovládnymi organizáciami a inštitucionálnymi štruktúrami, ako je univerzita, akadémia vied a podobne. To, čo by sme mohli povedať, že sa odohralo vďaka ASPEKTU ako istému teoretickému – neviem to inak nazvať – nosiču, teoretického a aj metodologického feminizmu (ak sa pozrieme na tie odborné publikácie, ktoré vydali), neznamená to, že táto rodová teoretická a metodologická základňa prenikla aj do inštitucionálnych štruktúr. Keď niekto pracuje na téme ženy v histórii, ženy v stredoveku, svätice a podobne, ženy z hľadiska etnologických výskumov, ženy v pedagogike, v zdravotníctve, to ešte vôbec neznamená, že pristupuje k téme z feministickej východiskovej pozície. Vôbec nie.

Viem, že sa táto etapa nedá preskočiť a nechcem to preskočiť. Musí sa to asi naštartovať aj tematizáciou žien, zastúpenia žien, postavenia žien atď.

JAC: Má to svoje oprávnenie.

ZK: Áno, má to svoje oprávnenie, aj historické, veď to boli najprv ženské štúdiá (women's studies), až potom prišli rodové štúdiá (gender studies). Zatiaľ to nie je vrastené do metodologických alebo teoretických východísk. V tomto ohľade máme veľmi negatívnu

skúsenosť, konkrétne z výskumného projektu v rámci programu EQUAL, kde sa nám našich spoluriešiteľov jednoducho nepodarilo presvedčiť, aby si osvojili, čo je to kategória rodu ako metodologický nástroj. A pritom sú to dobrí výskumníci. U nich ale pretrváva nejaká rezistencia voči feminizmu aj na teoretickej, nielen na politickej platforme. Okrem toho, samozrejme, existujú obrovské obranné mechanizmy aj v samotnej inštitúcii – len sa nepriznať k feminizmu. Ako úplne posledný prípad, ktorý je pre mňa psychicky drásajúci, sú oslavy 90. výročia založenia Univerzity Komenského, pri príležitosti ktorého sa udeľovali ocenenia. Za Filozofickú fakultu UK nebola odmenená ani jedna žena. Nezafungovala ani stratégia alibi-ženy a pritom sa táto fakulta všeobecne považuje za feminizovanú.

Mohla som len s hnevom a smútkom skonštatovať: Po toľkých rokoch sme úplne prehliadané a prehliadnuteľné. Napriek tomu, a možno práve na základe týchto skúseností, sa mi ako kľúčové javí nerezignovať na vzdelávanie a zaviesť rodové štúdiá ako povinný predmet pre všetky odbory.

JAC: Ako povinný všeobecný základ.

ZK: Aby to napríklad aj na žurnalistike mali ako povinný predmet, a nie ako dobrovoľný kurz...

JAC: ... kde si každý môže otvárať ústa, ako chce, pretože vie, že je to zosmiešňované v tej hierarchii predmetov.

ZK: Pokiaľ sa nám toto nepodarí na univerzitách a pokiaľ sa nám do akadémie vied nepodarí dostať feministické teórie ako istý veľmi seriózny teoreticko-metodologický základ výskumov, tak ostaneme stáť na mŕtvom bode. A možno ešte horšie, lebo tým, že u nás je prvoplánovo feminizmus spájaný s ideológiou nepriateľskou voči mužom, sú možné nové, nepriateľské útoky. V každodennom živote sa nedá celkom spoliehať len na racionálne argumenty, hoci – možno paradoxne – práve pri štúdiu mnohých, musím podotknúť, rozdielnych feministických teórií, som sa stretla s racionálne hlboko prepracovanými argumentmi. V bežnej praxi, v diskusiách s mnohými ľuďmi, keď prišla reč na „feminizmus“, nejaký aspekt, ktorý sa ho týkal, zažila som akúsi „zradu“ racionality, lebo zafungovalo čosi, čo neviem nazvať inak ako strach, obava, možno až úzkosť. Z čoho sa dostavuje ten obrovský strach, ostávalo spravidla nepomenované alebo len veľmi povrchno zodpovedané...

JJ: Až sa začneš sama báť seba.

ZK: Keď stratím racionalitu, teda argumentáciu založenú na silie logicky previazaných a neprotirečiacich si výpovedí, čo mi potom

ostane? Viera? Mýtus? Dogma? Na čom môžem postaviť komunikáciu s tými inými, ak nie na tom, o čo sme sa stále snažili, na prehĺbenej, prepracovanej argumentácii. Toto mám silne otrasené. Od kolegu, vedeckého pracovníka, ktorý sa tiež zapojil do „rodového výskumu“, ktorý ignoroval akékoľvek feministické teórie a aj význam kategórie rodu, tak ako o tom píše práve tieto teoretičky, sa mi dostalo vysvetlenie, že feministky na Slovensku sú dievčatá, ktoré majú bojovať na barikádach, sú to tie nebezpečné amazonky, kým oni sú tí skutoční vedci, ktorí rodovú problematiku robia vedecky a objektívne, teda nezaujato. Je to ukážka toho, ako v mene aktivizmu (v zmysle „barikád“) vás iní – tí kvázi spoluriešitelia – chcú vyvlastniť z vedy, vedeckých východísk, nemajúc ani tušenia o tom, že feminizmu ide práve o úzke prepojenie teórií s rôznymi podobami a formami nerovností v praktickom živote.

OP: Myslím, že na Slovensku – asi aj v Čechách a vôbec v nových krajinách EÚ – je veľmi dôležité prepojenie akademického prostredia, resp. poznania s občianskou spoločnosťou, s mimovládkami. To považujem za veľké plus. Keď tu hovoríme, že sa to nedotklo sociológie, filozofie atď., pozrime sa na časť ženských mimovládok na Slovensku, ktorých sa to tiež nedotklo. My tu hovoríme len o jednej skupine mimovládok, feministických.

JAC: No niektoré mimovládky sa aj posúvajú. Lebo jeden z takých posunov bola pre nás spolupráca s Občiankami a demokraciou.⁸⁵ Isté veci boli inak ešte pred piatimi rokmi ako po spolupráci. Tam sa naozaj vlastne roky odohrávalo zblížovanie a vzájomné učenie sa.

Pre mňa bolo veľmi tvrdou skúsenosťou, že rodové scitlivovanie spoločnosti je taký dlhý proces. Nemám iný argument než stále opakovať, že nebuť feminizmov, neboli by ani rodové teórie. A pokiaľ si toto neuvedomujú ľudia, ktorí pracujú s kategóriou rodu, tak im chýbajú významné dimenzie. Iste je dôležité urobiť akoby prvú vlnu niektorých výskumov. Ale nemôžeme zostať pri tom. Je rozdiel, či niekto narába s kategóriou rodu tak, že pri tom reflektuje aj svoju vlastnú rodovosť, a to aj v zmysle výskumníckeho postoja, aj v zmysle ľudského postoja, proste získavania poznania, produkcie poznania, ak toto ten človek nereflektuje, tak to nemôže robiť naozaj v takej podobe, aby sa v tej disciplíne alebo v tej oblasti naozaj niečo posúvalo. Tam to bude stále statické. Bude to takto prešľapovať na jednom mieste, zase to možno nahonobí nejaké materiály, ale sa to aj stratí.

ZK: Hej, volá sa to pozicionalita.

JAC: Presne.

JF: Chcela som ešte upozorniť na niečo podobné. K tejto agende sa dostávajú ľudia, ktorí sa v nej nevyznajú a ktorým je ľahostajná. Ako je možné, že táto agenda mala také nešťastie, že za Slovensko ju vždy v oficiálnych štruktúrach reprezentoval niekto, kto ju nepochopil. To sme zažili aj pri projektoch v rámci IS EQUAL. Takýto prístup tiež rodovú problematiku veľmi devaluje. Možno aj to prispelo k tomu, že sa táto agenda neposunula ďalej.

OP: Čo ja vidím ako problém, a vyskytuje sa to často, rodová problematika sa nepovažuje za niečo, čo si vyžaduje expertízu, stačí, že si žena. Možno je to tým, že sa rodové štúdiá málo vyučujú.

ZB: Tu je dôležité, že oblasť rodových štúdií ešte nemá celkom dobudovanú formálnu štruktúru, ktorá garantuje kontrolu kvality vedeckej práce. Je to tzv. mäkká veda, ktorá nemá dostatočne nastavené odborné kritériá, takže každý má potom pocit, že rodovej problematike aj bez odbornej prípravy rozumie. Preto je potrebné ďalej doviesť inštitucionalizáciu tejto vednej oblasti.

ZK: Súvisí s tým viacero problémov. Jednak je to otázka potenciálneho množstva ľudí, ktorí sa týmito témami budú profesionálne zaoberať. Celkovo je nás málo a naše rady sa vôbec nerozmnožujú tak, ako by sme očakávali a chceli.

ZB: Pritom samotný prílev finančných prostriedkov do tejto oblasti situáciu nespasí, ale môže mať naopak kontrafínálne účinky. Zníži sa latka vedeckej náročnosti, minú sa obrovské peniaze a nevyprodukuje sa nič užitočné. Môže to viesť k dosť cynickému zneužívaniu peňazí a k spochybnovaniu dôležitosti odborného prístupu.

JJ: Dialo sa to hlavne v rámci projektov IS EQUAL.

JAC: Keď sme tu o tom tak hovorili, pre mňa je najväčšia výhra naozaj to, že sme sa naučili isté veci týkajúce sa rodových vzťahov pomenovávať, že sme posilnili – naozaj sa domnievam, že sme to v priebehu tých rokov aj spoločne ovplyvnili – ich prítomnosť aj vo verejnom diskurze. To posilnenie pozícií sa dá ukázať aj na príklade ASPEKTU, lenže je veľmi paradoxné, pretože na jednej strane sa ASPEKT stal inštitúciou a na druhej strane tou inštitúciou nie je, takže prežíva zo dňa na deň a ledva, žiadnu inštitucionálnu silu to v skutočnosti nemá.⁸⁶ Ako inštitucionálnu silu chápem aj otázky prežitia a možnosti kontinuálne robiť, a nie podľa toho, či niekto niekde niečo vypíše...

ZK: Byrokracia pri EQUALI nás prevalcovala natoľko, že sme stratili aj kontakty medzi sebou, tie kontinuálne kontakty, nielen raz za čas. Jednoducho sme nevládali spolu komunikovať.

JAC: Niektoré veci už neovplyvníme, ale otázka je, čo môžeme teraz urobiť my. Pre mňa je tá najväčšia výhra to, že sme sa naučili mnohé veci pomenovať, že sme zosilneli. Výhra a prehra súčasne je to, že ASPEKT je „inštitúcia“, no nemá inštitucionálnu silu, možnosť kontinuálnej práce. Už dávnejšie sme mali jeden taký projekt pracovného stretávania, vždy jedna z účastníčok prezentovala svoju aktuálnu prácu a potom sme o tom diskutovali. Také niečo by bolo dobré aj teraz. Mali by sme niečo urobiť proti tejto nedostatočnej komunikácii, musí to byť aj stretávanie, nedá sa všetko nahradiť e-mailom.

JJ: To je dobrý záver. Pričom by to neznamenaloz uzavretie problematiky, ale skôr jej otvorenie. Zdá sa totiž, že keď sa rodové témy rozširujú do rôznych oblastí, tak paradoxne nedochádza k posilňovaniu rodovej problematiky, ale skôr k oslabovaniu. Aj k oslabovaniu pozície tých, čo sa jej venujú.

ZK: Equalovské projekty neuveriteľne zaťažili aj medziľudské vzťahy – toľko napätia.

JJ: Chcelo by to nejaký priestor na reflexiu. Napokon, máme aj nejaký bonus, lebo to, že sa definujeme ako feministky, to je aj nejaké vymedzenie, ktoré tvorí akýsi ochranný múr – máme skúsenosť, že na jednej strane je to konfliktné, ale na druhej strane to vytvorí aj ochranu pred ľuďmi, ktorí vnímajú rodovú problematiku povrchno.

JAC: Stále sme sa za tie roky pohybovali medzi separáciou – dobrovoľnou aj nedobrovoľnou – a medzi hľadaním spojených a spojencov. Čo sme ale určite nikdy nechceli, bola separácia voči ľuďom, ktorí sa tejto rodovej problematike venujú. A pokiaľ k nejakej došlo, tak len z dôvodu preťaženia.

Asi je aj normálne a dobré, keď sa tie obdobia akéhosi väčšieho separacionizmu striedajú s väčšou otvorenosťou; tie obdobia separácie sú totiž aj posilňujúce, môžu niektoré veci „vo vnútri“ rodového diskurzu vyčistiť. No a otvorenie sa voči svetu by nemalo pôsobiť tak, že budeme celkom závislé od jeho uznania.

ZK: V čom vidíte možnosť prispieť ku kontinuite komunikácie?

JAC: Bolo by zaujímavé, keby sme si pre seba navzájom urobili zhrnutie poznania, zistení výskumov, aby sme o tom boli informované a mohli veci ďalej synergicky rozvíjať; takto často začíname vždy od začiatku. Najmä si v pravidelných diskusiách povedať, čo sú tie kľúčové zistenia z toho, na čom sme robili. A nielen si to navzájom odovzdať, ale sa aj vzájomne posilniť. Chceme na takéto stretávanie ponúknuť priestor v ASPEKTE.

Ešte k ziskom a stratám, v nejakom momente to vyzeralo tak, že ziskom bude to, že si konečne budeme môcť deliť prácu a deľba práce umožní lepšiu spoluprácu. No to sa, žiaľ, tiež nedarí tak, ako som dúfala, ako keby nás dnešná situácia dokonca v niečom vrhala na začiatok.

JF: Finančné zdroje diktujú rozvoj problematiky.

ZK: Mali by sme ešte raz preosiať a prežiť tie výskumy, čo máme všetky z predchádzajúceho obdobia.

ZB: Páči sa mi myšlienka obnoviť diskusiu. Teraz sa veľa hovorí o tom, že mimovládky už nie sú, čo boli voľakedy, pretože sa vytratilo spontánne združovanie sa okolo problémov. Uvítala by som také stretávanie.

ZK: Určite, pri tých výskumoch je veľmi dôležité podať aj komentár, nestačí si to len prečítať.

VŠETKY: Tak si urobíme stretnutia, zatiaľ v takej forme, že si z diskusie a prezentácie urobíme záznam a nejaké resumé dáme na web.

JF: Naozaj je to dôležité nielen kvôli informáciám, ale aj ako posilnenie.

Pokračuje živá debata, kto prinesie aké výskumy, napríklad ženy vo vede, učiteľské povolanie, rod a vek na trhu práce... pokračovanie diskusie v roku 2010.

Poznámky

¹ Pozri napríklad Benhabib, Seyla: Úvahy o „výmene názorov medzi feminizmom a postmodernizmom“. In: Aspekt 1/1998 – Myslenie žien.

² Pozri napríklad Rozhovor Aspektu s Ingvild Birkhan. In: Aspekt 2/1994 – Feminizmy.

³ Pozri napríklad Rozhovor Evy Horn so Geneviève Fraisse. In: Aspekt 2 – 3/1995 – Ženy a moc.

⁴ Etela Farkašová, filozofka a spisovateľka. O tom, ako sa dostala k feminizmu, povedala pri príležitosti 10. výročia založenia ASPEKTU na seminári Čo sa stalo a čo sa nestalo s feminizmami v Slovenskej republike a v Českej republike v roku 2003 aj toto: „Hoci som pociťovala istú nespokojnosť s vysokou abstrakciou pojmov a kategórií, s malou prepojenosťou filozofických koncepcií s riešením životných problémov, k rodovo diferencovanej optike ma neprivedla filozofia, ale literatúra. Veľmi veľa som čítavala hlavne nemecké autorky, beletriu zo 70., 80. rokov. Tie spisovateľky ako keby predkopávali, predpripravovali pôdu pre vzkĺčenie semien rodovo diferencovanej optiky, čosi z toho vošlo aj do mňa. A z tých nie metafyzických driemot, ale z rodovo slepého spánku ma potom celkom prebrala jedna recenzia slovenského

kritika, veľmi váženého a obávaného, ktorý napísal v súvislosti s novelou istej začínajúcej slovenskej autorky, že jej novela je taká dobrá, ako keby ju bola napísala mužským perom. Ja som sa k tej recenzii vrátila prvýkrát, druhýkrát, tretíkrát, štvrtýkrát. Buď proste zle vidím, hovorila som si, alebo to bol škriatok, veď predsa toto nemôže jeden seriózny literárny kritik a vedec myslieť vážne! To bol ten ‚prebúdza-
júci‘ zážitok, okamih, keď som si povedala, že v tomto svete niečo nie je v poriadku, keď môžu existovať takéto asymetrie a takéto stereotypy a predpojatosti v hodnotení. (...) Približne v tom čase (ako prednáškový kurz – doplnila red.) sa rodil Aspekt. Bola to naozaj šťastná zhoda okolností. Viem, že potom vznikali ďalšie skupiny, ďalšie iniciatívy, ale pokladám za šťastnú zhodu okolností, že tie prvé dve skupinky, ktoré to s feminizmom na Slovensku začali brať vážne, sa rodili približne v jednom čase.“
In: Farkašová, Etela: Bola to naozaj šťastná zhoda okolností.

⁵ Pozri napríklad Rozhovor Aspektu s Hertou Nagl-Docekal. In: Aspekt 2 – 3/1995 – Ženy a moc.

⁶ O svojom prvom stretnutí s feministickou filozofiou a o tom, kam sa feminizmus dostal alebo kde sú veľké výzvy a zároveň aj veľké problémy, hovorila aj Zuzana Kiczková pri príležitosti 10. výročia založenia ASPEKTU na seminári Čo sa stalo a čo sa nestalo s feminizmami v Slovenskej republike a v Českej republike v roku 2003. Pozri Kiczková, Zuzana: Stretnutie s feministickou filozofiou bol na začiatku skutočne osobný a intelektuálny šok.

⁷ Školský rok 1990/1991 (letný semester): POHEAD Z DRUHEJ STRANY (Feministická filozofia a literatúra). V školskom roku 1991/1992 (zimný semester): NA CESTÁCH HĽADANIA ŽENSKÉHO SUBJEKTU a (letný semester) PROBLÉM ROZUMU V MODERNE A FEMINISTICKÁ FILOZOFIA.

Pre podrobné informácie pozri Kiczková, Zuzana: Úvod do feministických štúdií. In: Aspekt 1/1998 – Myslenie žien.

⁸ Mariana Szapuová, filozofka.

⁹ Prvá knižná publikácia z oblasti feministickej teórie v slovenčine: Nagl-Docekalová – Weisshauptová – Fox-Kellerová – Codeová, 1994 (zostavili a preložili Etela Farkašová, Zdeňka Kalnická a Zuzana Kiczková). Pozri aj Szapuová, Mariana: Filozofia so ženskou tvárou. In: Aspekt 2-3/1995 – Ženy a moc. Recenziu v plnom znení uverejňujeme v časti Prílohy.

¹⁰ Prvá pôvodná slovenská knižná publikácia z oblasti feministickej teórie, konkrétne feminizmu. Pozri aj Bžoch, Adam: Príroda, vzor žena!? In: Aspekt 2/1998 – Priestory žien. Príhovor na prezentácii knihy Zuzany Kiczkovej o ekofeminizme v plnom znení uverejňujeme v časti Prílohy.

¹¹ Juliana Szolnokiová, redaktorka, prekladateľka; od roku 1995 pôsobí v ASPEKTE.

¹² Pozri aj glosu v prvom čísle Aspektu Cviková, Jana: Na margo Prostoru 20. In: Aspekt 1/1993 – Mýtus krásy.

¹³ Farkašová, Etela – Kiczková, Zuzana: Gibt es eine Parallele zwischen der nationalen Selbstbestimmung und der Selbstbestimmung der Frau? In: Frauen in Ost- und Mitteleuropa, 1992.

¹⁴ Matronát časopisu Aspekt bol našou verziou redakčnej rady; mal predovšetkým *symbolicky* zaštitíť vydávanie časopisu, niektoré jeho členky sa v priebehu rokov (ako napríklad Zuzana Kiczková; osobitne napríklad aj spolu s Etelou Farkašovou a Marianou Szapuovou ako editorka pre problematiku feministickej filozofie v čísle Aspekt 1/1998 – Myslenie žien) rôznym spôsobom podieľali na napĺňaní a existencii

časopisu; za tvorbu koncepcie a náplne zodpovedali zodpovedné redaktorky Jana Cviková a Jana Juráňová spolu s ďalšími členkami redakcie.

¹⁵ Kiczková, Zuzana: Problém racionality vo feministickéj filozofii. In: Slovenské pohľady 11/1991. Toto číslo obsahovalo napríklad aj príspevky Zuzany Bartošovej, Jany Bodnárovej, Jany Cvikovej, Marty Frišovej, Nory Krausovej, Marcely Mikulovej, Angely Repka, Ruth Rosen, Zuzany Szatmáry, Jiřiny Šiklovej, Alty Vášovej, Jany Želibskej a Ď.

¹⁶ Pozri napríklad Kiczková, Zuzana – Farkašová, Etela: The Emancipation of Women: A Concept that Failed. In: Funk – Mueller (eds.), 1993.

¹⁷ Kiczková, Zuzana: Obraz o „nás“ – obraz jednotný, pravdivý, objektívny, patriarchálny. In: Feminizmus a nacionalizmus, 1993.

¹⁸ Jedno z prvých miest stretávania žien, ktoré pripravovali vydávanie časopisu, neskôr nazvaného (ženský) Aspekt; toto miesto sa stalo aj prvým oficiálnym, teda papierovým sídlom nášho združenia; prvou registrovanou vydavateľkou časopisu bola redaktorka a prekladateľka, spoluzakladateľka ASPEKTU, Mária Štefánková. Na prípravných stretnutiach časopisu Aspekt sa zúčastňovali ženy z rôznych oblastí, prevažne však z oblasti literatúry a umenia: okrem prvej vydavateľky Márie Štefánkovej to boli budúce zodpovedné redaktorky Jana Cviková a Jana Juráňová (stretnutia iniciovala pôvodne práve ona), výtvarníčka Anna Daučíková (členka prvej redakcie), literárne vedkyňa Eva Jenčíková (členka prvej redakcie), Marcela Mikulová, Jelena Paštéková, Zora Prušková, redaktorka Eva Havrilová, filozofka Zuzana Kiczková, germanistka Dagmar Košťálová, grafička a výtvarníčka Eva Kovačevićová-Fudala, nemecká študentka Nele Krampen, pracovníčka banky Lýdia Švarcová, filmová teoretička a dramaturgička Zuzana Tatárová a Ď.

¹⁹ Vplyv tohto talianskeho feminizmu sa prejavil aj v koncepcii prvých čísel časopisu Aspekt, napríklad v čísle Aspekt 2/1997 – Feminizmy bola uverejnená kľúčová štúdia významnej feministickéj filozofky Luisy Muraro Sexuálna diferenciacia v preklade Márie Štefánkovej.

²⁰ Básnik Erik Groch, člen Obce spisovateľov Slovenska.

²¹ Aspekt 1/1993 – Mýtus krásy.

²² Pozri aj <http://www.fenestra.sk>.

²³ Viera Bačová, psychologička; pozri napríklad Bačová, Viera: Osobná identita ako text. In: Aspekt 2/2000 – 1/2001 – Patriarchát.

²⁴ Eubica Lacinová, biofyzička, fotografka; pozri napríklad Lacinová, Eubica: Subjektívne dejiny slovenského feminizmu.

²⁵ Pozri aj www.alianciazien.sk.

²⁶ Pozri aj Krava pre Hillary. Rozhovor Jany Cvikovej s Mariou Mies. In: Cviková, Jana – Juráňová, Jana: Rozhovory Aspektu z rokov 1993 – 1998. ASPEKT 1998.

²⁷ Od 30. 11. 1989 sídlo VPN na bývalej Jiráskovej ulici v Bratislave.

²⁸ Vznikla z bývalého Slovenského zväzu žien, ktorý sa v roku 1991 premenoval na Demokratickú úniu žien a v roku 1997 na Úniu žien Slovenska; jeho predsedníčka Irena Belohorská bola členkou HZDS.

²⁹ Tento zväz sa v skutočnosti volal Slovenský zväz žien, no pretože sme o ňom v diskusiách hovorili opakovane ako o „socialistickom“, čo vyjadruje aj náš postoj k nemu, nechali sme text v pôvodnej podobe.

³⁰ Alena Chudíková, právnička, predsedníčka a zakladateľka Spoločenstva žien Sociálnej demokracie, účastníčka 4. svetovej konferencie žien v Pekingu.

³¹ Pozri Ženy v období transformácie 1989 – 2009.

³² Eva Sopková, odborníčka na pomoc ženám postihnutým násilím, psychologička, zakladateľka občianskeho združenia Pro Familia, v ktorom pôsobí dodnes. Pozri aj www.profamilia.sk.

Pro Familia (1993) občianske združenie, ktoré sa zameriava najmä na násilie páchané na ženách – poskytuje pomoc ženám a deťom, ktoré sa stali obeťami násilia, v dvoch poradniach a ženskom dome; angažuje sa pri tvorbe legislatívy, usporadúva rôzne vzdelávacie podujatia, vydáva publikácie (najmä v spolupráci s ASPEKTOM). Pro Familia významne prispela k otvoreniu verejnej diskusie o násilí na ženách a má vypracovaný systematický koncepčný rámec prístupu k riešeniu tejto problematiky.

³³ V snahe o šírenie časopisu Aspekt v rôznych oblastiach života sme napríklad číslo Aspekt 1/1994 – Materstvo poslali do všetkých psychologických poradní v SR.

³⁴ Jiřina Šiklová, sociologička, disidentka, zakladateľka centra a knižnice Gender Studies, účastníčka 4. svetovej konferencie žien v Pekingu; pozri napríklad Šiklová, Jiřina: Proč slovensko-český Aspekt. In: Aspekt 1/1993 – Mýtus krásy.

³⁵ Nemecká feministka, ktorá v nadácii Frauen Anstiftung, blízkej Strane zelených, viedla oddelenie pre Európu. V časti Prílohy uvádzame text, ktorý ako nekrológ (Heidi Burmeister zomrela 11. decembra 1999) napísala jedna z kľúčových postáv nadácie Frauen Anstiftung a podporovateľka ASPEKTU Saša Lienau.

³⁶ Bútorová, Zora et al.: She and He in Slovakia. Gender Issues in Public Opinion. Focus 1996. Ako dobová charakteristika je zaujímavé, že slovenský podtitul „ženský údel“, ktorý znel veľmi príznačovo, sa v angličtine zmenil na vecné „gender issues“.

³⁷ Chudíková, Alena – Šiklová, Jiřina: Peking '95. In: Aspekt 2 – 3/1995 – Ženy a moc.

³⁸ Zuzana Gindl-Tatárová, filmová scenáristka, dramaturgička, prodekanka VŠMU, spoluzakladateľka Aspektu; pozri aj Tatárová, Zuzana: Filmové tabu v Zamlákovce. In: Aspekt 1/1994 – Materstvo.

³⁹ Tamara Archlebová, spisovateľka, publicistka a prekladateľka.

⁴⁰ Slovenské vysielanie Rádia Slobodná Európa.

⁴¹ Tatiana Rosová, sociologička, politička, v súčasnosti poslankyňa NR SR za SDKÚ.

⁴² Oľga Plávková, vysokoškolská učiteľka na Katedre medzinárodných politických vzťahov, Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave.

⁴³ Prvá „rodová“ kapitola vyšla v roku 1999 (odborná recenzia Jana Cviková): Bútorová – Filadelfiová – Guráň – Gyárfašová – Farkašová, 1999.

⁴⁴ Bútorová (ed.), 2001. V časti Prílohy pozri recenziu na knižku Vodrážka, Mirek: O krehkosti ženského diskurzu. In: Aspekt 1/2002 – Telo sa stalo slovom.

⁴⁵ Oľga Gyárfašová, sociologička, od roku 1999 pracuje v Inštitúte pre verejné otázky.

⁴⁶ Soňa Szomolányi, politologička, sociologička.

⁴⁷ Rosová, Tatiana: Ženy na Slovensku. Vyhodnotenie výsledkov kvalitatívnej sociologickej sondy. In: Aspekt 3/1994 – Bosorky. Sonda „(j) je prvým pokusom o empirické uchopenie ženskej otázky na Slovensku. Sonda nemala ambície popísať problém v celom jeho rozsahu a vyslovovať všeobecne platné závery. Bola nadvihnutím pokrievky, pokusom pomenovať problémy žien a ich videnie sveta ich vlastnými slovami, ako prvý krok k pochopeniu. (...) ako v podstate jediná významná, zato však neodhäteľná a vo vysokej miere kompenzačnú výhodu uvádzajú ženy prakticky unisono materstvo.“

⁴⁸ Pozri Bútorová, 1996, s. 107 – 109.

⁴⁹ Jednou z reakcií na tieto otázky bol aj článok *Militantné feministky v lone národa holubičieho*, ktorý uverejňujeme v časti Prílohy.

⁵⁰ Organizácia Gender Studies vznikla v roku 1991, jej prvé sídlo bolo v byte Jiříny Šiklovej.

⁵¹ Peter Guráň, sociológ, člen Výboru OSN pre práva dieťaťa.

⁵² Ide o už zmieňovanú štúdiu Kiczková – Farkašová, 1993.

⁵³ Pozri napríklad na <http://www.aspekt.sk/desat.php?desat=17>.

⁵⁴ Irena Brežná, slovensko-švajčiarska spisovateľka a publicistka; v ASPEKTE doteraz publikovala dve knihy *Tekutý fetiš* (2005) a *Na slepačích krídlach* (2008).

⁵⁵ Peter Michalovič, filozof, estetik, vysokoškolský učiteľ na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

⁵⁶ Eva Riečanská, antropologička, prekladateľka, spolupracovníčka ASPEKTU na viacerých projektoch, o. i. na rozhlasovom vysielaní *Hlas Medúzy* (pozri Riečanská, Eva – Schrimpelová, Míra: *Hlas Medúzy*. In: *Aspekt 1/1996 – Lesbická existencia*) alebo na projekte www.ruzovymodrysvet.sk.

⁵⁷ Pozri aj <http://www.ganymedes.info/atribut> alebo napríklad Fábry, Hana – Požgai, Ivan: „Inakosť nepustí“.

⁵⁸ Marie Saša Lienau, pôsobila vo Frauen Anstiftung, v Prahe založila feministickú organizáciu proFem, o. p. s., členka matronátu časopisu *Aspekt*.

⁵⁹ Hoagland, Sarah Lucia: *Lesbická etika a ženský princíp*. In: *Aspekt 1/1996 – Lesbická existencia*.

⁶⁰ **Iniciatíva Inakosť** sa v roku 2006 pretransformovala z neformálnej platformy na oficiálne občianske združenie. Hlavným poslaním Iniciatívy je ochrana ľudských práv a základných slobôd občanov s homosexuálnou orientáciou a zastupovanie menšiny gejov a lesbických žien v Slovenskej republike. Svojou činnosťou chce poukazovať na diskrimináciu gejov a lesbié v spoločnosti, snažiť sa o jej odstránenie a dodržiavanie Zákona o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých predpisov (antidiskriminačný zákon). Nabáda k celospoločenskej diskusii o tom, že ľudia s homosexuálnou orientáciou sú tu, tvoria rovnocennú menšinu s inými menšinami a majú rovnaké práva ako ostatní. www.inakost.sk

Ganymedes je Hnutie za rovnoprávnosť homosexuálnych občanov Slovenskej republiky, je najstarším občianskym združením reprezentujúcim sexuálne menšiny na Slovensku (od roku 1990). Jeho poslaním je presadzovanie a obhajovanie práv a záujmov homosexuálnych občanov a občianok, s cieľom dosiahnuť úplné právne a faktické zrovnoprávnenie homosexuálnej menšiny v spoločnosti. www.ganymedes.info

Q-ARCHÍV je prvé a ojedinelé dokumentačné a informačné stredisko pre gejskú, lesbickú, bisexuálnu a transsexuálnu komunitu (LGBT) na Slovensku. Vznikol v roku 2002 ako projekt Q ARCHÍV / DOKUMENTAČNÉ A INFORMAČNÉ CENTRUM na pôde Ganymedesu. Projekt Q ARCHÍV zahŕňa tri hlavné aktivity: budovanie archívnych fondov, výskum diskriminácie na základe sexuálnej orientácie na Slovensku, vydávanie vnútrokomunitného mesačníka Q Archív a organizácia kultúrnych akcií pre gejskú a lesbickú komunitu.

⁶¹ Alice Schwarzer, novinárka, známa nemecká feministka, autorka viacerých kníh, zakladateľka a vydavateľka nemeckého feministického časopisu EMMA.

⁶² Strana občianskeho porozumenia.

⁶³ Zuzana Vránová, dlhé roky pôsobila v oblasti rodovej rovnosti na Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny SR, napríklad ako tajomníčka Koordinačného výboru pre problematiku žien.

⁶⁴ Pozri mnohé materiály, ktoré boli publikované najprv v časopise *Aspekt* a neskôr aj v tematickom zborníku Cviková, J. – Juráňová, J. (ed.): *Možnosť voľby. Aspekty práv a zodpovednosti. ASPEKT 2001*; napríklad: Cviková, Jana: Čo má čadár spoločné s vatikánskou zmluvou. In: *Aspekt 2/2001 – D(r)ámy; Vyhlásenie členiek expertnej skupiny pre vzdelávanie a výskum, rodové analýzy a štatistiky Koordinačného výboru pre problematiku žien. Pracovný materiál k Základnej zmluve medzi SR a Svätou stolicou. In: Aspekt 2/2001 – D(r)ámy; Kliment, Michal: Základná zmluva medzi SR a Svätou stolicou z hľadiska sexuálneho a reprodukčného zdravia a sexuálnych a reprodukčných práv; Európska sieť Medzinárodnej federácie pre plánované rodičovstvo: Otvorený list pápežovi Jánovi Pavlovi II. In: *Aspekt 2/2000 – 1/2001 – Patriarchát.**

Ďalšie texty sú dostupné napríklad na www.aspekt.sk (Možnosť voľby. Pár bodov k Zmluve s Vatikánom a k Dohode s registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami o práve uplatňovať výhrady vo svedomí. In: *ASPEKTin – feministický webzín. ISSN 1225-8982. Uverejnené 16. mája 2005. Získané 29. novembra 2009. Dostupné na http://www.aspekt.sk/aspekt_in.php?content=clanok&rubrika=19&IDclanok=116.) alebo na www.moznostvolby.sk v časti Možnosť voľby v médiách.*

⁶⁵ Rozhovor s Oľgou Pietruchovou: Označenia za feministku sa nebojím. In: *Sme, 20. novembra 2001.*

⁶⁶ Pozri napríklad rozhovory v knihe *Krehká sila – Cviková, Jana: Kým dievčatá obliekajú a češú barbinu. In: Bútorová (ed.), s. 107, 2001; Juráňová, Jana: Vidím veci, ktoré som mala zastreté hmlou. In: Tamtiež, s. 233.*

⁶⁷ Slawomira Walczewska, historička, založila nadáciu eFKA, ktorá o. i. už desiaty rok vydáva feministický časopis *Zadra*.

⁶⁸ Cviková, Jana – Pašteková, Jana: Šiesta krakovská feministická konferencia. In: *Aspekt 1/1993 – Mýtus krásy.*

⁶⁹ Ruth Rosen, feministická historička a novinárka, členka redakčného matronátu časopisu *Aspekt*.

⁷⁰ Alena Wagnerová, česká spisovateľka žijúca v Nemecku, členka redakčného matronátu časopisu *Aspekt*; ako členka nadačnej rady „starej“ (pôvodne jednej z troch nadačí blízkych Strane zelených) nadácie Heinrich Böll Stiftung sa spolu s Heidi Burmeister z Frauen Anstiftung a so Susannou Roth z Pro Helvetie zasadila za financovanie tlače prvého čísla časopisu *Aspekt*.

⁷¹ Guro, Jelena: A život plynie. In: *Aspekt 2/1994 – Feminizmy.*

⁷² Sonja Schelper, psychologička, členka nadačnej rady Frauen Anstiftung. Pozri aj Rozhovor Heidi Burmeister so Sonjou Schelper: Porušenie normy prináša slobodu. In: *Aspekt 1/1996 – Lesbická existencia.*

⁷³ Claudia Neusüss, rodová expertka.

⁷⁴ Pôvodne plánované štyri čísla ročne sa pre narastajúci rozsah jednotlivých tematických čísel nikdy nerealizovali, zato sme vydávali čísla so stále sa zvyšujúcim počtom strán. V rokoch 1993 až 2004 vyšlo 21 tematicky zameraných čísel feministického kultúrneho časopisu *Aspekt* (vo formáte A4, s rozsahom od 92 do 334 strán, spolu takmer 5-tisíc časopiseckých strán).

⁷⁵ V zborníkovom rade *Aspekty* vyšlo doposiaľ 11 titulov.

⁷⁶ Kniha *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky* vyšla aj v druhom

vydaní, a to v rámci IS EQUAL ako súčasť projektu ruzovyamodrysvet.sk, v ktorom ASPEKT ako vedúca organizácia spolupracovala s ďalšími partnerskými organizáciami na projekte rodovo citlivého vzdelávania.

⁷⁷ Susanna Roth, švajčiarska bohemistka (1950 – 1997), členka redakčného matronátu časopisu Aspekt; „Zuzana byla ‚statečný Mikeš‘ z pohádek Boženy Němcové: Ničeho sa nezalekla a bojovala vždy až do konce. Němcové věnovala Zuzana několik studií. Nezátížená domácími tradicemi a předsudky, zpracovala legendy o původu této ‚první emancipované ženy v Čechách a na Slovensku‘. Věcně a bez sentimentality zhodnotila vlastenectví Betty Panklové, která se teprve po sňatku naučila česky. O to obdivuhodnější byl krásný jazyk jejího díla. Zuzana analyzovala romantickou prózu a národopisnou činnost této nejvýznamnější české spisovatelky 19. století. Citlivě a bez senzacechtivosti popsala její soukromý život. Božena Němcová prožívala podobně jako George Sand dobrodružství volné lásky. Na rozdíl od francouzské šlechtičny na to tvrdě doplatila – společenskou diskriminací, finanční nouzí a zruinovaným zdravím. Kromě těchto aspektů rozebrala Zuzana velmi kriticky mýty, kterými je Němcová opředená. Jako ‚naše skvělá vlastenka‘, jako ‚krásný pozemský anděl‘, anebo jako ‚bojovnice za lepší příští‘. V letech 1987 – 1991 uspořádala Zuzana anketu mezi českými spisovateli o jejich poměru k Boženě Němcové a jejímu dílu. Již těžce nemocná přeložila prosebné dopisy, které Němcová napsala dva měsíce před smrtí. Tento překlad vyšel dva měsíce před Zuzaninou smrtí.“ (Kanyar-Beckerová, Helena: Jsem nejradějí tam, kde právě nejsem... Za Susannou Roth. In: Aspekt 3/1997 Ženské telo II.)

⁷⁸ Fraser, 2007.

⁷⁹ Botíková, Marta, etnologička, vysokoškolská učiteľka na FiFUK; pozri napríklad Rozhovor Evy Riečanskej s Martou Botíkovou: Prečo je to na Slovensku tak? In: Aspekt 2 – 3/2005 – Ženy a moc.

⁸⁰ Matka detí zavraždených otcom opakovane upozorňovala políciu na hroziace nebezpečenstvo, polícia však napriek tomu nepodnikla adekvátne kroky na jeho odvrátenie. Pozri napríklad <http://www.24hod.sk/clanok-19819-Policajti-su-vinni-za-tragediu-v-Tusiciach.html> alebo <http://korzar.sme.sk/c/4632489/tusicka-drama-vyprovokovala-peticiju-za-ucinnejisu-pomoc-obetiam-domaceho-nasilia.html>.

⁸¹ Práve na toto široké mediálne zverejnenie rodového rozdielu v mzdách zo strany Štatistického úradu SR reagovala napríklad aj publikácia Aká práca, taká pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní.

⁸² Cviková – Filadelfiová, 2008.

⁸³ Projekt Plus pre ženy 45+ bol realizovaný v rámci IS EQUAL.

⁸⁴ Pozri napríklad Požgai, Ivan: Registrované partnerstvo gejev a lesbičiek.

⁸⁵ Občianske združenie Občan a demokracia; spolupráca s ASPEKTOM na viacerých projektoch, najväčší bol projekt realizovaný v rámci IS EQUAL ruzovyamodrysvet.sk.

⁸⁶ K tomuto problému pozri aj Vodrážka, Mirek: Diskursivní smrt a feminismus bez feminizmu: „(B)ez jakékoli nadsázky lze bohužel konstatovat, že součástí institucionální rozptýlenosti a nezakotvenosti feministického diskursu jsou v současnosti i takové běžné jevy jako jedno- nebo dvoučlůvkové ženské organizace, takže v okamžiku, kdy dojde k rozptýlení této organizace, dochází automaticky i k de-institucionalizaci, protože jak by řekl Musil, ještě nefungují ‚autoorganizačně‘.“

Účastníčky okrúhleho stola a organizácie

Zora Bútorová (1949), sociologička, autorka a editorka viacerých publikácií; zaoberá sa výskumom politických a hodnotových orientácií a rodovou problematikou. V roku 1997 stála pri zrode Inštitútu pre verejné otázky, v ktorom dodnes pôsobí. www.ivo.sk

Jana Čvilková (1963), rodová expertka, germanistka, publicistka, editorka a autorka viacerých publikácií; spoluzakladateľka prvej feministickej organizácie na Slovensku ASPEKT, v ktorej pôsobí a za ktorú zodpovedá dodnes. www.aspekt.sk

Anna Daučíková (1950), výtvarná umelkyňa, vedúca Ateliéru videa a multimediálnej tvorby na bratislavskej Vysokej škole výtvarných umení, prorektorka VŠVU; spoluzakladateľka ASPEKTU, v ktorom pôsobila do roku 1997.

Hana Fábry (1963), politická a občianska aktivistka, publicistka; zakladateľka a štatutárna zástupkyňa Prvého lesbického združenia MUSEION; pôsobila aj v ASPEKTE, združení Ganymedes a v Iniciatíve Inakosť; 2000 – 2002 šéfredaktorka spoločensko-politického mesačníka Atribút; od 2008 štatutárna zástupkyňa občianskeho združenia Queer Leaders Forum; 2009 kandidátka do Európskeho parlamentu za Stranu zelených.

Katarína Farkašová (1953), filmová dramaturgička, scenáristka, ľudskoprávna aktivistka, spoluzakladateľka Amnesty International na Slovensku, riaditeľka Aliancie žien Slovenska. www.alianciazien.sk

Jarmila Filadelfiová (1956), sociologička, venuje sa výskumu v oblasti reprodukčného správania a demografického vývoja, rodinnej a sociálnej politiky, postavenia žien v spoločnosti a rodovej rovnosti; spolupracuje s viacerými mimovládnymi organizáciami (najmä EsFem a ASPEKT), v súčasnosti pôsobí v Inštitúte pre verejné otázky. www.ivo.sk

Monika Grochová (1965), 1998 – 2005 kľúčová osobnosť ZZZ Fenestra a riaditeľka Krízového centra Fenestra (poradenstvo pre ženy, obeť násilia). Podieľala sa na vzdelávacích aktivitách organizácie a na realizácii viacerých kampaní proti násiliu na ženách. 2005 – 2008 externe prednášala na Katedre psychológie UPJŠ v Prešove predmet Prevencia násilia. V súčasnosti pracuje ako školiteľka pre personálny rozvoj.

Jana Juráňová (1957), prozaička, dramatička, autorka a editorka viacerých publikácií, spoluzakladateľka prvej feministickej organizácie na Slovensku ASPEKT, v ktorej pôsobí a za ktorú zodpovedá dodnes. www.aspekt.sk

Zuzana Kiczková (1951), filozofka, vysokoškolská učiteľka na Katedre filozofie a dejín filozofie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, členka matronátu časopisu Aspekt, zakladateľka a riaditeľka Centra rodových štúdií pri FiFUK v Bratislave. www.genderstudies.fphil.uniba.sk

Olga Pietruchová (1962), rodová expertka, riaditeľka Spoločnosti pre plánované rodičovstvo a predsedníčka OZ Možnosť voľby, predsedníčka Ženskej loby Slovenska. Venuje sa otázkam rodovej rovnosti, reprodukčných práv žien, externe spolupracuje s Rozvojovým programom OSN (UNDP) a inými organizáciami. www.olga.sk

Aliancia žien Slovenska (1994) ľudskoprávna organizácia zameraná na práva žien. Prvým projektom bol sociologický prieskum o situácii žien, ktorého závery boli publikované v knihe „Ona a on na Slovensku. Ženský údel očami verejnej mienky“ (Bútorová /ed./, 1995). V súčasnosti sa zameriava na problematiku rodovo podmieneného násilia (prevádzkuje telefónnu linku a Krízové centrum zamerané na sociálno-právne poradenstvo). Venuje sa monitorovaniu implementácie medzinárodných dokumentov o problematike žien a šíreniu informácií o nich. Spolupodieľala sa na mediálnych kampaniach a venuje sa vzdelávacej činnosti (Právnická fakulta Trnavskej univerzity – dvojsemestrálny predmet Domáce násilie; akreditované vzdelávanie učiteliek a učiteľov viacerých bratislavských škôl). Viac na www.alianciazien.sk.

ASPEKT (1993) vznikol ako rovnomenný feministický kultúrny časopis. Postupne táto organizácia zameraná na rodovú senzibilizáciu spoločnosti realizovala množstvo vzdelávacích a publikačných projektov (napríklad *Histórie žien*, ruzovymodrysvet.sk a ďal.). Usporadúva vzdelávacie podujatia, spravuje knižnicu feministickej a rodovej literatúry, poskytuje odborné konzultácie, realizuje výskumné projekty, prevádzkuje dve materiálovo bohaté webové stránky, spolupracuje s inými médiami. Od roku 1996 vydáva aj knižné publikácie (više 100 titulov). Je súčasťou koalícií mimovládnych organizácií *Piata žena* a *Možnosť voľby*, podieľala sa na viacerých celonárodných kampaniach zameraných proti násiliu na ženách a ďal. Viac na www.aspekt.sk.

Centrum rodových štúdií (2001) bolo založené na Filozofickej fakulte UK v Bratislave ako prvá inštitúcia na akademickej pôde v rámci Slovenskej republiky, ktorá je zameraná na vzdelávacie a výskumné aktivity v odbore rodové štúdiá. Tento interdisciplinárny odbor sa sústreďuje na vzťahy medzi rodmi v rôznych oblastiach života a ich teoretickú reflexiu. Centrum rodových štúdií nadväzuje na desaťročnú tradíciu podobne orientovaných pedagogických a výskumných aktivít, ktoré sa realizovali na Katedre filozofie a dejín filozofie FiFUK v spolupráci s odborníkmi a odborníčkami z iných disciplín. Jeho založenie sleduje cieľ priblížiť vzdelávanie a výskum na FiFUK štandardom v tých krajinách, kde sú rodové štúdiá legitímnou súčasťou spoločenskovedných disciplín. Viac na www.genderstudies.fhilp.uniba.sk.

Fenestra (1996) vznikla ako neformálne združenie žien a zároveň aj ako prvé materské centrum na Slovensku. Od roku 1999 sa jej hlavnou činnosťou postupne stalo prevádzkovanie Krízového centra Fenestra, ktoré sa snaží prispieť k zmene situácie týraných žien a detí, a to najmä poskytovaním služieb pre ženy, ktoré zažili násilie v blízkych vzťahoch, ako aj pre deti podľa odporúčaných noriem Európskej únie. Fenestra sa venuje aj vzdelávacím aktivitám: organizuje a zabezpečuje školenia, tréningy, semináre a konzultácie pre rôzne profesijné skupiny (sociálne pracovníčky, políciu atď.). Realizuje rôzne aktivity s cieľom dosiahnuť systémové zmeny týkajúce sa zlepšenia právneho aj reálneho postavenia obetí násilia v blízkych vzťahoch, smerujúce v dlhodobom časovom horizonte k eliminácii násilia páchaného na ženách. Viac na www.fenestra.sk.

Inštitút pre verejné otázky (1997) je nezávislá mimovládna nezisková organizácia so zámerom presadzovať hodnoty otvorenej spoločnosti a demokratickej politickej kultúry vo verejnej politike a spoločenskom rozhodovaní. Jeden z jeho hlavných cieľov je analýza spoločenských, politických, ekonomických, zahraničnopolitických, právnych, kultúrnych a ďalších otázok verejného záujmu. Aktívne sa podieľa na formovaní verejnej rozpravy, organizuje semináre, konferencie, diskusné fóra, interdisciplinárne okrúhle stoly, dielne a školenia. Inštitút pre verejné otázky okrem iného stimuluje aktívny prístup občanov a občianok k verejným záležitostiam, združuje expertný potenciál v rôznych oblastiach verejnej politiky a venuje sa publikačnej a vydavateľskej činnosti. Viac na www.ivo.sk.

Možnosť voľby (2001) vznikla pod názvom Iniciatíva za možnosť voľby ako platforma spolupráce viacerých mimovládnych organizácií, ktoré sa zaoberajú otázkou ľudských práv žien; presadzuje zachovanie súčasného štandardu reprodukčných práv. Bola prvou integračnou iniciatívou ženských organizácií v slovenskom mimovládnom sektore. Venuje sa vzdelávacím aktivitám zameraným na rodové scitlivovanie, ale i na špecializované oblasti ako školenie pomáhajúcich profesií pracujúcich s obeťami rodovo podmieneného násillia a násillia páchaného na deťoch. V oblasti poradenstva sa venuje hlavne rodovému auditu, uplatňovaniu rodového hľadiska (gender mainstreaming) a vypracovávaniu plánov rodovej rovnosti v podnikoch a inštitúciách. Viac na www.moznostvolby.sk.

MUSEION (1994) prvé občianske združenie lesbickej minority na Slovensku. Zameriava sa na prácu s lesbickými ženami, politický lobing, vnútrokomunitnú voľnočasovú činnosť, výskumnú, dokumentárnu, mediálnu a publikačnú činnosť, orientovanú na otvorenú komunikáciu medzi neheterosexuálnymi ľuďmi a heterosexuálnou majoritou a na zviditeľnenie lesbického spoločenstva. 2000 – 2002 Museion vydával spoločensko-politický mesačník (nielen) pre gejev a lesby ATRIBÚT. 2006 – 2007 realizoval petično-publikačný projekt Kto je kto? za prijatie návrhu Zákona o životnom partnerstve v NR SR, 2008 a 2009 výskumno-vzdelávací projekt Queer Leaders Forum na podporu vzdelávania novej aktivistickej generácie a 2009 dokumentárny „oral“ history projekt HerStory. Viac na www.lesba.sk.

III.

Prílohy

Texty z časopisu Aspekt a o ňom

Text „List z Bratislavy: pokus o postsocialistický feminizmus“, ktorý sa stal editoriálom prvého čísla feministického kultúrneho časopisu *Aspekt*, bol najprv naozaj listom. V roku 1993 sme ho adresovali nádejným spolupracovníckam vznikajúceho časopisu. Potom som k listu dopísala P.S. pre nemecký časopis *beiträge zur feministischen theorie und praxis* (34/1994); tento text už predstavoval „die slowakisch-tschechische Frauenzeitschrift ASPEKT“. Napokon dostalo P.S. aj slovenskú jazykovú podobu a úmysel založiť časopis získal v nadpise jasnejšie ideové kontúry ako „pokus o postsocialistický feminizmus“. V oboch jazykových verziách text vyšiel v zborníku z prvej feministickej konferencie na Slovensku „Feminizmus a nacionalizmus“ (1994). Zároveň sa v októbri 1993 stal úvodným príhovorom prvého čísla feministického kultúrneho časopisu *Aspekt*.

V spojení s príhovorom z pera Jiřiny Šiklovej sme okrem uvedenia nového časopisu do života deklarovali potrebu slovensko-českej spolupráce. Prečo ho napísala práve ona? Sociologička a disidentka Jiřina Šiklová sa na svoje okolie neustále obracia s novými nápadi, iniciatívami atď., a tak založila aj prvú rodovú/feministickú organizáciu v Českej republike *Gender Studies* v roku 1991. Osobne som ju po prvýkrát stretla na feministickej konferencii v Jílovišti v roku 1992. Rozprávala som jej so začiatočným zápalom o časopise, na ktorom pracujeme. A bolo to tu: Jiřina Šiklová vychrlila ďalší nápad – robme to ako česko-slovenský časopis. Ihneď som súhlasila, no jej nápad som korigovala rovnako promptným vyhlásením mladšej sestry, ktorá nemá v úmysle si nepresadiť svoje, že to musí byť *slovensko-český* časopis. Republika sa pripravovala na delenie, my na spoluprácu; to *my* boli spočiatku najmä ženy a muži okolo *Gender Studies* a ženy okolo *Aspektu*.

Slovensko-českú spoluprácu na časopise, ale i na ďalších aktivitách feministickej organizácie *ASPEKT* udržiavame s rôznou intenzitou dodnes. Príkladom môžu byť nielen početné pôvodné príspevky v češtine a preklady do češtiny v časopise aj v neskorších zborníkových publikáciách či viaceré konkrétne projekty, ale aj oslava 10. výročia existencie *ASPEKTU* v roku 2003, na ktorej predniesla hlavnú prednášku k semináru s príznačným názvom „Čo sa stalo a čo sa nestalo s feminizmami v Slovenskej republike a v Českej republike?“ česká sociálna filozofka, dlhoročná spolupracovníčka *ASPEKTU* a členka symbolického matronátu časopisu Hana Havelková¹ a do panelovej diskusie prispel český filozof, dlhoročný spolupracovník *ASPEKTU* Mirek Vodrážka².

V jednotlivých číslach časopisu *Aspekt* zohrali pre nás významnú úlohu pri objavovaní feminizmov a ich rozmanitosti rozhovory so ženami, ktoré mali ten najrôznejší druh skúsenosti s feminizmom a existenciou v rodovo štruktúrovanej spoločnosti; od filozofky Herty Nagl-Dočekal, cez sociologičku Mariu Mies, ekofeministku Vandanu Shivu, spisovateľky Märtu Tikkanen a Jaroslavu Blažkovú, političky Johannu Dohnal a Magdu Vášáryovú až po odborníčky na problematiku násilia páchaného na ženách Evu Sopkovú, Renate Egger a Moniku Grochovú a mnohé ďalšie.³ Rozhovory sa stali vhodným nástrojom na otváranie novej perspektívy myslenia, ale aj na načrtávanie dobovej situácie, v prípade týchto rozhovorov často prostredníctvom našich otázok.

V časti Prílohy uverejňujeme recenziu Mirka Vodrážku na knihu rozhovorov, ktorá vyšla ako „vedľajší produkt“ sociologického skúmania, pod názvom „Krehká sila“⁴. Vodrážkova recenzia knižku kontextualizuje ako dobové svedectvo o stave rodovej citlivosti: „V jistém smyslu se dá říct, že sborník je dobovým svědectvím zachycujícím dynamiku rozevírajícího se rozpětí mezi pociťovanými a nepociťovanými problémy, mezi nejruznějšími uvědomovanými a neuvědomovanými ‚stropy‘.“ Navyše recenzent upozorňuje, že „(i)nstitutionální ženskou křehkost je (...) třeba neustále nahrazovat stále větší sociální strukturovaností – pevností“.

V časopise *Aspekt* sme uverejňovali aj aktuálne reakcie na dianie okolo. Jana Juráňová písala v roku 1994 rubriku Banálne efemérnosti, ktorá jej svojou fragmentárnou formou umožnila komentovať prítomnosť žien vo verejnej sfére (v začiatkoch sa vyznačovala skôr ich absenciou a bola zväčša tematizovaná cez výroky verejne prítomných mužov o ženách), násilie páchané na ženách, rodovo stereotypné zobrazovanie žien a ďalšie témy, ktoré sme sa v tomto období učili vidieť a komunikovať o nich. V nasledujúcom roku po nej túto rubriku aktuálnych komentárov prevzala, na Efemérne banálnosti premenovala a svojsky stvárnila Mária Štefánková. Nezriedka sa práve tieto rubriky stali svedkyňami reakcií na feminizmus a náš časopis.

Päť rokov po nežnej revolúcii si nikto okrem (nedobrovoľne izolovanej) hŕstky feministiek nekládol otázku „Ako je to s feminizmom na Slovensku?“; v odvážnom verejnom vystúpení na spisovateľskej pôde na ňu odpovedala Jana Juráňová. Jej text je dnes nielen názorným príkladom odpovede na uvedenú otázku, ale aj stručnou charakteristikou situácie, v ktorej sa ženy venujúce sa feministickému mysleniu

v prvej polovici 90. rokov na Slovensku ocitli. O tejto situácii vypovedajú aj príspevky „O nutnosti konfliktu“ a „Militantné feministky v lone národa holubičieho“.

Filozofka Mariana Szapuová recenzovala prvú knižku o feministickom myslení v slovenčine „Štyri pohľady do feministickej filozofie“ (1994), ktorú pripravili jej kolegyne Zuzana Kiczková a Etela Farkašová. Recenzia „Filozofia so ženskou tvárou“ je ocenením ich priekopníckeho činu.

Rozhovor Anny Daučíkovej, Jany Juráňovej a Hany Fábry „O lesbickej existencii“ vznikol ako súčasť prípravy čísla Aspektu zameraného na túto tému. Téma sexuálnej „inakosti“ sa stala témou verejnej diskusie až o niekoľko rokov neskôr, aj preto označuje Viera Wallace-Lorencová v štúdií „Reprezentácia sexuálnej odlišnosti v periodikách Aspekt, L-listy, Separé, Atribút a Q archív“ uverejnenej v antológii „Lesby-by-by“ časopis Aspekt za prvé periodikum, „ktoré výrazne narušilo patriarchálne a heteronormatívne status quo slovenského literárneho, publicistického a akademického diskurzu“⁵.

Príspevok Zuzany Kiczkovej o vzájomnom vzťahu medzi verejnou a súkromnou sférou sa približuje k týmto kľúčovým kategóriám feministickej a rodovej teórie s otázkou, ako môžu napomôcť formulovanie špecifickej skúsenosti žien v postsocialistických krajinách, pričom sa odvoláva na viacero aktuálnych českých a slovenských publikácií o postavení žien, napríklad „Ona a on na Slovensku“⁶.

Prvú pôvodnú knihu z oblasti feministickej teórie „Príroda: vzor žena!?“ privítal na prezentácii literárny vedec Adam Bžoch. Aj jeho príhovor z roku 1998 je kúskom skladačky do chápania feminizmu na Slovensku, spravidla nasvieteného z niektorej čiastkovej perspektívy; nie je bez zaujímavosti, že túto prácu vyzdvihuje ako hlas „v medzinárodnej teoretickej diskusii o feministických predpokladoch ekológie“ a ako „šancu vstúpiť do diskusie aj tým, čo sa jej vyhýbali buď v dôsledku predsudkov alebo skúseností s feministickým partikularizmom“.

Rozhovor Aspektu s Evou Sopkovou „O násilí páchanom na ženách“ predstavuje tému, ktorá vo verejnosti zarezonovala najintenzívnejšie, a zároveň osobnosť, ktorá sa významne podieľala na otvorení tejto témy na Slovensku: „Je pozoruhodné (v negatívnom zmysle), že napriek tomu, že je Slovensko už skoro desať rokov otvorenou krajinou, prijímajúcou nové informácie, technológie, nosiče informácií atď., v nie-

ktorých oblastiach naďalej trpí selektívnou nepozornosťou. Jav násilia páchaného na ženách je možno najmarkantnejším príkladom.“

Ďalšiu kľúčovú verejnú rodovú tému reprodukčných práv zviditeľňujeme prostredníctvom textov Iniciatívy za možnosť voľby a reakcií občanok a občanov na túto iniciatívu.

11. decembra 2009 uplynulo neuveriteľných desať rokov odvtedy, čo zomrela po ťažkej chorobe Heidi Burmeister, ktorej vďačíme za pomoc pri vzniku vzdelávacieho a publikačného projektu, ktorého súčasťou bol aj feministický kultúrny časopis *Aspekt* so svojou knižnou edíciou. Vďačíme jej za dlhoročnú priateľskú podporu, za mnohé rady a povzbudenie, za možnosť rozhovorov... Patria k ženám, ktoré nás sprevádzali na našej ceste najmä v neľahkých začiatkoch. Patria k nim aj Susanna Roth, prekladateľka z češtiny, dlhoročná pracovníčka švajčiarskej nadácie Pro Helvetia, vďaka ktorej sme mohli v roku 1996 odštartovať knižnú edíciu ASPEKTU.

A patria k nim mnohé ďalšie ženy, s ktorými môžeme mať dodnes prinajmenšom virtuálny kontakt, napríklad aj Saša Lienau, ktorá napísala pre *Aspekt* nekrológ za Heidi Burmeister.

Texty v časti Prílohy sú len veľmi nepravidelnými kamienkami v mozaike materiálov, ktoré boli publikované v prvom feministickom časopise na Slovensku. Ich výber nemá žiaden „kanonizačný“ zámer, išlo nám skôr o čo najrozmanitejšie dobové svedectvá. Publikované texty sme vybrali na základe toho, že vypovedajú o situácii *Aspektu* a feminizmov, ako aj o jej artikulácii na Slovensku v začiatočnickom období, že sa zásadným spôsobom dotýkajú niektorej z prvých verejných rodových tém alebo niektorej z prvolezeckých publikácií, ktoré sme zmieňovali aj pri okrúhlym stole. Mnohé ďalšie texty sú dostupné na www.aspekt.sk a všetky v 21 číslach *Aspektu* v knižnici ASPEKTU.

JAC

Poznámky

¹ Havelková, Hana: Ženské hnutie a genderová kultúra v Česku 1989 – 2003.

² Vodrážka, Mirek: Diskursivní smrt a feminismus bez feminismu.

³ Rozhovory z časopisu *Aspekt* sme publikovali aj knižne ako *Rozhovory Aspektu 1993 – 1998*.

⁴ Bútorová (ed.), 2001.

⁵ Cviková – Juráňová, 2004, s. 56.

⁶ Bútorová (ed.), 1996.

List z Bratislavy: pokus o postsocialistický feminizmus

Jana Cviková

Milé priateľky,

obraciame sa na Vás s prosbou o spoluúčasť na príprave časopisu zameraného na špecificky ženskú problematiku. Aspekt by sa mal stať periodikom (cca 4 čísla ročne), ktoré otvorí dosiaľ nepertraktované (resp. málo pertraktované) témy v slovenskom a českom kultúrnom a spoločenskom kontexte, ako napríklad otázky ženskej literatúry, feministickej literárnej vedy, umenovedy, historiografie, sociológie, psychológie, medicíny, pedagogiky, politológie, teológie a pod., teda i mnohé tabuizované problémy týkajúce sa predovšetkým – a nielen – žien, a to formou prekladových i pôvodných štúdií, článkov, postrehov, rozhovorov, reportáží, recenzií a diel umeleckej literatúry.

Dúfame, že môžeme rátať s Vašou podporou najrôznejšieho druhu, od vlastných príspevkov, po prísun materiálov či bibliografických odkazov.

Tešíme sa na spoluprácu...

P.S.: I. Týmto listom sme oslovili ženy, u ktorých sme na základe ich povolania alebo spoločenskej aktivity počítali s porozumením a ochotou verejne a vedome sa priznať k svojmu ženstvu. Hoci sa naša výzva orientovala predovšetkým na ženy z nám blízkych profesijných skupín (väčšina z nás má nejakým spôsobom dočinenia s literatúrou, publicistikou, príp. výtvarným umením), dúfame, že získame širší okruh čitateľiek a čitateľov.

Na jednej strane by sme neskromne rady získali čo najviac žien najrôznejších záujmov, a to pohybom v širokom spektre tém i vyjadrovacích možností. Preto sa popri vážnych a trocha ťažšie stráviteľných štúdiách pokúšame priblížiť zámer nášho časopisu aj formálne a obsa-

hovo neviazanejšími a nadľahčenejšími poznámkami, glosami, komentármi. S časopisom možno zaobchádzať veľmi uvoľnene a výberovo, podľa momentálnej nálady, síl a konkrétneho záujmu, pričom vlastný zmysel veci ostáva zachovaný na všetkých výrazových rovinách.

Hlavnou témou tohto vydania je problematika krásy tak, ako ju vníma Naomi Wolf, Irena Brežná a i. Číslo však nie je monotematické, uverejňujeme napríklad esej Marty Frišovej o špecificky slovenských prejavoch patriarchy v prostredí intelektuálov, literárnohistorickú štúdiu Marcely Mikulovej a literárnopsychologický ponor Dagmar Košťálovej; zhovárame sa s etnografkou Soňou Kovačevičovou; vo feministickom *slovníku* podávame výklad slova sexizmus; *listujeme* v Ms. – feministickom časopise z USA; čítame prózy Timravy, Jany Bodnárovej, Jany Juráňovej, Zuzany Tatárovej, poéziu Mily Haugovej; *klebetíme* o politikoch (a o ich manželkách), o voľbe miss, o reklame; *predstavujeme* šperkársku tvorbu Jany Cepkovej; *informujeme* o konferenciách, o činnosti Amnesty International; nemlčíme k znásilneniam v bývalej Juhoslávii; hádzeme mužské *perly ženám*; *citujeme* zaujímavý hlas z iných publikácií a mnoho iného. Táto pestrá a nenútená zmes vážnych a pobavene ironických príspevkov, vedeckých štúdií a emocionálne spísaných správ o prežívaní každodenna sa obracia na všetkých, ktorí budú ochotní venovať jej kúsok svojho času a empatie.

Na druhej strane sa skromne vystríhame vystupovať v mene všetkých žien. Náš cieľ je celkom jednoduchý: možnosť slobodnejšieho výberu sociálnych rolí, ktoré by nemali byť korzetovo predestinované pohlavím. Spoločenská zmena veľkého formátu, ktorú prežívame, prináša prirodzené zneistenie a otrásenie sociálnych rolí. Iste všetci nejakým spôsobom pociťujeme spochybnenie medziludských vzťahov. Staré sociálne roly sa rozpadajú a my sa pokúšame nájsť svoje miesto v nových. Napriek všetkým premenám je však aj v našej krajine život ženy stále podstatne výraznejšie determinovaný pohlavím ako život muža (hoci i v jeho prípade je tlak stereotypu roly veľmi silný). Priestor, v ktorom človek hľadá tú pravú alternatívu pre formovanie svojho života, je pre ženu takpovediac „pohlavne zúžený“. Ako vo všetkých postsocialistických krajinách slávime aj na Slovensku a v Česku návrat zamestnanej ženy do domácnosti či zosilňovanie tlaku na jej povinnú dekoratívnosť. Nemožno sa čudovať, že ženy stíhané nepretržitým stresom mnohonásobných rolí vďačne siahajú za ponúkanou možnosťou naoko pohodlnejšieho a príjemnejšieho spôsobu života. A práve preto sme sa rozhodli pre feministický pohľad ako najzmysluplnejší a najúčinnější: pre feminizmus

ako potvrdenie a rozvinutie svojej ženskej identity; ako možnosť pre ženy, ktoré chcú vo svojom živote zohrávať úlohu subjektu; ako ponuku skutočnej „sesterskej“ solidarity medzi ženami a naozajstného partnerstva s mužmi. Chceme dať všetkým na známosť, že nám ide o spolužitie dôstojnejšie ľudí, t.j. žien i mužov, umožňujúce partner-sky tvoriť všedný deň a jeho duchovnú perspektívu.

V snahe zvýšiť počet záujemkýň a záujemcov, ako aj s úmyslom postaviť proti mužskej politike delenia a odluky ženskú kultúru spolupráce a spolupatričnosti, sa usilujeme profilovať náš časopis ako slovensko-český časopis. Zatiaľ sme nadviazali kontakty len s Centrom pre gender studies v Prahe. Sme však presvedčené, že náš časopis bude mať živý ohlas. Dúfame, že sa dostavia aj kladné reakcie a náš – počtom skromný – pracovný hlúčik sa rozšíri o ďalšie prispievateľky, spolupracovníčky či sympatizantky, príp. sympatizantov. V citovanom liste sme sa opatrne vyhli „prekliatemu“ slovu feminizmus obťažkanému dezinformáciami a povrchnými jednostrannosťami, dúfame však, že naša práca bude obsahovo i formálne feministická. Sotvakto je dnes schopný veriť vo veľké poslania, hnutia, organizácie a ešte väčšie izmy. Preto tvoria ženy združené okolo Aspektu obyčajnú skupinku ľudí spojených spoločným záujmom: hľadaním nových foriem vyjadrenia k svetu v nás a okolo nás. Východisková situácia nedôvery v jednomyselnú jednoliatosť nás priviedla k časopisu, ktorý je síce nie takým rýchlym a radikálnym, ale pre nás jedine akceptovateľným a čestným riešením. V rámci svojich síl chceme spoločenský a duchovný život svojho okolia infiltrovať písaním o „citlivých“ veciach, t.j. takým písaním, ktoré u nás nie je práve obvyklé. Najprv chceme vytvoriť priestor na publikovanie pre ženy (ale aj mysliacich a cítiacich mužov), ktorý sa snáď vyvinie v rozšírenie životného priestoru vo všeobecnosti. V časopise vidíme formu spolupráce v úzkom kruhu i smerom von schopnú docieľiť konštruktívny účinok, teda provokovať aktivity a iniciatívy (osobné, sociálne, vedecké atď.) umožňujúce zachovávanie a rozvíjanie individuality. Operatívna forma časopisu nám dáva príležitosť koncentrovane sa zaoberať istými tematickými a problémovými okruhmi, kriticky dobiehať zameškane a podporovať rozvoj svojho seba-vedomia.

P.S.: II. Názory publikované v tomto časopise sa nemusia vždy nutne stotožňovať s názormi redaktoriek.

Banálne efemérnosti

Jana Juráňová

23. septembra 1993, denník Smena – obľúbená rubrika Raňajky v Smene. Ktosi do redakcie zatelefonoval otázku: Čo si najviac ceníte na žene? Predseda Národnej rady Slovenskej republiky Ivan Gašparovič pohotovo odpovedá: Materstvo. Nikto sa už nespýtal, aspoň to v rozhovore nebolo uvedené, čo si pán predseda najviac cení na mužoch. Nikto už teda nezistí, či by v danej chvíli odpovedal: Otcovstvo. Alebo by odpovedal rovnako klišéovito ako na prvú otázku, čiže v zmysle: Čestnosť, odvahu, pravdovravnosť a podobne? V každom prípade, ženy, ktoré nie sú matkami, to je jedno, z akých dôvodov, napríklad by chceli, ale nemôžu, prípadne im dieťa zomrelo, prípadne z iných dôvodov, sú v očiach vyššie spomenutého politika cenené menej ako fyzické matky. Kritérium predsedu NR SR teda poznáme. Keďže však otcovstvo nie je ani zďaleka cenené adekvátne, bude pri plnení tejto úlohy asi zvýšený dopyt po otcoch.

2. septembra na STV 1 v programe Večer Milana Markoviča jeden z dvoch prítomných hostí – predseda KDH Ján Čarnogurský – povedal aj takúto vetu: „Pozdvihli sme ženu na úroveň človeka a nechceme, aby sa stala len vecou.“ Zožal potlesk mužov aj žien. Nevedno, či v prvej osobe plurálu hovoril za svoju politickú stranu – to by znamenalo, že sa im podarilo postaviť ženu na roveň človeku, teda mužovi, v priebehu troch rokov, čo by bol úspech nevídaný, alebo – a to je pravdepodobnejšie – plurál majestaticus vyjadroval v tomto prípade kresťanov ako takých. Podozrivý na tejto formulácii je už fakt, že bolo treba stavať ženu na roveň človeka, keď sama žena je predsa človekom. Alebo nie? A že to urobili práve kresťania, hoci už v predkresťanských kultúrach boli ženy-kňazky postavené na roveň mužov-kňazov. Katolícka cirkev nedovoľuje ženám ani miništrovať pri oltári, občas môže nejaká prečítať niečo z Písma. V minulosti ich hojne stavali do klietok hanby a vo veľkom počte upaľovali, vyzerala to tak, že oveľa častejšie než mužov. Koho má Pán Boh rád, toho

navštevuje utrpením, hovorí známe úslovie. Svätíc je dostatok, z nich prvou Panna Mária, Matka Božia. Takej pocty sa nedostalo nijakému mužovi, to treba priznať. Keďže je však takáto kombinácia v praktickom živote nemožná, kresťanstvo zatláča každú konkrétnu ženu do úlohy Evy-hriešnice a núti ju, aby sa konfrontovala s nemožným, a to celkom vážne. Ak kresťanstvo urobilo z niekoho človeka, tak potom rovnako z muža aj zo ženy. Privlastňovať si však takéto zásluhy ústami jedného kresťanskodemokratického politika nie je príliš slušné. A v prípade obecenstva tliekať takýmto výrokom je prinajmenšom dosť sporné.

Máme nový štát, máme nové bankovky a mince. Aj na tých starých – komunistických bolo dosť žien. Na stokorune roľníčka spolu s mužom úderníkom hľadeli svorne do diaľav. Už dohľadeli. Nová stokoruna má Pannu Máriu. Tak isto aj tisícokorunáčka a jedнокorunová minca. Stará korunová minca z čias Československa zobrazovala ženu, ako sadí lipku. Drží v jednej ruke rýľ – nie veľmi ženský pracovný nástroj – a v druhej lipku. Šaty má až ku krku, ale zato prsia dosť zvýraznené, i keď také spartánské. Na krku jej vystupuje žila, ktorá ruší celkovú sexualitu tejto ženy a posúva ju smerom k mužskosti. Budovateľka. Nová slovenská koruna zobrazuje Pannu Máriu s dieťaťom na rukách. Splývavý odev židovskej ženy si dala mladá Slovenská republika na svoje platidlo. Dvojkoruna je vyriešená už pohanskejšie. Žena trochu pripomínajúca Vestonickú Venušu, len štíhlejšia, nahá, v posede. Bez rúk. Načo by jej boli. Všetko, čo potrebuje k plneniu funkcií hodných ženy, má. Prsia, zadok, pohlavie, nohy, hlavička ako korytnačka... Aj matkou môže byť, keď na to príde. Kritériá predsedu parlamentu splňa.

... bez kontextu...

Ako je to s feminizmom na Slovensku?

Jana Juráňová

Otázka v podtitule je pozoruhodná už tým, že si ju nikto nekladie. Namiesto slova feminizmus, ktoré do slovenských hláv preniklo zatiaľ len v podobe nemiestnej nadávky, prípadne ako označenie činnosti niekoľkých frustrovaných žien, ktoré už nevedia, čo by so sebou mali robiť, by sa zišlo slovo iné. Nebudem však vymýšľať nijaké nové slová, nebudem sa vyhýbať slovu feministka, aj keď riskujem, že ma označia za frustrovanú, prípadne vydeľujúcu sa zo skvelej demokratickej slovenskej spoločnosti, chudinky, o už dosť zdecimovanej. Neviem, ako nazvať to, čo bude nasledovať v ďalších riadkoch. Viem len, že ak chcem uvažovať o stave feminizmu na Slovensku, musím začať od stavu uvažovania ako takého. O stave uvažovania na Slovensku. A to je už sama osebe veľmi smutná téma. V tomto smere sa – *päť rokov po...* aj napriek odbúraniu informačných bariér a otvorení hraníc – udialo strašne málo. Ak mám hovoriť už aj tak zdecimovanej a Mečiarom sústavne do bezbranného stádočka zaháňanej úbohej slovenskej inteligencii, alebo tej časti ľudí, ktorí sa tak sami nazývajú, alebo – prípadne – časti ľudí, ktorí si hovoria, že sú slušnou demokratickou menšinou, musím sa z tohto stádočka veľmi nahlas a vehementne vydeliť. Odmietam sa identifikovať s kýmkoľvek na negatívnom princípe, to jest na princípe, že sme proti Mečiarovi. Napokon, ako sa to na Slovensku čoraz jasnejšie ukazuje, takých, čo sú proti Mečiarovi, bude čoraz viac, ich rady budú posilňované tými, ktorých onen večne sa vracajúci politik nejako nahnevá, urazí a ktorí s ním teda už nebudú môcť súhlasiť. Na uvažovanie o svete a na rozširovanie obzoru a najmä na vytváranie – otváranie demokracie na Slovensku je to však – pre mňa – málo. A aj keby nie. Časy komunizmu nám už jednu identifikačnú skúsenosť poskytli. Hústka ľudí, ktorí sú všetci za jedno alebo všetci proti jednému, sa rozdelí na jednotlivcov, len čo nepriateľ pomínie. Nepriateľ nemusí pomínuť. Aj tak nechcem byť časťou čo i len hústky. Chcem byť sama sebou.

Áno, je tu latentne prítomná, alebo aj nahlas vyslovovaná výčitka,

že máme teraz na Slovensku dosť iných starostí na to, aby sme sa ešte zaoberali nejakým feminizmom. Tú výčitku počujem a moja odpoveď na ňu znie: Dôrazne namietam. Pretože na Slovensku sa musíme zaoberať všetkým, čo sme za najmenej posledných dvadsať rokov zanedbali a zameškali. Ja ako žena sa teda zaoberám tým, čo som za posledných najmenej dvadsať rokov zameškala. V mojom prípade to okrem mnohých iných hektických dobiehaní znamená aj to, že sa môžem, chcem a pre rast seba samej musím zaoberať tým, čomu sa na Slovensku s úškrnom, pejoratívne a nepoučene hovorí feminizmus a pod čím si slovenskí intelektuáli zhodne so slovenskými neintelektuálmi predstavujú len to, že kdesi v Kanade muž nemá právo žene otvoriť dvere alebo podržať kabát a ona sa potom už nemôže cítiť ako žena. Nevie, ako je to v Kanade, nebola som tam, ale keby som mohla slovenským mužom vyčítať len to, že mi nepodržia dvere alebo kabát, nevyčítala by som im nič. Navyše – a to začína byť prípad v susedných Čechách – aj dvere feminizmu otvárajú muži a referujú svojim „nežnejším polovičkám“, akýže je to nezmysel, a nech si s tým *harašením* dajú radšej pokoj.

Tak ako to vlastne je?

Je taká jedna rozprávka – slovenská ľudová – a volá sa *Nebojsa*. Nebojsa je hrdina, už podľa mena je jasné, že nebojácny, odvážny. Vyhľadával dobrodružstvá a najmä situácie, z ktorých, ako píše Dobšinský, „druhým ľudom už pri rozprávke vlasy na hlave vstávali“. Keď už doma vyskúšal všetko a ničoho sa nezľakol, vybral sa do sveta a tam – akože inak – natrafil na zakliaty zámok. V tom zámku ho po tri noci všelijaké príšery strašili a morili a keď tomu celému prišiel na kĺb, zistil, že v tom zámku je zakliata krásna panna. Nuž a kto Nebojsovi poradil, ako si s príšerami poradiť? Táto krásavica. Za to, že mu poradila ako a čo, a on to všetko vytrpel, zároveň ju odklial a chcel si ju vziať za ženu. Lenže, naskytla sa v rozprávke, ktorá už dávno mala šťastne skončiť, iná žena – tentoraz zlá striga, ktorá chcela Nebojsu oženiť so svojou – akože inak – škaredou dcérou, a tak ho uspala. Jeho krásna panna si myslela, že je mŕtva, a odišla domov. Našťastie Nebojsa natrafil ešte aj na inú ženu – tento raz Múdra starenku, ktorá mu poradila čo a ako a pomohla mu, aby sa napokon dostal ku svojej krásnej odkliatej panne i sa s ňou oženil. Napokon to všetko dopadlo – ako v rozprávkach. Zlá striga svoju zlú a škaredú dcéru za Nebojsu nevydala, ale Múdra žena mu dopomohla k tej, čo on s pomocou jej samej – teda ženy – odklial. Rozprávka. Žeby náhoda? *Ako áno, ako nie*. Sú aj iné rozprávky. Vystupuje v nich zlá macocha, dobrá

starenka, zlá striga, statočná dcéra, čo svojich zhavranených bratov odkľaje, mlčanlivá kráska, ktorá slovka nepreriekne, nech jej aj trojo detí zahrdúsia, všetko vydrží, dobrá Popoluška, ktorá za odmenu dostane krásneho princa, jej zlé nevlastné sestry a zlá macocha, zlá striga, čo chce Janíka a Marienku upiecť a zjesť. Napokon, práve Marienke skrsne v hlave nápad, ako zachrániť seba i Janíka. Práve v tejto rozprávke – o perníkovej chalúpke – vystupuje okrem zlej macochy a zlej strigy aj otec detí. Len je taký akýsi – úbožiak jeden – nevýrazný. Macocha prikáže a on – neprotirečí a odviečie vlastné dietky do lesa, nech ich tam dravá zver zožerie. A rozprávka pokračuje bez toho, aby mal tento otecko nejaké znamienko – kladné alebo záporné. To zlá macocha ho nahovorila, nuž, čo mal robiť, neborák.

Neviem, čo vyplýva z tohto stručného, neúplného a ideologicky zaťaženého prierezu naším duchovným dedičstvom. Či fakt, že kedysi dávno naozaj existoval matriarchát a ženy mali všetko v rukách, alebo, že to boli práve ženy, ktoré ústnym podaním odovzdávali tieto rozprávky z generácie na generáciu, a tak ako aj dnes – rozdeľované nadvládou mužov a paralyzované žiarlivosťou, že každá stratí toho svojho – vytvárali zlý obraz o svojej sokyni a dobrý o sebe. Neviem. Ale že sme týmto dedičstvom odchovaní, to ťažko poprieť a ešte ťažšie prekonať.

Nebojsa bol odvážny mladý muž a na svojej odvážnej ceste narazil na ženu, ktorá ho získala a ku ktorej mu pomohla iná, nie krásna, ale stará a Múdra žena. Nebojsa sa teda nemusel ničoho báť.

Ako je to však v našej dnešnej – mimorozprávkovej realite?

Keď vyšlo tretie číslo feministického časopisu *Aspekt*, číslo zámerne venované feminizmom, aby sme zdôraznili, že nejestvuje jeden feminizmus, ani dva, ani tri, ale že na každý problém, o ktorom sa z feministického hľadiska diskutuje, jestvuje veľa náhľadov, a to veľa feministických náhľadov, zareagoval bývalý kolega: „Tak, moja žena mi povedala, že konečne pochopila, že feminizmus nie je proti mužom. Je to tak?“ spýtal sa ma. A ja – nepripravená a zaskočená úrovňou otázky, ktorú by som už v istom štádiu a na istej úrovni nepredpokladala – som odpovedala: „Áno, je to tak, feminizmus nie je proti mužom.“ A už vtedy som pocítila na dne duše svrbenie, ktoré vždy znamená – si si istá, že neklameš? Že nehovoríš len tak do vetra?

Odpoveď neznie: „Feminizmus nie je proti mužom,“ a odpoveď neznie ani „Feminizmus je proti mužom“.

To, čo sa úzka – zatiaľ veľmi úzka a čoraz užšia – skupinka žien

okolo ASPEKTU pokúša robiť, je, pardon, ale stáva sa z toho už takmer fráza: *scitlivovať vedomie na isté veci*.

A preto uvediem niekoľko príkladov, keď moje – do istej miery už scitlivené – vedomie reagovalo veľmi bolestivo na isté signály, ktoré sa v spoločnosti vnímajú ako úplná samozrejmosť.

Lubomír Feldek v jednej svojej básni napísal, že žena má medzi nohami vyrúbanú dieru. Tomáš Janovic si na stránkach denníka SME zaspomínal na staré dobré 60. roky a na jeden vtip, ktorý spočíva v tom, že opitý muž sa vracia z flámu, príde do bytu, vyspí sa so ženou, ktorá tam je v posteli, a potom povie, prepáč, musím už ísť, lebo tá moja stará striga ma zabije. A potom zistí, že tá žena, s ktorou sa vyspal, bola jeho vlastná – stará striga.

Denník SME, keď písal o niekoľkonásobnom vrahovi a znásilňovačovi žien Rigovi, dal článku titulok „O. Rigo bol vraj nežným milencom“.

Myslím si, že netreba pokračovať, aj keď príkladov by bolo ešte dosť. Zámerne som vybrala len také, ktoré sa spájajú s menami alebo s médiami, od ktorých vyžadujem istú úroveň. Lebo tú na Slovensku nevyžadujem od každého. Ak by sa na stránkach – zatiaľ jediného – feministického časopisu na Slovensku Aspekt objavili podobné – jemne povedané – invektívy na adresu mužov, chápala by som zdesenie a strach z toho, že feminizmus je proti mužom. Nič také sa však nedeje a časopis Aspekt nevznikol na to, aby sa tam uverejňovali invektívy proti mužom.

Hoci, keď si človek prelistuje napríklad humoristický časopis Roháč, musí zistiť, že tí, čo ho produkujú, sú zjavne proti ženám a možno o tom ani nevedia. A nikto neprotestuje. Ani ženy, ani muži – ani muži, ktorí občas nejakej tej žene aspoň raz v živote vyznali lásku.

Bývalý minister obrany Pavol Kanis sa na jednej tlačovke pochválil, že na Slovensku máme novú zbraň húfnicu. Húfnica dostala meno Zuzana. Považujem to – so svojím možno chorobne precitliveným vedomím – za urážku všetkých žien. Prečo sa húfnica, aj keď gramatického ženského rodu, ale evidentne mužského tvaru, nevolá Vladimír? Alebo Adolf? Alebo Josif?

Keď sme v prvom čísle Aspektu uverejnili dve odozvy na prišerné veci, ktoré sa diali a stále dejú v bývalej Juhoslávii, a sústredili sme sa pritom na znásilňovanie žien, boli nám vyčítané dve veci. Po prvé, že sme surové. My. Nie tí, čo znásilňujú ženy, ale my – ženy, ktoré o tom píšeme. A po druhé, že sme sa z celej tej vojrovej hrôzy sústredili len na takú vec, ako je znásilňovanie žien. Na moju otázku, prečo

už dávno niekto nenapísal niečo aj o tom ostatnom, čo sa v bývalej Juhoslávii deje, som nedostala odpoveď. To, čo sa deje okrem znásilňovania, mi nie je ľahostajné, ale môžem si vybrať, o čom budem písať. A nebránim nikomu inému písať o tom, čo páli jeho. Píšem o tom, čo je pre mňa bolestivejšie, čo viac cítim na koži. Zabíjajú deti, vraždia starých ľudí, znásilňujú a zabíjajú ženy. Áno, aj mužov. Muži mužov. Zabíjajú sa medzi sebou. Možno už aj ženy vraždia. Svoje nenarodené alebo narodené, ale násilne počaté deti. Nevieťm o tom veľa. Viem však, že na začiatku vojny sa ženy v celej Juhoslávii svorne spojili proti vojne.

Pri ďalšej debata za stolom a pri víne sa jeden kamarát spýtal: „Počujte, ženy, ale hádam sa len nespojíte s Mečiarom zato, že má v parlamente najviac žien?“ A ja som sa ho namiesto odpovede s hrôzou spýtala: „A to ma tak málo poznáš?“

Prečo by som sa ja alebo ktorákoľvek rozmyšľajúca žena mala spájať alebo identifikovať so ženami v parlamente? Zato, že sú to ženy? A čo tam robia? Robia tam to, čo vidia na očiach svojim straníckym šéfom. Robia kariéru, akú sa naučili robiť počas komunistického režimu – niekedy cez mŕtvolu. Pováčšine sú nekompetentné, česť výnimkám. Čo robia slovenské ženy v slovenskej politike? Tlačové tajomníčky, hovorkyne, sekretárky, prípadne riaditeľky sekretariátov. Prečo na mítingoch HZDS práve ženy doslova orgasticky skandujú: „Vlado, Vlado!“ keď vidia svojho milovaného? Prečo by som sa s nimi mala stotožniť na základe biologických daností? Akú politiku robia poslankyne v slovenskom parlamente? Nakoľko vykonávajú nezmyselnú a zlú politiku a nakoľko držia mužov v opratách? Nevieťm, iba tuším, že do veľkej miery. Čuduj sa však svete, naši Nebojsovia sa ich neboja. Boja sa feminizmu.

No áno, povedala mi Lída Rakušanová, keď som sa jej posťažovala na toto celospoločenské nepochopenie. Bodaj by sa nebáli, veď vy sa vnútorne oslobodzujete, pracujete na sebe, na vlastnom sebauvedomení. Vy sa im vymykáte spod kontroly! Toľko nepresný citáť Lídy Rakušánovej. A je to tu. Otázka moci. Vplyvu, ovplyvňovania. Otázka využívania a – žiaľ – aj zneužívania. Obojstranného. Otázka moci a zbraní, ktorou sa moc presadzuje. Otázka ženských zbraní a mužského násillia. Niekedy, pravdaže, veľmi jemného.

Tak ako to teda vlastne je? Je feminizmus na Slovensku proti mužom? Nevieťm, podľa niektorých reakcií niektorých mužov to vyzerá tak, že je. Ale prečo, na to sa necítim povolaná odpovedať. Môžem sa len pýtať: Prečo sa niektorí muži cítia feminizmom ohrození? A čo

z toho pre mňa vyplýva? Podriadim sa ich strachu, alebo?... A napokon, prečo sa na Slovensku (ale aj v Čechách) feminizmu boja aj ženy?

Dalo by sa dlho a veľa hovoriť o problematizovaní si vlastných životov – životov mužov i životov žien. Dalo by sa dlho a veľa hovoriť o ohrození vlastného duševného pokoja tým, že si uvedomím problémy, ktoré si skrývam pred sebou a pochopiteľne aj pred inými. Feminizmus nikoho nenúti, aby si tieto problémy odkrýval. Len dáva tú možnosť, dáva nástroje. Prostredníctvom psychoanalýzy, ktorá v dielach svojich autoriek, v rozpore s divánovými praktikami Freuda (povedané veľmi zjednodušene), odkrýva veci zakryté a prekryté. V pedagogike, v teológii, v filozofii, v literárnej vede, vo všetkom, lebo na všetko sa možno pozrieť aj očami ženy, nielen muža – neutrála alebo ženy, naučenej a podriadenej očiam muža, paralyzovanej strachom z toho, že sa mu znepečí.

Áno, ak muži budú veľmi chcieť, bude feminizmus proti nim, ale len ich zásluhou. Ak sa ženy budú chcieť báť feminizmu, iste budú mať prečo a nijaká feministka im to nebude vyčítať. Feministka – feministky len budú smutné z toho, že svet je chudobnejší o jeden úprimný ženský pohľad, o jednu možnosť sebareflexie, ktorá by mohla sebareflexiu ľudského rodu, skladajúcu sa z reflexie mužov a žien, urobiť bohatšou. Nič viac, ale ani nič menej.

Lebo feminizmus sa pýta mňa a každej ženy: Kto si? Vieš, kto si? Chceš to vedieť? Chceš byť sama sebou, alebo chceš byť sokyňou niekoho? Chceš si nájsť svoje ja, alebo sa chceš podobať na ja milenky muža, o ktorého máš záujem? Chceš sa omladzovať, aby si nebola ohrozovaná mladšími? Alebo chceš zmysluplne starnúť? Čo chceš? A čo nechceš? Feminizmus nikomu neberie možnosť starať sa o chorých, starých, trpiacich bez nároku na uznanie, vychovávať deti, variť, upratovať. Len sa pýta: Chceš byť v tom úplne a celkom sama? Bez nároku na uvedomenie si, že za týmito činnosťami je istý – nemalý – výdaj energie? Feminizmus sa pýta: Chceš byť múzou? Chceš byť ticho existujúcou bytosťou, ktorá vyplní priestor ako fototapety alebo ako hudba plynúca z magnetofónu? Alebo chceš byť partnerkou? A čo muži? Kým chcú byť oni? A koho chcú mať v žene?

Dialóg. Kľúčové slovo. Dialóg ako porozumenie, alebo neporozumenie. A frustrácia z nemožnosti porozumenia sa potom lieči na futbalových štadiónoch, pri pive; alebo pri pavlačových klebietkach, pri sťažovaní si na toho „môjho“.

A na záver ešte jedna rozprávka, tentoraz však nie ľudová.

Bola raz jedna rohožka. Tíško stála pri dverách a čakala, kým prídu topánky a obrú sa do nej. Slúžila len na to. Topánky chodili po svete, vykračovali si, blúdili, túlili sa, chodili na skusy i do práce, skrátka kade-tade. A ako tak chodili, vždy sa na ne nalepil nejaký ten kúsok blata, piesku, lístok zo stromu – suchý a zvädnutý, lístok z margarétky – značne rozšliapaný, občas psie hovienko, občas semienko z nejakej rastlinky, trávy, kvietku alebo tak. Čo topánky priniesli, to rohožka prijala. A to bol jej obraz sveta. Potom ju raz za čas vytriasli, aby mohla nanovo do seba načerpávať špinu, ktorej sa topánky potrebovali zbaviť. Špina je súčasťou sveta. Sú to kúsky sveta. Neusporiadané, také, čo k sebe nepatria, čo sú vytrhnuté z kontextu. Spoločne majú len to, že ich jedny topánky doniesli a obtreli o jednu rohožku. Jestvuje nejaký dialóg medzi topánkami a rohožkou? Čo zakúsia topánky vo svete? A čo o tom vie rohožka? Čo topánky porozprávajú rohožke? A čo im na to rohožka môže odpovedať? Atakďalej a tak donekonečna, život náš každodenný, pokračovať netreba.

Hélène Cixous v *Smiechu Medúzy* píše: „Každá žena pozná ten mučivý pocit, keď sa odhodlá prehovoriť. Srdce sa jej rozbúši, chvíľami úplne stráca slová, stráca pôdu pod nohami a slová jej vypadávajú (z pamäti) – až natoľko opovážlivá musí byť a až takú odvahu si hovorenie vyžaduje od ženy, až také obrovské to je, keď sa žena odhodlá prekročiť tú hranicu mlčania, keď prehovorí – keď čo i len otvorí ústa – verejne. Je to obrovský počin. A žena pritom musí prekonať dvojitú bariéru, pretože, aj keď sa odhodlá, jej slová takmer vždy narazia na hluchotu mužského ucha, ucha, ktoré je navyknuté počúvať len jazyk, ktorý hovorí v mužskom rode, v maskulíne.“ Potiaľ Cixous. Myslím, že nemusím zdôrazňovať, že Cixous nehovorí v *Smiechu Medúzy* o ženách ochotných rozprávať vždy a všade tak ako treba a ako sa to vyžaduje podľa dobrého tónu, prípade tak, aby milo exhibicionisticky a koketne provokovali. Cixous hovorí o ženách, ktoré sa len učia poznávať seba ako tie, čo sú iné, učia sa formulovať a odhodlávajú sa hovoriť. Učia sa vidieť svet svojimi – ženskými očami.

A tak: *päť rokov po...* Ako sme na tom? Začínajú sa – sporadicky, pomaličky, nenápadne, objavovať ženy, ktoré sa to chcú učiť. Chcem medzi ne patriť a dúfam, že medzi ne patrím. Nesie to so sebou riziko vyčlenenia sa z húfu žien, ktoré hovoria tak, ako sa patrí v dobrej spoločnosti. Nesie to so sebou riziko, že sa budem občas zajakať a poskytovať dobrý materiál na mizogynne vtipy britkým slovenským humoristom. Nesie to so sebou riziko, že mi povedia, že sa oddeľujem, a teda – že budem/som outsiderkou. Nesie to so sebou riziko,

že sa o sebe dozviem to, čo by som možno radšej nevedela. Nesie to so sebou výhodu, že nebudem musieť módne omieľať frázu o *živote v pravde*, ale skúsím ju žiť. Päť rokov po...

Za päť rokov sa teda pre mňa v tomto smere zmenilo len to, že mi viac vecí bije do očí, že ma viac vecí uráža a rozčuľuje. Niekedy aj bolí.

Ale – ako povedala Slavenka Drakulić – päť rokov je príliš krátka doba. Aj desať rokov je krátka doba. Nevieť, koľko rokov treba. Nevieť, koľko rokov treba pre posttotalitný svet, koľko pre Slovensko špeciálne a koľko pre mňa osobne. Prešli časy päťročníc a prešli aj časy bilancovania. Feminizmus ako úžasne inšpiratívne otváranie dverí nechcem hodnotiť, bilancovať ani plánovať. Chceme sa ním nechať naďalej inšpirovať.

Tento text odznel ako príspevok na konferencii *Päť rokov po...* 16. decembra 1994 v Budmericiach, ktorú usporiadala Obec spisovateľov Slovenska a Klub nezávislých spisovateľov.

Efemérne banálnosti

Mária Štefánková

Odborníci

Jeden môj priateľ, ktorý nepremešká ani jedinú príležitosť zažartovať si na účet nášho, ako ho sám označil, „jednoznačne hormonálne determinovaného časopisu“ (ale pritom by mi asi do smrti neodpusťtil, keby som mu vlastnoručne nedoniesla ešte teplé najnovšie číslo rovno od rotačky!), na mne v jednu stredu s úľubou spočinul vlahým okom znalca života a všetkého, čo s ním súvisí, usmial sa, pokrútil sivou hlavou a povedal:

„Milostivá, vy, a feministka?! Veď vy to vôbec nepotrebujete!“

A onen gentleman svoj výrok myslel trochu ako lichôtku, a trochu ako nahrávku na smeč. No ja som vtedy nemala v najmenšom úmysle dať sa zatiahnuť do jalovej debaty o tom, čo potrebujem a čo nie, lebo som presne vedela rekonštruovať logický pochod, ktorý ho priviedol k tomuto nerozvážnemu vyhláseniu (chudák Múzo môj, nemohol tušiť, k čomu ma v tej chvíli inšpiruje!). Len som opäť raz v duchu konštatovala fakt, že nejaký odborník vie lepšie ako ja sama, čo *potrebujem*.

Ojoj, svet sa hemží odborníkmi, rozhodujúcimi o potrebách ženskej duše! Všetci ako jeden muž vychádzajú jednak z vekmi osvedčenej a neotrasenej paternalistickej tradície, a jednak priamo z vlastných, v praxi odskúšaných hodnotových kritérií, vierohodne podopretých teóriou Sigmunda Freuda, tiež majiteľa penisu (t.j. hodnoty), ktorý mnohé duševné poruchy, stresy, frustrácie, a vôbec neduhy ženy pripisoval jej závidia a túžbe po tomto skvelom pánskom inštrumente: *Potrebuje*, a nemá, preto je taká. (Prípadne niečo iné má, a *nepotrebuje*, preto je zasa onaká.) Logicky: keďže žena nevie, čo potrebuje, lebo nemôže vedieť, aké je to – *mat'* –, a on, muž, to vie, automaticky preberá kompetencie a rozhodne za ňu. Možno len zo zvyku, a iste aj s najlepším úmyslom.

Milé dámy, ruku na srdce: ktorou z vás lomcuje túžba len tak,

z čírej pasie, vlastniť penis? Ktoej už niekedy, aspoň len jedinký raz v živote, vôbec zišlo na um pokladať túto absenciu za svoju nedokonalosť? V ktorej z vás tento Freudov objav vzbudil pevné rozhodnutie dať si ho (HO!) v najbližšej päťročnici narásť? A ktorá má chuť vyskočiť z okna z vyššie menovaných dôvodov?

Milí páni odborníci, teraz slovo k vám: čo takto nepodsúvať nám svoje vlastné túžby po väčšej, mocnejšej, mohutnejšej dokonalosti, a nechať priamo na nás, či *potrebujeme* feminizmus, penis, alebo nový klobúk?

(P.S. Drahý Maestro, udobríme sa na budúcu stredú.)

Cink.

Noch mehr Licht!

Po stenách pozdĺž krížovej chodby hradu Červený Kameň visia portréty mnohých panovníkov a šľachticov. V jednotvárnom rade tmavých mužských poprsí v navlas rovnakom šujtášovom kabáte sa nápadne vyníma portrét najslávnejšej ženy rodu Habsburgovcov, cisárovnej Márie Terézie. Má tvrdý, prísny výraz, no jej krásna ruka, ustrnutá v pôvabnom geste na plnej hrudi pod hlbokým výstrihom, akoby zjemňovala panovačnosť dvojitej brady. Jedným uchom počúvam výklad o histórii hradu, „roku... vystavili... dobyli.. prestavali... šľachtické sídlo...“, keď k môjmu sluchu zreteľne doľahne veta: „Cisárovná Mária Terézia sa v mnohých ohľadoch vyrovnala mužom.“

Tak ona sa teda *vyrovnala!* Aké asi muselo byť pre mladú ženu ťažké presadiť sa v spoločenskej klíme osvietenstva, ktoré nemalo ani najmenšie pochopenie pre excesy v sukniach, a už vôbec nie na poste hneď po Pánubohu, pretože svetlo osvietenia smelo dopadať výlučne na mužské hlavy! Ako sa jej asi vládlo v obrovskej, hospodársky oslabenej krajine, zruinovanej vojnou s Pruskom, keď bola prakticky ustavične tehotná! Ako sa mohla popri rodine so šestnástimi deťmi, ktorých výchova pre ňu nebola len formálnou návštevou v detskej izbe či bozkom pred spaním, ale denne niekoľkohodinovou osobnou prítomnosťou a zaangažovanosťou, plynulo naučiť okrem rodnej nemčiny aj po taliansky, po francúzsky, po španielsky a po latinsky! Ako sa tejto cieľavedomej a ctižiadostivej panovníčke presadzovali

zmeny a reformy, ktoré si spoločenská situácia osvietenstva na jednej strane historicky vynucovala, no zároveň jej ich ako žene bránila realizovať – a bolo ich neúrekom v každej oblasti – vojenstve, hospodárstve, súdnictve, poľnohospodárstve, školstve... Napriek tomuto všetkému sa monarchia v jej pevných, šikovných rukách starostlivej gazdinej skonsolidovala a štyridsať rokov prežila v mieri a pokoji.

(Toto len tak na okraj: V českom vydaní knihy Evy Priester: *Stručné dějiny Rakouska*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1954, je už rovno pri nadpise kapitoly *Marie Terezie* takáto vydavateľská poznámka pod čiarou, ktorou je čitateľ uvedený na pravú mieru ešte predtým, než sa sám začíta do textu: „V této kapitole autorka přeceňuje význam osobnosti i pokrokovost Marie Terezie, která k pokrokovým opatřením přistupovala většinou pod tlakem nevyhnutné nutnosti a naprosto nebyla jejich iniciátorkou.“ Autor pozn. Dr. Jan Havránek.)

Stačí? Asi nie. *V mnohých ohľadoch sa vyrovnala mužom*. O čo musí byť žena lepšia od muža, aby sa mu „v mnohých ohľadoch vyrovnala“? Osvietenstvo – neosvietenstvo, ešte o trochu viac svetla by nezaškodilo.

Cink.

Sestry velkých mužov

Ak si človek niečo želá tajne, je to jeho osobná vec. Ak zverejní tieto svoje želania v rubrike *Päť tajných želaní* v istom slovenskom denníku, je to rovnako jeho osobná vec, akurát jeho želania už nezostanú tajné. Takto si dal 13. 2. 1995 nazrieť do duše jeden slovenský poprevratový politik (v závere budem aj menovať, nebojte sa!). Hneď v úvode síce tvrdí, že svoje najtajnejšie želania neprezradí (múdro!), a že jeho želania budú takpovediac verejné, ale napriek tomu toho prezradil dosť. Najmä o sebe.

Tomuto politikovi a poslancovi sa cnie po dávnych životných hodnotách, ktoré vyznávali jeho predkovia. Nič proti dávny životným hodnotám predkov, ale chvíľami som mala dojem, že tento boží človek akoby ani nezbadal, že časy sa trošku zmenili, a možno aj preto nepokladal za potrebné svoje túžby aspoň trošku aktualizovať.

Citát prvý: „Želám si, aby sa obnovili podmienky, v ktorých sa

ženy budú môcť venovať svojmu najvlastnejšiemu poslaniu. Deťom a udržiavaniu rodinného prostredia.“

Citát druhý: „Stará mama a jej tri sestry sa vzdali vzdelania a od mlada tvrdo pracovali, aby mohli vyštudovať ich dvaja bratia, jeden za kňaza a druhý za lesného inžiniera.“

Rodinná solidarita je nepochybne krásna a hodnotná vec, ale pýtam sa: aké ľudské hodnoty vyznávali bratia, ktorí prijali so všetkou samozrejmosťou obeť svojich sestier, možno rovnako nadaných ako oni sami, ak nie aj nadanejších? Prečo bratom ani na um nezišlo, aby po vyštudovaní pomohli získať vzdelanie zasa oni svojim sestrám? Och, zabudla som, vlastne ani nebolo treba, ženy sa predsa majú venovať svojmu najvlastnejšiemu poslaniu – deťom a udržiavaniu rodinného prostredia! Bola by som zvedavá, či by onen politik bez zaváhania doprial osud v znamení takýchto tradičných hodnôt predkov aj svojim vlastným dcéram. (A čo hovoria dievčatká na oteckov názor?)

V tejto súvislosti sa mi natíska esej Virginie Woolf, v ktorej píše o Shakespearovej sestre: Akú nádej na kariéru a uplatnenie by mala v spoločenských podmienkach svojej doby, keby bola zdedila bratovo nadanie? Bola by mohla písať skvelé hry pre divadlo a ako slobodná (t.j. nevydatá) slobodne rozvíjať svoj talent? Alebo by ju spoločenské konvencie prinútili vydať sa, mať deti a žiť sporiadaným životom stradfordskej meštiačky, čo už samo osebe vylučovalo akúkoľvek tvorivú činnosť? Alebo by hnaná túžbou po sebarealizácii opustila rodinu a ušla k divadlu, kde by pravdepodobne potupne otehotnela, čím by bola klesla na najnižší stupeň spoločenského rebríčka, z ktorého už niet návratu medzi slušných ľudí? Jej brat William si mohol kedykoľvek vybrať ktorúkoľvek možnosť – a vyskúšal ich všetky – bez straty spoločenskej i ľudskej dôstojnosti, a navyše po sebe zanechal budúcim generáciám nesmiernu kultúrnu hodnotu v podobe svojho rozsiahleho diela. Možno sa aj Shakespearova sestra obetovala pre svojho brata, lebo jej nezostávalo nič iné.

Sesterské obeť delí štyristo rokov. Málo? Veľa? Ich podstata zostáva rovnaká.

Lenže Shakespearova sestra má oproti Langošovie dievčatkám predsa len jednu drobnú výhodu – nie je isté, či naozaj existovala.

Cink.

Než bude neskoro

Po prvé. Známa americká fotomodelka Carre Otis, manželka a boxerské vrece herca Mickeyho Rourkea, stiahla žalobu za týranie, zlé zaobchádzanie a bitku, ktorú dostala od svojho manžela, a verejne vyhlásila, že to všetko pokladá za „proces poznania“. „Svojmu manželovi nemôžem vyčítať, že na mňa vyvíjal nátlak, aby som nešla pracovať. Sama som zodpovedná za to, že som s tým súhlasila,“ povedala Carre pred zástupcami tlače. Je celkom možné, že sa pritom bojzливо obzerala za seba, rozbité ústa si maskovala starostlivým make-upom a sinku pod okom tmavými okuliarmi. Čarodejnica sa verejne a (!) dobrovoľne priznala k zločinu najťažšiemu – k myslienu vlastnou hlavou, k túžbe po kariére, k úmyslu zariadiť si vlastný život podľa svojich predstáv. No teraz je už všetko je v poriadku, demonštratívne „zmúdrela“. Lenže takéto „náhle zmúdrenia“ bývajú krajne podozrivé – kto verí jej slovám? Kto je presvedčený, že ich myslela vážne?

Po druhé. Tisíce ráz to isté, ibaže nie pred tvárou svetovej tlače, ale v tisícoch anonymných bytov či domov. Podľa správy americkej organizácie pre dodržiavanie ľudských práv Human Rights Watch o situácii žien v bývalom ZSSR každý rok zomrie na následky bitia a násilností 14 500 ruských žien a ďalších 60 000 utrpí z tých istých príčin vážne zranenia – a neexistuje zákon, ktorý by ich ochránil.

Proces poznania býva často bolestivý, to je fakt. No keď je jeho výsledkom zistenie ženy, že jej gavalier s ružou sa zmenil na násilníckeho hulváta a sebeckého chrapúňa, musí z neho vo vlastnom záujme vyvodiť príslušné závery, a to rozhodne ešte predtým, než v nej zadusí posledný zvyšok myslenia, cítenia či vôle, prípadne než ju zahluší celkom. Lebo niet zákona...

Povzbudzujúca správa o demokracii

vo svete

Rada by som sa dožiť chvíle, keď u nás slovo demokracia nebude len prázdnu vypchávkou v názvoch politických strán a hnutí, najohýbanejším slovom v predvolebných prejavoch a sľuboch či dáždnikom

v agresívnych rukách babiek-demokratiiek, ktorým mlátia po hlave novinárov. Túžim po chvíli, keď na celom svete (a tým vari aj u nás) nastane demokracia, ale taká tá naozajstná, demokratická, keď vo veciach verejných budú mocní prihliadať aj na názor „slabého“ človeka, keď ľudia budú ochotní navzájom sa chcieť počúvať a pochopiť, a potom spoločne hľadať kompromisné riešenie konfliktov. Správne tuším, že nemám veľkú šancu dožiť sa takejto demokracie, lebo po niečom podobnom volali v mene Božom už starozákonní proroci, a vari ani netreba dodávať, že márne.

No demokracia, ako to už z jej názvu vyplýva, je vecou nás všetkých, našej ľudskej ochoty a ústretovosti, je to životný štýl založený na dobrej vôli a vzájomnej úcte. Ako by to malo teoreticky vyzeráť, som si s chuťou prečítala v Mostoch č. 13/1995, v článku Erazima Koháka *Demokracie je životní styl*, v ktorom referuje o konferencii na tému „Upevňovanie slobody: úloha občianskej spoločnosti“. Na tejto konferencii v meste San José v Kostarickej republike sa okrem už spomínaného Erazima Koháka zúčastnili aj osobnosti takých zvučných mien, ako sú poľský básnik Czesław Miłosz, írsky historik Conor O'Brien, americký filozof Richard Rorty, argentínsky filozof Eduardo Antonio Rabossi, americký historik Francis C. Oakley, kostarický sociológ José-Luis Vega Carballo, ruský historik Jurij Afanasiev, mexický filozof Adolfo M. Gilly a iní.

Páni demokrati teda sedeli okolo okrúhleho stola a debatovali o rozličných aspektoch demokracie, až sa naostatok dodebatovali k otázke súkromného vlastníctva. Ich myšlienkové východiská, pochody, a napokon i závery o tomto bode sú také pozoruhodné, že by som o nich veľmi nerada nepresne informovala, preto mi dovoľte zacitovať: „Účastníci z bývalých komunistických zemí zdôrazňovali dôležitosť súkromného vlastníctví: čo patrí ‚všem‘ a tak prakticky nikomu, to nemá nikoho, kto by to miloval a staral sa o to, jak se rolník stará o pole či majitel o dům. Účastníci ze západných zemí zdôrazňovali prvek vlastnícké svévole – otrokář (resp. manžel), který týrá otrokyni (resp. manželku) s odvoláním, že je jeho a on si s ní může dělat, co chce. Shodli sme se nakonec, že soukromé vlastníctví je důležité, avšak je důležité je chápat jako *svěření do péče, ne jako kořist*.“ (zdôraznila M. Š.)

Som si istá, že tento vskutku pokrokový postoj uznávaných popredných predstaviteľov svetovej demokracie poteší a povzbudí do radostného budovania svetlejších demokratických zajtraškov najmä demokraticky založené ženy, „svěřené do péče“ manželov, druhov či inak zákonom definovaných vlastníkov.

(Len tak na okraj – ktorú z vás, pri takomto stave svetovej demokracie, prekvapí, že riaditeľkou Živeny i jej ekonomickou námestníčkou sú muži?)

Cink.

Aj vy máte problémy kozmonautov?

Podľa vyjadrenia odborníkov k najväčším problémom kozmonautov počas dlhých pobytov vo vesmíre patria depresie, rednutie kostí, úbytok svalovej hmoty, nedostatok sexu. Prvé dva problémy sa vraj po ich návrate na zem postupne upravujú stravou a telocvikom. Mňa zaujali skôr tie ďalšie dva. Problém nedostatku sexu vo vesmíre je v podstate pochopiteľný, ak sú počas kozmického letu v tesnej kabíne rakety po dlhých mesiacoch uväznení jeden, dvaja či viacerí muži. Je celkom možné (som v tejto oblasti laik, takže táto moja úvaha sa nesie v čisto špekulatívnej rovine), že aj v situácii, keď sa nám nad hlavami vznášajú v spoločnej kabíne príslušníci oboch pohlaví, onen akt sa v bezťažovom stave z technických príčin jednoducho nedá uskutočniť k obojstrannej spokojnosti. Domýšľam do konca: keď si frustrovaní kozmonauti uvedomia, že na zemeguli, svietiacej z temnoty pod ich raketou, žije asi 4 a pol miliardy ľudí, ktorí majú denne asi 100 miliónov pohlavných stykov, a oni nič, pravdepodobne upadajú do spomínaných depresíí.

K tomuto by som mala len dve otázky.

1. Načo sa tam, preboha, trepú?
2. Koľkí z nás, zarytých pozemšťanov, ktorí ani len nohu nezdvihli z rodnej planéty, sme až do tejto chvíle netušili, aké dôverne blízke a známe sú nám najintímnejšie starosti kozmonautov?

Odpoveď, pochopiteľne, nečakám.

Cink.

Filozofia so ženskou tvárou

Recenzia na knihu „Štyri pohľady
do feministickej filozofie“

Mariana Szapuová

Totožnosť gramatického rodu slov žena a múdrosť či filozofia – ako láskyplné pestovanie múdrosti – je iste vecou čisto náhodnou... Múdrosť sa stala v európskej tradícii doménou „bezrodového“ rozumu, ktorého vrcholné produkty, veda a filozofia sa považujú za imúnne voči akejkolvek rodovej diferenciácii. Preto neudivuje, že spojenie filozofie s feministickým myslením vyvoláva skôr pochybnosti a údiv – a možno aj obavy o „čistotu“ a neutralitu filozofie – ako seriózne záujem. Obzvlášť to platí pre naše podmienky – kým v krajinách na západ od našich hraníc feministický diskurz vo filozofii je udomácnený už niekoľko desaťročí, v domácom kultúrnom a intelektuálnom prostredí akoby predstavoval akúsi terra incognita. Preto možno povedať skutočne bez zveličovania, že knižka *Štyri pohľady do feministickej filozofie* predstavuje priekopnícky čin, pod ktorý sa v nemalej miere podpísali tri slovenské filozofky Etela Farkašová, Zdeňka Kalnická a Zuzana Kiczková ako zostavovateľky výberu i prekladateľky. Publikácia predstavuje výber z prác štyroch zahraničných filozofiek, akademických feministiek. Popri rozvíjaní vlastných názorov a stanovísk autorky reflektujú aj početné diskusie, ktoré sa rozvinuli v niekoľkých líniách feministického myslenia v posledných dekádach nášho storočia a ktoré sú u nás takmer neznáme. Preto treba zvlášť oceniť, že výber je doplnený pôvodnými štúdiami Etely Farkašovej a Zuzany Kiczkovej, ktoré poskytujú čitateľovi širší pohľad na súčasnú bohato rozvetvenú a rôznorodú feministickú filozofiu a zároveň mu uľahčujú orientáciu v spleti rôznorodých tém, prístupov, koncepcií.

Zuzana Kiczková sa vo svojej štúdií sústreďuje na tému osobnej identity, na filozofickú reflexiu spôsobov utvárania ženskej identity v jej rôznorodých vývinových variantoch, ako aj na prekážky, s ktorými zápasia snahy o vytvorenie nového, špecificky ženského diskurzu. Autorkina analýza doterajších diskusií o inakosti ženskej identity sle-

duje pohyb feministického myslenia v niekoľkých prierezoch. Venuje pozornosť feministickej kritike tradičnej filozofickej koncepcie, ktorá sa ontologickým rozlišovaním medzi duchom a telom stáva základom dualistického modelu s hierarchickou štruktúrou. V tomto modeli duch (rozum, univerzalita) sú „mužského rodu“ a toto mužské sa vydáva za všeobecne ľudské. Žena, asociovaná s telom, citovosťou, partikularitou sa potom vymedzuje na základe jej inakosti, pričom táto inakosť sa prezentuje ako nedostatkovosť, resp. doplnkovosť. Práve tento dualistický esencializmus, tvoriaci tradičný rámec uvažovania, vedie k takej štruktúre vzťahov, ktorá sa vyznačuje dominanciou a nadvládou jedného člena nad druhým. Dôležité je pritom pripomenúť, že diskusie o inakosti ženskej identity, prebiehajúce v rámci feministickej filozofie, sú poznačené úsilím o vymedzenie tejto inakosti v pozitívnom zmysle, kde inakosť nevedie k hierarchii, ale interpretuje sa v rámci vzťahov spoluurčenia a spolupôsobenia.

Téma rodovej diferencovanosti patrí k centrálnym témam úvah jednotlivých autoriek, či už sa zameriavajú na otázky vzťahu umenia a rodu ako Herta Nagl-Docekalová v štúdiu o ženskej – feministickej – estetike, poskytujúcej priestor pre ženské umenie v dištancii k rodu, alebo poukazujú na „veľký sebaklam bezrodového rozumu“ ako Brigitte Weisshauptová pri hľadaní historickofilozofických zdrojov ideálu bezrodového rozumu. Autorka ukazuje, že požiadavka bezrodovosti rozumu, ktorá „sa konštituuje od Platóna, zabránila, aby sa dospelo k poznaniu historického charakteru mužskosti rozumného človeka v jazyku filozofických pojmov“ (s. 43).

Prehľad a analýzu rozličných iniciatív v rámci feministickej filozofie a špeciálne feministickej epistemológie podáva vo svojej štúdiu Etela Farkašová. Svoju pozornosť upriamuje na teórie vychádzajúce z kritiky tradičného patriarchálneho chápania rozumu a racionality, ktoré si nárokujú absolútnu a univerzálnu platnosť. Táto racionalita je spojená s dichotomizáciou subjektu a objektu, subjektivity a objektivity, poznania a hodnotenia, rozumu a prírody. Feministky podrobujú kritike dekontextualizáciu poznania, úsilie odtrhnúť objektívne prvky od subjektívnych, racionálne od emocionálnych, fakty od hodnotenia. Okrem momentu kritickosti však obsahuje väčšina analyzovaných koncepcií i konštruktívny moment – cieľom feministickej filozofie totiž nie je nahradiť „mužskú“ teóriu „ženskou“, ale skôr nanovo pochopiť a definovať pojmy rozum, poznanie, subjekt, objekt tak, „aby sa do nich integrovali ženské perspektívy a aj rôzne typy ženských skúseností pretkaných zmyslovosťou, emocionalitou,

vzťahmi starostlivosti, podpory, pocitmi solidarity, účasti, empatie“ (s. 65). Vo svojich úvahách o rode a vede Evelyn Fox-Kellerová hľadá odpoveď na otázku o pôvode vzájomného prepojenia medzi objektivitou a mocou a ukazuje, že účelovo inštrumentárne ponímanie vedy, také typické pre európsku (prírodo)vedu, umiestňuje modernú vedu jednoznačne do patriarchálnej tradície. Z kritiky ideálu objektivitu a neosobnosti rozumu a poznania vychádza vo svojich úvahách aj kanadská filozofka Lorraine Codeová. Zdôrazňuje, že nadmerné uctievanie čistej objektivitu vedie k degradovaniu „ženského rozumu“ ako nositeľa subjektivitu a emocionalitu, k názoru, podľa ktorého takýto rozum nemá vo vede miesto. Nadosobnú objektivitu, charakterizujúcu vedu, možno však identifikovať ako špecificky mužský spôsob vzťahovania sa k svetu. Poznanie produkované zdanlivo objektivnými spôsobmi nesie v sebe autoritu, ktorá odráža a posilňuje maskulínnu autoritu a pravdepodobne je z nej aj odvodená. Táto údajná odvodenosť „jej dovoľuje, aby si nárokovala nadradenosť nad spôsobmi myslenia, ktoré sú infikované emocionálnou angažovanosťou a sympatiou“ (s. 121). Feministická filozofia kritizuje takúto nadradenosť – ukazuje, že je zdrojom korisníckeho vzťahu k prírode a podporuje také sociálne štruktúry, ktoré zabezpečujú „mužskú intelektuálnu hegemoniu“. Preto autorky upozorňujú na potrebu uznania pluralitu prístupov k svetu, komplementarity mužského a ženského pohľadu a skúsenosti ako protiváhy jednostrannej maskulinity.

Záverom treba podotknúť, že pohľady do feministickej filozofie, prezentované v tejto publikácii, poskytujú obraz bohato diferencovaných, otvorených a živých diskurzov, filozoficky jednoznačne relevantných a legitímnych. Knižka je doplnená výberom z feministickej literatúry v českom a slovenskom jazyku, ako aj bibliografickými poznámkami o jednotlivých autorkách.

O nutnosti konfliktu

Jana Cviková

Pomerne dlho som/sme vydržali obhajovať existenciu časopisu Aspekt a jeho/našu feministickú orientáciu. V istej chvíli som však nadobudla pocit, že to už stačilo a zhrnula som si pracovne základnú sadu výčítiek i kroky postupného formulovania koncepcie časopisu. Výčitky hovoria obvykle o militantnosti, ideologickosti, izolacionizme... a často sa začínajú i končia otázkou: V mene koho vlastne hovoríte? Dovolím si teda túto otázku anticipovať a odpovedať na ňu hneď: Vo svojom mene a možno čiastočne v mene svojich najbližších spolupracovníčok.

História vzniku a existencie feministického časopisu Aspekt je históriou postupného artikulovania nepohody vyplývajúcej z predurčenej ženskej roly. Keď sme v roku 1993 uvažovali nad tým, ako sformulovať svoju potrebu vydávať časopis Aspekt, hovorili sme spočiatku – v liste oslovujúcom nádejné spolupracovníčky – opatrne harmonizujúco o časopise zameranom na žensky špecifickú problematiku. Už počas prípravy prvého čísla Aspektu sa však ukázalo, že nemá zmysel vyhýbať sa nepopulárnemu označeniu feministický, jednoducho aj preto, že sme sa pre feministický pohľad vedome rozhodli, „pre feminizmus ako potvrdenie a rozvinutie svojej ženskej identity, ako možnosť pre ženy, ktoré chcú vo svojom živote zohrávať úlohu subjektu, ako ponuku skutočnej sesterskej solidarity medzi ženami a naozajstného partnerstva s mužmi“.

Z tohto úvodného slova k prvému číslu Aspektu (1/1993) dnes trochu zahanbene cítim svoju naivnú vieru v širokú a aktívnu čitateľskú a autorskú odozvu, ktorá bola veľmi rýchlo skorigovaná realitou. Aspekt bol pôvodne koncipovaný ako slovensko-český časopis, preto patrila prvá časť úvodného slova Jiřine Šiklovej píšecej – mimochoďom – o časopise zameranom na „gender problematiku“. Dnes Aspekt uverejňuje texty v slovenčine aj češtine, je však časopisom naším, neviem či slovenským – skôr skupinovým. Pochopili sme, že šírenie senzibility voči žensky špecifickej, resp. rodovej problematike nebude prebiehať tak rýchlo ani celoplošne, ako sme si to predstavovali.

Dnes sa Aspekt zameriava na prípravu multiplikátoriek tohto druhu senzibility nepostrádateľného pre vytvorenie rodovej demokracie.

Aj keď žijem na Slovensku, kde úsilie o harmonizáciu patrí k čnostiam najvyšším, pochopila som, že harmonizovanie konfliktov nie je zlučiteľné s feministickým postojom, ktorý je v tomto konkrétnom prípade vyjadrený v koncepcii jednotlivých čísel časopisu Aspekt.

Aspekt 1/1994 sme venovali Materstvu a jeho ambivalentnosti: „Materstvo sa týka všetkých ľudí. Aktívne zvládanie skúsenosti materstva ostáva záležitosťou časti ľudstva. Ženy matky najmenej rozhodujú o jeho podobe. Spoločenská konvencia očakáva naplnenie vykonštruovaného kliše. Bezproblémovosť obrazu materstva potláča pocit oprávnenosti jeho individuálneho prežívania. Naše číslo otvára priestor pre všetky autentické zážitky spojené s materstvom...“

Aspekt 2/1994 sme v sebaobrannom geste nazvali Feminizmy: „Všeobecná predstava potvrdená nielen slovníkmi cudzích slov vraví, že feminizmus je hnutie za zrovnoprávnenie žien s mužmi. Aj v anketе opýtaný študent považuje feministky za ženy, ktoré si o sebe myslia, že sú muži.“

Akoby feminizmus vznikol opäť len kvôli sebaopotrdzovaniu mužov. Nie je to tak. Feminizmus je tu kvôli ženám, od žien a pre ženy. Muž naozaj nie je mierou všetkých vecí. Človek nie je jedno, ale najmenej dve – pohlavia. Každé z nich je mierou pre seba samo, v sebe. Až keď im je toto jasné, môžu viesť navzájom dialóg a koexistovať. Nesmú sa navzájom porovnávať. Feminizmus nám pomáha nachádzať sa vo svojej neporovnateľnosti a obohacovať sa ňou. Napriek tomu, že sa vždy bezhlavo a nepoučene útočí na jeho ideologickosť, je feminizmus svojou povahou pluralitný. A tak: feminizmy.“

Aspekt 3/1994 na tému Bosorky, čarodejnice, ježibaby, strigy, baby jagy, vedmy a iné: „Každá žena je v patriarchálnej kultúre predovšetkým reprezentantkou svojho pohlavia, a až potom nositeľkou vlastnej individuality. Aj preto je historická skúsenosť žien, ktoré sa vyčleňovali zo spoločenstva svojou iracionálnou inakosťou, a ktoré za ňu boli prenasledované aj našou skúsenosťou.“

Za svoju aktualizáciu v myšlienkovom kontexte súčasnosti vďačí téma prenasledovania bosoriek predovšetkým feministkám. Aj feministky sa rozhodli, že neprijmú predurčené hierarchie, že uchopia vládu nad vedomosťami a budú spriaznené so svojím telom i telami iných žien. Preto nechceme zo svojho zorného poľa vynechať ani tento historicky najnegatívnejší image ženského pohlavia, a spolu

s mnohými feministickými autorkami sa pýtame, či by sa nemohol stať zdrojom pozitívnej energie pre ženy, ktoré chcú o svojej ne-poslušnosti, ne-prispôsobivosti, ne-milote, ne-láskavosti rozhodovať samy. Zaujíma nás, kým boli ony a zaujíma nás, kým sme my.“

Aspekt číslo 1/1995 venovaný Písaniu žien a feministickej literárno-vednej reflexii je vyvrcholením nášho snaženia ukázať, že autorstvo nie je len rodu mužského. Hélène Cixous o tom hovorí: „Ide o to, aby žena konečne napísala seba: musí začať písať o žene a viesť ženy do sveta spisby, z ktorého boli vyvreté takým istým násilím, aké ich pozbavilo pociťovania ich vlastných tiel, z tých istých dôvodov, tým istým zákonom a s tým istým smrtonosným cieľom. Žena musí sama, vlastným úsilím, vstúpiť do textu – ako do sveta a do histórie.“ Tie metódy cenzúry, ktoré deformovali jej telesnosť, vplývali na možnosť ženskej kreativity vôbec.

Na rok 1996 pripravujeme číslo o Lesbickej existencii.

Vývojové tendencie na Slovensku po roku 1989 vraj odrážajú charakteristické črty slovenskej mentality, ktorá uprednostňuje modalitu „áno aj“, teda zlatú strednú cestu. Keď sa teraz naša monologická spoločnosť váhavo začína pluralizovať, znova sa hovorí o nesúlhlase ako zrade národa, za jedine pozitívny cieľ sa považuje celonárodný konsenzus. Slovensko sa zasa raz v histórii usiluje o harmóniu.

Napriek takej dlhej spoločnej histórii sa Slovensko a Česká republika od seba stále viac vzdávajú. Konštatovanie Česky a súčasne nemeckej spisovateľky Libuše Moníkovéj sa však určite týka oboch krajín: Moníková hovorí, že si až dodatočne uvedomila, že svoju vlasť neopustila kvôli všeobecnému politickému útlaku, ktorému sa v pomerne veľkej miere dalo vyhnúť, ale kvôli všadeprítomnej diskriminácii žien, diskriminácii, ktorá je húževnatejšia než politický teror.

Keďže nemáme spojencov na politickej scéne, ostáva nám len možnosť subverzívneho správania, a to o. i. znamená aj problematizovanie pokryteckej domnej harmónie, kultivovanie konfliktu. Slovensko, aj opozícia na Slovensku, má za sebou veľkú harmonickú – oportúnnu tradíciu, je načase konať proti národnej mentalite.

Kultivovanie konfliktu považujem za najdôležitejšiu úlohu na Slovensku dnes, určite sa to týka aj iných oblastí, svoju však vidím v žensky špecifickej problematike. Tolerovať totiž daný stav by znamenalo spoluvinu zaň.

Na otázku, či na takýto postoj stačí len to, že sa v pridelenej ženskej role necítim dobre, odpovedám „áno“. Keď má teda 90 percent

slovenských žien právo čerpať silu na prežitie z pocitu morálnej prevahy, mám určite ja právo túto predstavu super dokonalej ženy odmietnuť bez toho, žeby som sa preto stala spoločenským outsiderom – alebo s tým rizikom.

Tento text sa opiera o viacero príspevkov, ktoré odzneli na rôznych podujatiach; toto znenie konkrétne na KU v Prahe na jeseň 1995. Citované sú texty z uvádzaných čísel časopisu, v prípade Aspektu 1/1994, 2/1994, 3/1994 ide o úvodné slová zodpovedných redaktoriek k daným tematickým číslam.

Rozhovor Anny Daučíkovej, Jany Juráňovej a Hany Fábry: O lesbickej existencii

Jana Juráňová: V tomto čísle Aspektu, ale aj v iných číslach sa veľa ráz objavuje motív, že ak žena nie je taká, ako sa od nej očakáva, tak sa jej dá nálepka a tou nálepkou býva spravidla nejaká úchylka. O tom bolo číslo o mýte krásy, ale aj o materstve a o bosorkách, napokon aj o literatúre a o moci. Keď žena nejde v „mainstreame“, je „nenormálna“. Môžu o nej povedať, že je lesba, lebo to sa chápe tiež ako nenormálne, alebo že je psychicky labilná. Toto číslo Aspektu o lesbickej existencii môže byť pre mnohých ľudí zaujímavé aj tým – aspoň ja to tak vnímam –, že lesbické ženy dokázali analyzovať patriarchálny systém takým spôsobom, akým to nie je schopný nikto iný. Ony totiž o tomto systéme môžu uvažovať ako niekto, kto síce v ňom žije, ale do veľkej miery je od neho vzťahovo oslobodený. Sama si nedokážem tieto veci sformulovať tak oslobodené. A aj keď si nemôžem vziať praktické poučenia, pretože nemôžem z toho systému vystúpiť do takej miery, ako z neho môžu vystúpiť lesbické ženy, môžem sa pokúsiť vidieť ho ich očami.

Ale teraz otázka: Čo to dalo tebe, keď si pripravovala toto číslo?

Anna Daučíková: Zo začiatku som bola z toho „rozdvojená“,

pretože číslo o lesbickej existencii bolo nasmerované na dve strany. Jedna vec je potreba zvýšiť toleranciu spoločnosti a obrátiť sa k heterosexuálnej časti obyvateľstva s apelom, aby určité veci artikulovalo a zaujalo k nim stanovisko. Žijeme v spoločnosti, kde sa stále znižujú registre kultúrneho aj politického života a mizne tolerancia. Druhým dôvodom bolo, že som mala z lesbickej komunity veľmi smutný pocit, a to, že takmer nič o sebe nevieme. Tie ženy sú odkázané len na svoju skúsenostnú rovinu a nemajú o sebe nijaké informácie ako o reflektovaných bytostiach. Každá je vydaná sama sebe napospas so svojim problémom a jej život, pokiaľ náhodou nežije v nejakom šťastnom partnerstve, je takmer neznesiteľný. My lesby sme odkázané na ten najhorší druh osamotenosti v súkromí – bez pozitívnych identifikačných vzorov. Keď sa začali tie materiály zhromažďovať, bola som prekvapená, čo všetko bolo na túto tému vo svete napísané a aká vysoká je úroveň tejto reflexie. Navyše – všetko to má ohromný dopad na lesbickú existenciu, na život ktorejkoľvek lesbickej ženy, ktorá je vo svojej inakosti vylúčená z kultúrneho bytia. Je to dopad, ktorý sa netýka len lesbického kontinua, ale čo je pre mňa skutočne prekvapujúce, lesbický postoj prináša určitú atraktivitu pre myslenie všeobecne. Názor, ktorý vychádza zo špecifického prežívania skutočnosti alebo z predpokladu tohto druhu inakosti, pôsobí subverzívne a vyvoláva otázky, ktoré sa možno nachádzali v určitom závoze. Myslím teraz konkrétne na Judith Butler. Ale teraz otázka pre teba: Myslím si, že vy dve – vzhľadom na to, že sa podieľate na koncepcii a tvorbe tohto čísla – prejavujete dosť veľkú odvahu. Keď vyjde číslo venované lesbickej existencii, automaticky sa vystavíte spoločenskému podozreniu a vaša heterosexualita by mohla byť do istej miery spochybnená.

JJ: My dve s Janou (Cvikovou) sme v rozdielnej spoločenskej situácii vzhľadom na to, čo nám môže hroziť. Iste – každej z nás v tejto slovenskej uzatvorenej spoločnosti niečo hrozí. Čo sa mňa týka, som už tak dlhodobo mimo istých spoločenských očakávaní, že sa nič nestane, možno si niektorí ľudia o mne potvrdia tie „najhoršie“ podozrenia. Nikto nemôže povedať, že mu je úplne jedno, čo si o ňom druhí myslia, ani ja to nemôžem povedať. Žijeme v spoločnosti, ktorá chce dostávať o človeku čitateľné znaky. Takými spoločenskými znakmi sú rodinný stav, deti, vzťahy, čiže väzby, ktoré najmä ženu, ale aj muža veľmi presne zaraďujú a určujú v patriarchálnej spoločnosti. Tým, že nemám tieto dotazníkové alibi, možno budem predmetom rôznych domnienok. Ale musím povedať, že svoje zaradenie

inými ľuďmi v spoločnosti už necítim ako dôležitý problém. Na otázku, prečo robím na Slovensku feministický časopis, občas s obľubou odpovedám, že je to pre mňa vnútorná emigrácia, teda geto, so všetkými príjemnými aj nepríjemnými stránkami. Sú obdobia, keď nachádzam čoraz menej spoločných styčných plôch aj s ľuďmi, na ktorých mi záleží. Samozrejme, je mi to ľúto, ale myslím si, že každé spoločenstvo ľudí je premenlivé vo svojich vzťahoch aj hodnoteniach a možno tomu občas treba trochu aj pomôcť.

AD: To znamená, že si rezignovala na porozumenie zo strany okolia?

JJ: Možno som do značnej miery aj rezignovala – najmä na vnímavosť voči istým problémom. Aj tá časť spoločnosti, do ktorej si myslím, že ešte stále patrím, si totiž veľmi úzko vymedzila problémy – veľmi úzko politicky, možno niekedy až stranícky. Tým sa pre mňa do veľkej miery zužujú komunikačné kanály a možnosti. Takže je to aj rezignácia, ale aj oslobodenie. Keď zistíš, že na mienke spoločnosti, v ktorej žiješ, ti už natoľko nezáleží, a keď zistíš, že autority prestali byť autoritami, pretože na to jednoducho nemajú, tak je to síce smutné, ale aj oslobodzujúce. Má to veľkú výhodu, že nemusím byť buričkou a búrateľkou autorít. Stačí sa nad nimi schuti zasmiať a som slobodná. Okrem toho, stále ešte dúfam, že tu niekde musia byť aj ľudia, ktorým sa tiež nepáči žiť v takom zúženom svete, ako je ten náš slovenský. Ale hovorila si o Judith Butler. Aj keby sme nerobili lesbické číslo, ona by v Aspekte určite raz figurovala.

AD: Jej spôsob uvažovania – resp. ostrosť postojov, do ktorých bola bytostne vohnaná v obklúčení heterosexuálneho sveta, resp. stálym pocitom inakosti – jej dovolil zaoberať sa otázkou identity mimoriadne naliehavým spôsobom. Lesbické myslenie totiž má v sebe čosi výrazne naliehavé.

JJ: Mňa zaujalo napríklad to, čo píše Marie Sichtermann o kultúre. Je pre mňa veľmi inšpiratívne, čo hovorí: keď sa niekto necíti dobre v istej kultúre, môže sa pokúsiť vytvoriť si vlastnú kultúru. Ona to povedala – ako vravíš – veľmi naliehavo, pretože cítila, že jej život nezapadá do istého typu kultúry. Ja ako žena, ktorá funguje v heterosexuálnej a patriarchálnej spoločnosti, som to uvítala, pretože aj keď sa tiež niekedy cítim v tejto kultúre veľmi zle, nikdy som nemala dôvod k takej naliehavosti a obnaženosti, aby som tieto veci postavila takto ostro a jednoznačne. Ona je v tomto slobodnejšia než ja. Ja mám vždy zábranu, že keď veci nie sú také, aké by som ich chcela mať, je to aj preto, že zlyhávam, že neviem obstáť. Vždy

som sama pre seba napadnuteľná, keď je niečo zlé, aj na tom nesiem podiel viny. Fungujem, skrátka, v súkolí patriarchálnej spoločnosti. Lesbická žena funguje v tom súkolí len do tej miery, do akej chce, a je vo svojom rozhodovaní slobodná. Môže samu seba vylúčiť so všetkými dôsledkami, ale aj s celou tou slobodou formulovania si vecí. A v tom je pre mňa inšpiratívna. Investigatívna. Druhá vec je, či si naozaj môže svoju kultúru vytvoriť. Ale keď má niekto víziu alebo utópiu, aj keď si niečo len vymyslí ako sen, čo sa nikdy neuskutoční, je to možnosť a istý druh skutočnosti. V knihe *Surpassing the Love of Men* je jasne povedané, že takýmto spôsobom pravdepodobne v minulosti fungovali kláštory. Ženy mohli odísť do kláštora nielen na duchovnú výzvu, ale aj preto, že sa necítili dobre v spoločnosti, ktorá im dávala len možnosti vydať sa, rodiť deti, ale už nie študovať, tvoriť. Myslím si, že pre patriarchálnu spoločnosť musí byť ohrozujúce, ak si ženy dokážu vytvoriť takú platformu, na ktorej sa cítia bezpečne. To vôbec nemusí znamenať, že vylúčia mužov zo svojho života, ale v niektorých oblastiach a na nejaký čas ich môžu vylúčiť. Tak ako je žena v niektorých oblastiach vylúčená z mužovho života.

AD: Čo sa týka slobody rozhodovania u lesbiab, bolo by výborné, keby... Ale naša nezávislosť je vytrucovaná a prináša so sebou vylúčenie. Možno sme nezávislejšie než vy v oblasti citových väzieb. Všeobecne asi lepšie znášame nepochopenie, pretože skúsenosti s heterosexuálnou spoločnosťou nás dokonale zbavili ilúzií. Až na výnimočné separatistické modely si však lesby nemyslia, že by mali vylúčiť mužskú časť obyvateľstva zo svojej existencie. Ony len chcú, aby boli ako plnoprávne bytosti akceptované so svojimi požiadavkami na spolužitie. To je prvoradé, lenže toto sa nedeje. Treba tiež povedať, že separovanie sa nie je len vôľa zostať vo svojej kultúre. Lesby sú k takémuto riešeniu tlačené zvonku. Ale vrátim sa k tomu, že lesbický pohľad má istú výhodu, pretože životné podmienky sú v tomto prípade priaznivé radikálnemu spôsobu myslenia, kým vnútri heterosexuálneho kontextu sa musíš neustále sama seba pýtať, nakoľko si aj ty spolupáchateľkou toho, čo sa odohráva. Myslím si, že aj lesbické ženy sú spolupáchateľkami toho, ako dnes svet vyzerá, a možno práve svojím mlčaním. Nechcem moralizovať. Chcela by som len poznamenať, že výhoda pocitu vylúčenia a aj skutočného vylúčenia zo spoločenských právomocí môže mať za dôsledok jasné, veľmi rozhodné a dôsledné myslenie. Ale táto výhoda je zaplatená vysokou cenou samoty a premranej energie. Niekedy si s hrôzou pomyslím, koľko energie som strácala na kamufláž úplne normálnych základných ľudských

potrieb a na prežitie v skrytosti. Pretože keby sme mali formulovať základnú ľudskú potrebu, je to potreba prejaviť radosť, keď sa mi niečo páči, a nechuť, keď sa mi niečo nepáči. Heterosexuálom je to umožnené bez toho, aby si to uvedomovali.

JJ: Aký vzťah majú lesbické ženy k patriarchátu, konkrétne v jeho podobe, akú zakúšame my tu na Slovensku, teda aký vzťah majú ku konkrétnemu mítingovému patriarchovi? Môže mať lesbická žena pozitívny vzťah k autoritárskemu režimu?

AD: Myslím si, že to nie je vylúčené, pretože ak je niekto lesba, ešte neznamená, že jej názory sú v opozícii k danému mocenskému systému. Jedna časť lesbickej komunity v bývalej Juhoslávii sa celkom proklamatívne prihlásila k chorvátskemu nacionalizmu. Heidi Burmeister sa to v Ľubľane v roku 1994 na konferencii na tému *Nacionalizmus a feminizmus* pokúšala vysvetliť potrebou patriarchálnych štruktúr, potrebou identifikovať sa s mocou. Domnievam sa, že na štadiónoch, s ktorými máme dočinenia u nás na Slovensku, vládne eufória maskulinizmu a patriarchálneho systému. Ženy, ktoré sa tohto zúčastňujú (nehovorím lesby, ale vôbec ženy), sa vlastne nevedomky inscenujú do mužských rol, preberajú touto inscenáciou všetky pocity istoty a sily.

JJ: Ja som skôr mala pocit, že tam majú pocit bezpečia, lebo niekto iný preberá za ne zodpovednosť. Šokuje ma fakt, že lesbická žena je schopná podporovať autoritársky režim, pretože si myslím, že vo svojej vnútornej existencii by nemala mať túto potrebu.

AD: Je to úplne absurdné. Lesbická žena, ktorá potrebuje mať ochranu vodcu a potrebuje sa identifikovať s vodcom, je v podstate niečo ako dystonická lesba, resp. latentne dystonická lesba. To znamená, že v skutočnosti nie je vyrovnaná so svojou lesbickou existenciou. Problém coming outu nespočíva len v tom, že zverejním svoju sexuálnu orientáciu a vydám sa napospas kritike a očiam verejnosti. Je to aj uvedomovací proces, v ktorom bojujem proti svojej vlastnej homofóbii a v konečnom dôsledku sama seba akceptujem. Patriarchálna spoločnosť robí, resp. chce urobiť z homosexuálne orientovaných ľudí dystonických homosexuálov. Je nesmierne ťažké žiť v určitom kontexte a zároveň cítiť, že do toho kontextu nepatříš. Človek večne osciluje: okolie ho ustavične naleptáva zo všetkých strán. Je veľmi namáhavé vnímať samu seba ako vylúčenú z kontextu a napriek tomu sa stále domáhať prijatia. V určitom momente asi môže byť úľavou vykašľať sa na to. Potom je skutočne oddychom identifikovať sa so silným vodcom, s niekým, kto ťa ochráni. Zbaví zodpovednosti.

Človek prestane klásť otázky, lebo otázky už kladie niekto iný a predžúva odpovede. Ale našťastie sú lesby v prevažnej väčšine vzdorné, takže nehrozí, že „zaplavia štadióny“.

JJ: Aká bola tvoja osobná skúsenosť so spoločnosťou, ktorá ťa ustavične naleptávala a naleptáva?

AD: Najmä v puberte to boli tie najťažšie a najhlbšie stavy zúfalstva. Myslím, že viem veľmi dobre pochopiť percento pokusov o samovraždu a bezvýchodiskových stavov, ktoré prežívajú mladí ľudia, pretože to zúfalstvo je nesmierne hlboké. Človek totiž musí prežiť to, že ho milujúca bytosť odmieta ako bytosť. Je mi ľúto dievčat, ktoré sú v puberte, pretože to poznám. Každý to vidieť na očiach – čo prežíva. Ale verejné neprijatie lesbizmu na všetkých úrovniach má odvrátenú stranu a tou je coming out pred priateľom v rodine alebo úzkom kruhu. Tu je človek zvyčajne bez problémov akceptovaný. Takmer vždy sa tu však vyskytuje jeden veľmi čudný moment, že ten človek ťa síce akceptuje bez väčších ťažkostí, ale chce, aby si to potom ďalej nespomínala. Aj toto je istý druh homofóbie. Dáva sa mi na známosť, že čosi také môže existovať, ale nesmie to byť prítomné. Horšie to býva v momente, keď sa táto inakosť dostáva do styku s mocenskými štruktúrami. Vtedy sa okamžite vytvára nátlak. Mocenskou štruktúrou sú aj rodičia. Rodič si na dieťa osobuje právo a to právo dochádza tak ďaleko, že je schopný odmietnuť svoje dieťa ako bytosť.

Hana Fábry: My sme sa v Museione pokúšali komunikovať s dievčatami, ktoré sa na nás obrátili s tým, že majú veľké problémy, lenže ako združenie nemáme nijaký právny nárok kontaktovať sa s dievčatami, ktoré ešte nedosiahli pätnásť rokov, pretože by sme mohli byť podozrievané zo zneužívania maloletých. Konzultovali sme to aj s právnikmi a psychológmi, ktorí nám odporúčali, že ak budeme mať pocit, že je veľmi zle a dievča ešte nedosiahlo pätnásť rokov, nemáme sa s ňou kontaktovať priamo, ale skúsiť sa spojiť s psychológom alebo s rodičmi. Lenže to dievča sa predsa neobrátilo na rodičov, ale na mňa a asi na to malo dôvody. Mali sme dvanásťročné dievča, ktoré nám písalo, že sa cíti hrozne osamelé, že by si rado s niekým aspoň písalo. Definovalo svoju situáciu výrokom „veď mne nič nie je, som len lesba“. Písalo nám iné dvanásťročné dievča, že „ja presne o sebe viem, že nie som teplá, ale často vidím, ako sa k vám gayom (neviem, či má brata) ľudia stavajú a kvôli tomu často v noci plačem“. Ešte horšie sú samovražedné listy, keď dievča napíše „už nevládzem“. A ja nemôžem nič robiť, lebo sa musím báť, že ma zavrú

za zneužívanie detí. Jedno dievča, asi 15 – 16 ročné z malej dediny z východného Slovenska, nám napísalo, že pociťuje ako strašnú tragédiu, že sa jej nepodarí spáchať samovraždu. Nedávno mi napísala, že komunikuje s psychológom, ktorý sa s ňou o tomto probléme vôbec nechce rozprávať, berie to ako mladícku pubertálnu nerozvážnosť, ktorá ju určite prejde. Mňa neprešla. Dokonca som už dospela do štádia, že som na svoju homosexuálnu orientáciu hrdá.

AD: To je stavovská hrdosť, prečo by ju práve lesby nemali mať? Naopak, myslím si, že jej ešte majú málo. Ale je príšerné, že úroveň psychologického poradenstva je taká, že môžu viac poškodiť, než pomôcť. Každá psychologická poradňa by mala zamestnávať lesby a gayov aspoň ako konzultantov. Do značnej miery je to otázka štruktúr, ktoré by mali existovať. U nás neexistujú. Museion je prvá organizácia, ktorá začína fungovať a ktorá, myslím si, zachránila niekoľko životov. Ďalšou stránkou lesbickej existencie v našich podmienkach je možnosť plného prežívania svojho života a k tomu potrebujeme ľudí, ktorí nám rozumejú a ktorí sú ochotní zdieľať s nami naše potreby.

HF: Mojou súkromnou túžbou je komunikovať cez Museion s rodičmi. Rodičia homosexuálne orientovaných detí majú často väčší problém s tým, čo povedia susedia, než s tým, že by oni sami nevedeli svoje dieťa prijať také, aké je. Lenže zatiaľ sa mi tento kontakt vôbec nedarí. Je celkom bežné, že matka pustí svoju pätnásťročnú dcéru na víkend so mnou na chatu, keď ju vypýtam, prídem po ňu, dám matke telefónny kontakt, ale na druhej strane odmieta akýkoľvek dialóg na túto tému. Čiže dôveruje mi, ale nie je ochotná prijať dialóg.

JJ: Ale veď aj matky heterosexuálnych detí sa veľmi neochotne rozprávajú o sexualite svojich detí. To je tabuizovaná téma. A v puberte a v dospievaní ide predsa o sex. „Nebezpečné obdobie.“ Pri heterosexuálnej orientácii ľudia aspoň vedia, čo odtabuizovávajú, vedia si aspoň približne predstaviť škálu od platonickej lásky až po sadomasochistické porno. Ale homosexuálnu orientáciu vlastne nepoznáme. A čo nepoznáme, toho sa bojíme. V jednej televíznej relácii, v ktorej sa hovorilo o mužoch homosexuáloch, diváci (muži) reagovali na túto problematiku tak, že oni sa boja homosexuálov preto, že ich môžu obťažovať na verejných záchodoch, alebo že im môže byť nepríjemné, ak im v nejakej spoločnosti muž homosexuál dáva najavo svoju náklonnosť. To boli dva záchytné body homofóbie. Jeden z psychológov im na to odpovedal, že tí, čo obťažujú na verejných záchodoch, môžu byť psychicky úchylní, a nemusí to mať nič spoločné s homosexualitou. Okrem toho fakt, že sa na takýchto miestach

môžu prípadne homosexuáli aj stretávať, súvisí s tým, že ich spoločnosť vytesňuje práve do takýchto priestorov. A keď si ľudia dávajú v spoločnosti navzájom najavo svoju náklonnosť, to isté predsa robia aj heterosexuálne orientovaní ľudia – vedome alebo nevedome – a takisto nám to je niekedy nepríjemné a niekedy príjemné.

HF: Je zaujímavé, že muž cíti prejav takejto náklonnosti ako obťažovanie, hoci si neuvedomuje, že to isté robí dosť často on ženám.

AD: To si trafila kliniec po hlavičke. Muži odmietajú feministickú kritiku sexuálneho obťažovania: „Čo to je to harašenie?! Čo takého zlého vám robím?“ A stačí, keď sa nejaký homosexuál na muža uprene pozerá, a už to považuje za obťažovanie. Takže treba to len skúsiť na vlastnej koži.

Ono ale celkovo treba povedať, že v intelektuálnej spoločnosti sa na odlišnú sexuálnu orientáciu ľudia dívajú celkom inak, oveľa tolerantnejšie. Zato úplne iné je to napríklad niekde v cementárni, kde na nejakom marginálnom pracovisku pracuje žena (často to, žiaľ, takto chodí) a má takúto sexuálnu orientáciu. Tá je v tom prostredí nevedomosti, neinformovanosti a celkovej úrovne správania odsúdená, aby bola psychicky ubitá. Ak nájde v sebe silu, aby sa verejne prejavila, vystavuje sa takému tlaku, že jej schopnosť obrniť sa musí byť nadštandardná. Takto vzniká obraz hrubej a necitlivej lesbičky, ale ona sa len bráni mocenskému a často dosť rafinovanému mužskému nátlaku. Poznáme aj prípady fyzického napádania lesbických žien. Hovorím to preto, aby som vysvetlila to, čo sa lesbám často vyčíta, a síce nedostatok kultivácie vlastného tela. Lesbám sa mnohokrát vyčíta, že sú škaredé. Nemôžu chcieť byť „pekné“, pretože byť „peknou“ znamená byť v tejto spoločnosti oveľa viac atakovaná. Mužov bude vždy rozčuľovať, ak ich pekná žena nechce. Všimni si, že v tolerantnejších spoločnostiach na Západe sa lesby neboja vyzerať atraktívne. U nás ich „neženský“ výzor môže byť tiež určitým obranným mechanizmom. Ale s tou neženskosťou to nie je také jednoduché. Navyše si musíme uvedomiť, že existujú len dva legitímne obrazy – feminínny a maskulínny. Nijaký tretí obraz, s ktorým by sa lesbická žena mohla identifikovať, nejestvuje. Je veľmi náročné vedome sa zaoberať možnosťami, ako vyklízuť zo stereotypu mužské – ženské. Niektoré mladé lesby – na Západe, musím podotknúť – sa o to pokúšajú viac-menej spontánne. Iné zasa naopak ironicky podčiarkujú model butch/femme. Zdá sa mi, že sa celá záležitosť stáva čoraz rôznorodejšou. Pod pokrývkou pohlavnej rovnakosti je iste nekonečné množstvo polôh, posunov a odtieňov.

JJ: Rozmýšľala si niekedy v širších súvislostiach o príčinách homofóbie v spoločnosti?

AD: Je to nesmierne rozmanitý jav a pokiaľ si človek nie je vedomý, že také niečo existuje, je to ťažké rozpoznať. Človek si to o sebe nechce uvedomiť. Je to podobné ako rasistické zmýšľanie. Uvedomíme si ho, až keď nás pri ňom nachytajú. Neuvedomovanie si vlastnej homofóbie sa dá ilustrovať napríklad tým, ako sme žili v socializme. Veľa ľudí bolo schopných vyhlásiť, že veď to nebolo až také hrozné. Človek si nemôže aktuálne uvedomovať mieru svojho útlaku a redukuje sa, redukuje svoje možnosti a zároveň je schopný to vnímať len ako nárast diskomfortu. Podobne je to s homofóbiou. Ľudia si ju väčšinou nechcú priznať. Často možno pozorovať, ako niekto reaguje až exaltovaným spôsobom, keď sa o niekom dopytuje, že je homosexuál. Psychológovia vedia, že výnimočná dráždivosť na určitú tému znamená, že dotyčný má latentne prítomný nevyriešený problém vlastnej sexuality. Homofóbia nie je nasmerovaná len k niekomu, kto sa nachádza v mojom prostredí a je inak orientovaný, ale je to aj strach z možnej homosexuality vo mne. Agresívna reakcia heterosexuálov na homosexuálov je teda príznakom toho, že nemajú vyriešený problém so sebou a vlastne sa boja seba. Myslím si, že táto otázka sa musí rozšíriť aj o otázku xenofóbie a vôbec paranoidného myslenia. Mne sa páči článok Audre Lorde, ktorý je naplnený želaním otvárať, otvárať sa a otvárať problém. Ona otvára tieto veci cez koncept erosu, a aj keď ho vníma ako harmonizujúci prvok v chaose, eros je podľa nej otvorený systém. Vnútri takéhoto postoja tkvie hlboký pocit bezpečnosti – je to antiparaidné myslenie. Paraidné myslenie sa totiž často prebúda v dôsledku obáv o hodnotu vlastného „ja“, resp. obáv, že nie som hodnotená tak, ako sa ja sama hodnotím. Antiparaidný postoj je postojom veľmi hlbokej vnútornej istoty.

JJ: Existujú zrejme rôzne stupne a druhy homofóbie. Niekto ťa môže ohroziť alebo hrubo uraziť. To je homofóbia prejavovaná v osobnom styku. Ja si skôr všímam homofóbiu, ktorá sa prejavuje nemiestnym žartovaním v spoločnosti bez toho, aby bola zameraná voči konkrétnemu homosexuálovi alebo lesbe. Terčami takýchto žartov sú častejšie homosexuáli než lesby. Myslím si, že pre ľudí takto orientovaných musí byť dosť bolestné počúvať nejasné vtipy na túto tému napríklad v televízii.

AD: To, o čom hovoríš – výsmech alebo parodovanie homosexuálov v masmédiách s cieľom rozosmiať obecnosť, to je kultivácia spoločenskej homofóbie, je to etablovaná homofóbia, ktorá zároveň

funguje ako utvrdzovanie heterosexuálneho imperatívu. Samozrejme, homofóbni sú aj samotní homosexuáli. Homofóbia je skrátka čosi, čo vládne v tejto spoločnosti, vlastne ju má do istej miery každý. U ľudí s homosexuálnou orientáciou môže byť práve častou príčinou ťažkých psychických stavov. Medicína sa, bohužiaľ, ešte aj dnes pokúša liečiť samotnú homosexuálnu orientáciu namiesto toho, aby liečila ťažké duševné krízy spôsobené tým, že homosexualita nie je v spoločnosti akceptovaná. Homofóbia teda môže byť zdrojom utrpenia. Niektoré lesby a homosexuáli majú neurotické problémy, pretože spoločenský tlak je taký silný, že sa títo ľudia pokúšajú – márne síce, ale predsa – potlačiť svoje pudy. Utiakajú sa k rôznym veciam, niekto k joge, niekto k náboženským meditáciám, sú to pokusy o odtelesnenosť. Človek jednoducho nie je schopný akceptovať sa v celej svojej ľudskosti. Celkovo však nie je medzi homosexuálmi viac neurotikov než medzi heterosexuálmi. V lesbických vzťahoch je zasa známe, že v partnerskom živote existujú homofóbne momenty, ktoré prinášajú stavy depresie, najmä ak sa tieto ženy permanentne stretávajú s invektívami. Je jednoducho nemožné sa napríklad večer po návrate z práce tváriť veselo a striasť to zo seba ako hus vodu. Feministická psychológia hovorí, že v mnohých prípadoch osobných, ale aj partnerských citových kríz zohráva veľkú rolu homofóbia, pretože spoločenský tlak zalieza pod kožu. Nie je možné žiť mimo kontextu. V určitých krízových situáciách, keď je spoločenského tlaku priveľa, sa môže prejaviť, že človek má rovnakú túžbu po otroctve ako po slobode. Všetci ľudia by chceli do značnej miery existovať tak ako všetci ostatní, teda byť vlastne otrokom existujúceho poriadku. Rovnako však túžia po tom, aby sa vytrhli z podmienok, ktoré ich utláčajú. Homofóbia ako určitý druh otroctva, určitý druh prispôsobenia sa spoločenskej situácii je vlastne túžbou po šťastí „byť takou ako ostatní“. Môže to dochádzať až do takých štádií, ako je úplná inhibícia sexuality. Naschvál to porovnávam s komunistickým režimom, v ktorom sme si absolútne nevedomovali, akí sme boli zredukovaní.

JJ: Nie je možné predstaviť si coming out homosexuála alebo lesbickej ženy počas komunizmu.

AD: Myslím si, že veľmi veľa homosexuálov za totality emigrovalo kvôli svojej sexuálnej orientácii. Okrem toho existuje isté nikdy nevyvetlené percento samovrážd, keď nezostal nijaký list, nie je známa príčina a nikdy sa ani dodatočne nevyjasní. Niektorí psychológovia sa domnievajú, že práve toto sú samovraždy kvôli homosexuálnej orientácii.

JJ: Zaujímavé je, že ľudia sú ochotní odpustiť a tolerovať tie inakosti, za ktorými cítia utrpenie. Mne sa zdá, že keď niekto o sebe vyhlási, že je homosexuál alebo lesba, ľudia majú tendenciu najprv ho ľutovať, pretože za tým cítia samotu a problémy. Ale v momente, keď ten človek začne hovoriť o sexualite alebo o šťastnom partnerstve, teda o vzťahu, z ktorého môže mať potešenie, a to aj telesné, nastáva obrat. Ľudia ho nemôžu ľutovať a nemajú základ, na ktorom by ho mohli prijať a vnímať jeho inakosť.

AD: V akceptovaní týchto vecí pomocou ľútosti hrá veľkú úlohu predpoklad, že ten človek si to nezavinil sám. Vníma sa to ako nešťastie a s nešťastím sa človek musí zmieriť. Ale keď sa ľudia dozvedia, že táto forma života môže byť pozitívnym modelom, sú zmätení. Tu sa vynára pozadie onej ľútosti, pretože pri pozitívnom modeli absentuje moment nezavinenosti, prípadne viny. A navyše, ak spoločnosť označí ako choré a zvrátené správanie istej skupiny, ktorá nie je s ňou úplne identická, tak tým hovorí o sebe, že je zdravá, čiže sa pozitívne definuje cez negatívne hodnotenie niekoho iného. Považujem za veľmi nepatričné hľadanie odpovede na otázku, či je homosexualita geneticky daná, alebo nie. Myslím si, že toto genetické ospravedlnenie je na hranici fašistickej antropológie.

JJ: Páčil sa mi výrok jednej ženy, keď sme boli v Moskve na konferencii *Ženy a masmédiá*. Pri obede sa spomenula aj téma lesbickej existencie a tá dotyčná povedala, že to súvisí s tým, že každý z nás je iný, iná. Myslím, že ona sama bola heterosexuálna a mala v sebe takú mieru tolerancie, že bola ochotná o homosexualite uvažovať len na úrovni jednotlivca.

Keď som rozmýšľala, čo všetko býva v našej spoločnosti terčom paródie, konkrétne z oblasti ľudského tela, a uvažovala som nad tým, prečo sú len ženy terčom výsmechu napríklad humoristov (bez ohľadu na vek, postavenie, rolu atď., stačí, ak sa humorista oblečie do ženských šiat), kým muži môžu byť terčom výsmechu a hlavnou postavou paródie iba ak sa vymykajú z bežného štandardu, napríklad to musí byť kňaz, opilec alebo homosexuál, tak som si uvedomila, že homosexuálni muži bývajú veľmi často terčom takýchto paródií. Tak ako žena je vždy potenciálnym zdrojom paródie, tak lesba nikdy. A naopak, tak ako muž nie je nikdy alebo len málokedy potenciálnym zdrojom paródie, tak homosexuál je ním vždy. Neviem, či je to tým, že sa v takomto zjednodušenom parodovanom modeli homosexuálom automaticky prisudzujú ženské vlastnosti, ktoré sú zdrojom smiechu, a lesbám zase mužské vlastnosti, ktoré nie sú zdrojom zábavy v tejto spoločnosti.

AD: Je zrejme, že komickosť ženy a jej znevažovanie je dôležitým prvkom humoru. Homosexuálny muž sa samozrejme paroduje ako zoženštený muž – je teda prostriedkom na ďalšie zneváženie ženy. Všimni si, že silné, rozhodné a razantné ženy sú väčšinou prijímané pozitívne. Ak nejde o to, aby sa takáto žena eroticky a sexuálne podriadila mužovi, v ostatných životných situáciách je prijímaná kladne. Zato homosexuálom, ktorý pôsobí jemne, sa pohŕda. Hlavná hodnota v tejto spoločnosti je totiž sila, rozhodnosť, razancia, schopnosť ovládnuť. „Ženským“ vlastnostiam sa dáva znamienko mínus. No a lesbická existencia sa v humore starostlivo obchádza. Napokon, lesby si tento druh humoru už začali tvoriť samy. Ale ty hovoríš o paródii.

JJ: Vyzerá to tak, že spoločnosť paroduje čosi, čo je rolou, čo nie je prirodzené. Paroduje buď ženy, alebo zoženštených mužov, čiže len ženská rola je skutočne rolou. V skutočnosti teda nie sú dve roly – mužská a ženská, ale jestvuje akési neutrum, čiže muž a – ženská rola. Len ženská rola sa dá parodovať. Neutrum nemožno parodovať a nie je na to ani dôvod. Spomínam si teraz na konkrétnu scénu v televízii, keď popredný český herec zabával publikum tým, že parodoval konkrétneho homosexuála. Pritom v tej scénke sa nepopierala ľudskosť toho homosexuála, ani jeho snaha pomôcť ľuďom, dokonca ani jeho obľúbenosť, ale zdroj masovej zábavy spočíval v tom, že ho ten herec vo svojom parodovaní zobrazil ako niekoho, kto je zameraný na seba, na svoj zovňajšok, na úsilie páčiť sa iným. Tým bol hrozne smiešny. Toto sú vlastnosti, ktoré patriarchálna spoločnosť tvrdo vyžaduje od žien. Aj ženy sa v takýchto scénkach zvyknú zobrazovať ako smiešne tým, že špúlia pery, krúčia zadkom, chcú sa páčiť, a tým sú smiešne. Na týchto scénkach sa, pochopiteľne, výborne baví aj ženy, pretože ani jedna z nás v takej scénke nevidí samu seba, ale svoju sokyňu. A paradoxom je, že ak žena odmietne hrať túto hru, je mizogýnnne odmietnutá a označí sa napríklad za lesbu. To však už nie je smiešne, je to hrozba. Dalo by sa teda povedať, že patriarchálna spoločnosť je homofóbna a mizogýnna zároveň. Ale na druhej strane práve lesbické ženy sú paradoxným spôsobom ušetrené parodického zobrazenia. Ako keby už boli za hranicami patriarchátu, mimo jeho medzí. Ony vlastne to neutrum muža nijako neohrozujú. Homosexuál má sexuálny vzťah s mužom, čiže mužov to má prečo zaujímať. Heterosexuálna žena má sexuálny vzťah s mužom, čiže aj ona je stredobodom záujmu muža. Ale lesbická žena je absolútne za hranicami týchto interakcií, môže byť maximálne dráždivou „podívanou“.

AD: Je pravda, že lesbické ženy sú vzdialenejšie patriarchátu než

homosexuálni muži. Ako model existencie sú pre patriarchálny model nezávislejšie, neuchopiteľnejšie a politicky aktívnejšie. Hoci v poslednom čase niektoré feministky vyčítajú lesbám ich apolitickosť. Vidia ju v tom, že sa nekriticky inscenujú do určitých situácií patriarchálneho systému, čím vlastne opúšťajú pole radikálneho politizovania svojho života a vytvárajú akýsi bizarný obraz prežívania lojality k patriarchátu. Týka sa to modelu butch/femme alebo štylových a dizajnových lesbiab, ktoré dbajú na svoj zovňajšok a „štylizujú“ sa do feminínnej roly, prípadne vytvárajú zvláštne zmesi rol, spochybňujúce rodové stereotypy. Mne sa však zdá, že tu je možnosť uvedomiť si, že aj táto inscenácia je politikum. Ja by som na tom podčiarkla možnosť onoho posunu. Celá šľava tejto akcie spočíva v tom, že všetko na svete sa môže zmeniť. Zajtra môžem v sebe objaviť ešte jednu – ďalšiu polohu. Tým len tvrdím, že každá z týchto polôh má hodnotu a stojí za preskúmanie. Nehovorím o hľadaní nejakej konkrétnej polohy, ktorá je mojou podstatou. Ale s tým súvisí aj ďalšia otázka: Čo to je lesbická existencia, lesbická identita? Zaujímavé pre mňa je to, že tieto dizajnové lesby manifestujú svojím prístupom fakt, že celý tento heterosexuálny a patriarchálny svet nemá nič spoločné s „prirodzeným poriadkom“, ale je to inscenácia. Ďalší krok v tomto uvažovaní je, že ak táto inscenácia prestane vyhovovať, alebo robí povážlivé kroky proti sebe samej, tak je zmeniteľná. Jednoducho sa dá inscenovať niečo iné. Toto preinscenovanie zasahuje potom všetky oblasti života, aj morálku. Pritom považujem za potrebné zdôrazniť, že zmena morálky neznamenaá absenciu morálky. Mne je myšlienka transformácie morálky veľmi blízka. Myslím, že v našom bytí je zakódovaná schopnosť vytvoriť vždy nový systém, takže strach z deštrukcie, ktorý obyčajne sprevádza varovania moralistov, je prinajmenšom nejednoznačný.

JJ: Dostali sme sa k otázke morálky. V tomto čísle sa hovorí aj o špecifiku lesbickej etiky.

AD: Lesbizmus sa snaží o svoju etiku a pokúša sa vybudovať ju mimo rámca heterosexuálnych a patriarchálnych stereotypov. Myslím si, že najimpulzívnejším prvkom lesbickej etiky je určitá túžba po otvorenosti, snaha stretnúť sa zoči-voči s problémom a byť čestnou. Vyznieva to trochu smiešne (v rubrike *Perly ženám* sme uverejnili stanoviská výskumníkov tzv. sexuálnych deviácií, ktorí s údivom registrujú, že lesbické ženy majú v charaktere určitý druh čestnosti). Je to, samozrejme, absurdné a netreba to vnímať tak, že sú zásadne a vo všetkých situáciách čestnejšie než iné ženy. Myslím si, že lesbické že-

ny dosť jasne preferujú hoci aj znevýhodnené postavenie, sú ochotné riskovať viac, pretože pravda tej situácie je pre ne vždy výhrou. Každá otvorenosť a každá pravda im vlastne prináša uľahčenie.

JJ: Adjektívum čestný sa so ženou príliš nespája, resp. nespájalo. Kladná vlastnosť u ženy bola cnosť, čestnosť je mužská vlastnosť. U ženy má česť podobu prechýlenia – cnosťná, nie čestná a znamená čosi, čo je trpné. Kým muž je aktívne čestný, žena je pasívne cnosťná.

AD: Tí výskumníci to aj takto chápali a v tom je celá komickosť. Podstata čestnosti v lesbickej etike spočíva v tom, že lesby sú zainteresované na tom, aby sa úprimne povedalo, ako sa veci majú, chcú otvoriť problém a povedať nahlas – taká som, toto potrebujem, aby som bola šťastná. V momente, keď domyslíš akúkoľvek inú životnú situáciu v zmysle takého úprimného priznania stavu vecí, prináša to isté veľmi neobvyklé momenty, ktoré nie sú bežne zaužívané. Týka sa to aj partnerského života a problematiky vzťahov. Povedzme, naplno sa prejaví – ako to opisuje napríklad Hoagland – nejednoznačnosť egoizmu ako negatívneho javu a nejednoznačnosť obeť ako pozitívneho javu. V tom vidím určitý potenciál lesbického videnia, ktoré sa snaží vyhnúť sa zabehaným heterosexuálnym stereotypom.

JJ: V čom vidíš inú kvalitu lesbického spoluzitia? V čom je podľa teba menej konfliktné alebo kvalitatívne iné? Pamätám sa, ako Janu Cvikovú a mňa podráždilo, keď jedna lesbická žena v Nemecku v istej chvíli povedala, že je na tom lepšie než heterosexuálka, lebo keď príde domov, je tam niekto, kto jej rozumie. Ako keby len rovnakosť pohlavia bola podmienkou vzájomného porozumenia. Alebo ešte inak – banálnejšie –, ako sa lesbické spoluzitie premieta do zdieľania spoločnej domácnosti, domáчих prác, starostlivosti o druhých?

AD: Či je lesbický vzťah lepšou alternatívou k heterosexuálnemu spoluzitiu, je nesprávne položená otázka. Ale sú veci, o ktorých sa oplatí vážne porozmýšľať. Lesbický vzťah nie je iba nekonfliktný, a teda vhodnejší na spoluzitie – ide tu skôr o iný druh vzájomnosti, o porozumenie iného druhu. Heterosexuálny pár predsa tiež môže žiť v porozumení. Začnem od zdanlivej banality: práce v domácnosti. V lesbickom vzťahu nie je a priori dané, ktorá z partneriek „má“ aké úlohy, ktoré výkony je „povinná“ podávať. Pokiaľ viem, v praxi lesbického spoluzitia sa takéto rozdelenie nikdy ani striktné nekonštruje. Oveľa viac vecí sa však zároveň celkom vedome a nanovo postuluje, čiže tvorí. Mám pocit, že máme oveľa väčšmi v rukách to, čo so svojím životom robíme. Akoby v tom bolo viac z mentality projektovania.

Svojím spôsobom je lesbické partnerstvo náročnejšie. Často je vidieť rôzny a rozmanitý prístup v organizácii priestoru spolužitia (vrátane mentálneho priestoru) a z toho vyplývajúcich materiálnych dôsledkov. Ale treba tiež povedať, že lesbické vzťahy existujú vnútri patriarchálnej organizácie života a v mnohom sa pohybujú vo vynútených situáciách. Legislatíva je voči homosexuálom totálne zadlžená.

JJ: V čom spočíva prístup lesbických žien k starostlivosti o iných? Vieme, že ženám je prisudzovaná etika starostlivosti. Celým ženským životom sa tiahne starostlivosť o niekoho, kto to potrebuje: o deti, starých ľudí, chorých, slabších. Prítom aj žena sama by niekedy potrebovala starostlivosť, len ju nemá od koho dostať. Lesbická etika posúva tento model starostlivosti. Neodmieta ho, ale inak ho definuje. Ako?

AD: Lesby si všimli, že v mýte starostlivosti o druhého je určitý druh pokrytectva a zneužívania starostlivosti. Prvým hrozivým symptómom je idealizácia obetavého typu ženy – ono negatívne, málo viditeľné hrdinstvo. Kým vojnový hrdina je vypuklým reliéfom, opačný reliéf predstavuje každodenná neviditeľná obetavosť. Lesby často pracujú za minimálne peniaze, robia veci, ktoré sa úplne jasne dajú definovať ako obeť. Sú však proti inštitútu obeť ako čohosi veľmi nepríjemného a záslužného zároveň, proti ideologizovaniu toho činu. V obeť v kresťanskom zmysle je nutne prítomné utrpenie, utrpenie je spojené s vykúpením a táto záležitosť ustavične zahmlieva to, kvôli komu sa vlastne obeť podstupuje. Poviem jeden príklad: Za komunizmu sme mali predsedu SZM, ktorý od nás chcel, aby sme si robili záväzky. My sme si nevedeli nijaký záväzok vymyslieť, tak sme nakoniec povedali, že budeme chodiť raz do týždňa plávať. On sa rozzúrnil a protestoval – ale to vám bude príjemné! Záväzok nemôže byť príjemný. Ty nemôžeš byť šťastná! Ty musíš robiť čosi, čo ti je nepríjemné a tým dať príklad všetkým ostatným, aby znášali celú nepríjemnosť toho boľševického marazmu ako čosi, čo je zmysluplné a veľkolepé. Tak je to aj s otázkou obeť.

JJ: Možno treba povedať aj to, že lesbické ženy najmä na Západe sa často angažujú vo veciach, ktoré naozaj nechce nikto robiť. Spravujú napríklad azylové domy pre ženy, ktoré doma trpeli násilím, azylové domy pre dievčatká alebo ženy, ktoré boli sexuálne zneužívané. Minimálne polovica personálu v takýchto zariadeniach sú lesbické ženy. Hoci teoreticky je to niečo, čo sa ich netýka.

AD: Domnievam sa, že z veľkej časti to robia preto, lebo majú v bežných zamestnaniach obrovské problémy, a to aj v slobodnejších

spoločnostiach. Preto rady vyhľadávajú zamestnania, kde sú prítomné iba ženy. Hoci aj v takomto prípade im môžu hroziť nepríjemné situácie, mnohé ako dobré odborníčky v takýchto zamestnaniach dobre zapadajú, a majú tam menej spoločenských problémov, než by mali inde.

JJ: V čom môže podľa teba spočívať konflikt medzi lesbickými a heterosexuálnymi ženami? Nevieť si to príliš dobre predstaviť, pretože nemám toľko skúseností, aby som ich mohla zovšeobecňovať. V Hamburgu napríklad som z lesbickej komunity nemala pocit, že to u mňa môže vyústiť do konfliktu, pretože som s tými ženami prišla veľmi málo do styku, ale dráždilo ma, že dávali verejne najavo svoju sexuálnu orientáciu aj intímny správaním k svojej partnerke. To ma dráždi aj u heterosexuálnych párov, pretože si myslím, že tým môžu svoje okolie obťažovať.

AD: Viem, v čom ten konflikt nie je. Nespočíva v prípadnom erotickom nedorozumení. Je známe, že lesby všeobecne nemajú vo svojej mentalite sexuálne obťažovanie a násilie. Napätie môže spočívať v tom, že vo feministických kruhoch sú vo väčšine prípadov lesbické feministky radikálnejšie. Zvyčajne majú eminentný záujem na tom, aby sa veci vyčírili, sú menej zdržanlivé vo svojich požiadavkách, často aj prepínajú, lebo ich životná situácia je do istej miery v zmysle vzťahu k mužskému pohlaviu zbavená určitých komplikovaných vzťahov, a preto sa ľahšie dostávajú ku koreňu veci. Nemajú emocionálne bariéry povedať určité veci nahlas. Sú teda radikálnejšie a môžu byť istým spôsobom denervujúcim prvkom. Každá žena prechádza vlastný vývojom – vzhľadom na svoje životné okolnosti –, z čoho iného má vychádzať? Čiže môže byť pomalšia alebo rýchlejšia ako tá druhá. To neznamena, že tá, čo je rýchlejšia, v danom prípade je to lesba, je v niečom lepšia alebo správnejšia. Takže lesby spôsobujú určité rozhorčenie, že večne prichádzajú s hotovými receptami, s nejakými rýchlymi riešeniami, ktoré môžu byť pre heterosexuálne ženy nepoužiteľné. A tak si heterosexuálne ženy uvedomujú, že ony si musia svoju situáciu riešiť samy. A majú pravdu. Heterosexuálne ženy sa cítia zatlačované a začínajú protestovať proti prejavom lesbiem, ktoré „oznamujú“ na feministických stretnutiach, ako ty hovoríš, svoju sexuálnu orientáciu. Tebe sa to zdá zbytočné. Lenže heterosexuáli to nemusia robiť, lebo sa to samo sebou rozumie. Nemusia to podčiarkovať. Prevažná časť diskusií je tak či onak spojená s heterosexuálnymi vzťahmi. Lesbické ženy to dlho nerobili a rozhodli sa to robiť až po určitej dobe, pretože zistili, že keď to nerobia, prestávajú

byť viditeľné a prítomné. Poznám niekoľko žien, ktorým nevyhovuje termín lesba, pretože nemajú pocit, že týmto slovom označili celú svoju osobnosť a individualitu. Ony nie sú len lesby, sú ešte mnohým iným, čo toto slovo nevyjadruje. „Oznamovať sa“ ako lesba má politický charakter a vytváranie tohto politika, dávanie samých seba najavo vnútri ženskej komunity je zámerné. V tomto momente je to skutočne menšinový problém. Keď o sebe menšina prestane rozprávať, prestane v spoločnosti existovať.

Keď sa hovorí o konflikte hetera verzus lesba, vždy v lepšom svetle vychádzajú lesby. Ony sú tie, ktoré majú ťažší život, sú dvakrát zneuznané – ako ženy aj ako lesby, a tým ako keby mali väčšie zásluhy, že to prekonávajú. Heterosexuálne feministky potom vedľa nich vyznievajú ako tie „tandemové“ ženy, ktoré sedia na bicykli na druhom sedadle a menej ťahajú. Je pravda, že lesby priniesli isté impulzy na skúmanie povinnej heterosexuality. Položili niektoré veľmi kardinálne otázky. Ale neviem, či sa dá tak jednoducho povedať, že heterosexuálne ženy sú horšie.

JJ: Vysvetlením môže byť aj to, že keď sa rozpráva o nejakej menšine, tak sa jej a priori priznáva nejaká zásluha a to aj v prípade, že je menšina veľmi problémová. Myslím si, že je to koloniálny pohľad väčšiny a pochybujem o tom, či je správny, pretože je skresľujúci. Je to pohľad niekoho, kto sa nemusí vyrovnávať s problémami.

AD: Ale chcela by som ešte podotknúť, že aj keď vzťah heterosexuálok k lesbám je problematický, zažívame to na vlastnej koži, existuje čosi, čo sa mi zasa nepáči vo vzťahu lesbiem k heterosexuálnym ženám. Je to zľahčovanie ich heterosexuálneho výberu, ktoré vyplýva z pochybnosti, že ide o skutočný výber. Aj keby to tak bolo, mali by sme sa pokúsiť vidieť sa navzájom diferencovanejšie a prejavovať si solidaritu. Každá sme svojím spôsobom v stave ohrozenia, potrebujeme neustále znovu definovať samy seba, vytvárať a rúcať bariéry. Myslím, že bude užitočné nezabúdať, že eros je potenciálne polyvalentný. Potenciálne má človek rozmanité možnosti. To ale neznamená, že musí byť ich otrokom. Môj osobný postoj, ktorý nikomu nevnucujem, je, že lesbická identita je otázkou rozhodnutia. To hovorím ja, ktorá o sebe zároveň tvrdím, že som rodená lesba.

Militantné feministky v lone národa holubičieho

Jana Cviková

„Musela by som byť hodne mechom udretá, keby som nevedela, že u nás je pre takzvanú ženskú otázku pole neúrodné,“ vyznáva sa na sklonku 19. storočia Terézia Vansová v liste Škultétymu. Nuž ani na sklonku storočia dvadsiateho nie sme my ženy okolo ASPEKTU – na našom mierumilovnom Slovensku prezývané okrem iného militantnými feministkami – mechom udreté a vieme, že k demokracii, toľko k demokracii rodovej, máme v lone svojho holubičieho národa ešte poriadne ďaleko. Napriek očividne importovanému charakteru feministického myslenia v Aspekte sa tvrdošijne usilujeme objaviť, keď už nie kontinuálnu tradíciu žensky špecifického uvažovania v našej krajine, tak aspoň ostrovčeky pozitívnej deviácie. Hoci ženy slovenské na verejnosti pôsobili vždy ukradomky a opatrne, v súlade s požiadavkou harmonizujúceho národného ducha – veď pre národ holubičí nebolo a niet väčšej cnosti ako zlatá stredná cesta –, predsa občas uzreli svetlo sveta podnetné, menej prispôsobené prejavy.

A tak napríklad konštatuje vo svojom životopise Elena Šoltésová, síce skromne, ale predsa: „Tak my Slovenky vo svojich stiesnených pomeroch akosi len od boku, ale vždy so záujmom dívali sme sa na vývin ženskej otázky...“ Alebo taká Ludmila Podjavorinská: „Feministický prúd, stavajúci ženu proti mužovi nezasiahol do duše Slovensky. Lebo nad všetky ciele najsvätejší bol nám záujem národného existovania. Za ním šli sme s mužom ruka v ruke,“ hovorí tá istá Podjavorinská, ktorá ďalej v tomto vyhlásení z roku 1918 žiada Predsedníctvo Národnej Rady v Turč. Sv. Martine: „Prosíme Vás, dovoľte nám zasadať medzi Vás, byť členkami Národnej Rady! Sme verné dcéry slovutných otcov a hrdé matky hrdinských synov – sme hodné zasadať medzi Vami!“ (Podľa Hana Gregorová: Slovenka pri krbe a knihe, 1929.)

A tak teda ženy od boku, po boku a ruka v ruke, harmonizujú všetko konfliktné nevyslyšané kráčali slovenskými dejinami. Táto časť odkazu ženského hnutia na Slovensku ostala dodnes živá, ako to dokumentuje i meravá súčasná scéna.

Na samom počiatku vydávania Aspektu sme však intuitívne naďabli i na celkom inú, menej rozumnú a málo spoločensky prezieravú spisovateľku, Timravu, ktorá sa vystavila riziku stíhajúcemu všetky „nemilé“ či „mrzuté“. Rozhodne však neostala neviditeľná, nenápadná, vyhradila si svoj priestor, nedala sa vygumovať zo sveta. Úprimne a zlostne vyhlasuje: „Veľa rozprávok som napísala z jedu...“ (Podľa Lea Mrázová: Pol dňa s Timravou.)

V prvom čísle Aspektu sme sa k Timrave neskromne prihlásili. Kto to je Timrava a my? Odpoveď nám zapožičali reflexie Johanna Scherra o roku 1848: „Môžete odprisahať, že kontingent ženských, ktoré sa nepovolane tlačia na verejnosť, pozostáva buď zo škaredých a hysterických starých dievok – ktorým nech je odpustené z fyziologických dôvodov – alebo z nedbanlivých gazdín a nesvedomitých matiek, ktorých knihy o výdavkoch na domácnosť, ak vôbec nejaké vedú, sú v neporiadku, ktorých izby, kuchyne, komory a skrine na bielizeň sa nachádzajú v chaotickom stave, ktorých účty u modistiek sú vysoké, ale nezaplatené, a ktorých deti sú fyzicky a morálne neumyté.“¹

A o tom to je. Feminizmus skutočne je o pokrytectve zdanlivo férovej a „prirodzenej“ deľby práce a zodpovednosti, o napätí medzi súkromnou a verejnou sférou. O tom, že ženy nie sú v kontexte vládnucej kultúry len disidentkami – ako ich označuje Julia Kristeva – ale aj spolupáchateľkami. Kde niet kanonizovanej tradície, tam si ju doplníme usilovným štúdiom archívnych materiálov a ústne tradovaných legend i dôverou v poznávaciu hodnotu svojej vlastnej skúsenosti ako v prípade Starej Blaškovej², na ktorej dielo a život sa s úctou obraciame.

História vzniku a existencie Aspektu je vlastne históriou čoraz presnejšieho či sebavedomejšieho artikulovania nepohody vyplývajúcej z korzetovo predurčenej ženskej roly: Keď sme v roku 1993 uvažovali nad tým, ako sformulovať potrebu takéhoto myšlienkového publikačného priestoru, hovorili sme spočiatku opatrne harmonizujúco o časopise zameranom na žensky špecifickú problematiku. Už počas prípravy prvého čísla Aspektu sa však ukázalo, že nemá zmysel vyháňať sa onomu nepopulárnemu označeniu feministický, jednoducho aj preto, že sme sa pre feministický pohľad na svet a seba, pre kultivovanie konfliktu vedome rozhodli.

¹ Pozri Aspekt 1/1993 – Mýtus krásy.

² Pozri Cena Starej Blaškovej.

A tak, hoci na Slovensku patrí úsilie o harmonizáciu k cnostiam najvyšším, nie je ono zlučiteľné s feministickým postojom, ako to vyjadruje i koncepcia jednotlivých čísel Aspektu na témy: Mýtus krásy, Materstvo, Feminizmy, Bosorky, Písanie žien, Ženy a moc, Lesbická existencia a posledné číslo Strachy a bariéry.

Zdá sa – i sociologické výskumy to potvrdzujú –, že drvivá väčšina slovenských žien čerpá silu na prežitie zo svojich harmonizujúcich cností – sebaobetovania, nezištnosti, jemnosti, skrátka tej podoby ženskosti, ktorá ich neomylné zásobuje trvalým pocitom morálnej prevahy. V Aspekte sa učím/učíme žiť bez neho i bez spojencov získaných na základe všeharmonizujúcej prívetivosti.

Ako sme napísali o Ženách a moci: Svojím časopisom odpovedáme na neexistujúcu spoločenskú objednávku, načúvame svojej nespokojnosti a spolu s Héléne Cixous niekedy veríme, že: „práve psaní predstavuje možnosť vyvolať zmenu, je miestom, odkud lze vystřelit subverzní myšlenku, odrazovým můstkem pohybu, který může být předzvěstí transformace sociálních a kulturních struktur“.

Tento text bol pôvodne uverejnený v SME/Fórum 10. októbra 1996 ako perex k rozhovoru s Janou Cvikovou, Annou Daučíkovou a Janou Juráňovou o pripravovanom kultúrnom podujatí Dni Aspektu.

Vzájomný vzťah medzi verejnou a súkromnou sférou z pohľadu žien

Zuzana Kiczková

Prečo sa vraciam k téme o verejnom a súkromnom? A to zámerne, práve z pohľadu žien?

Nazdávam sa, že sa tým môže vytvoriť dôležitý priestor pre diskusiu medzi ženami žijúcimi ešte prednedávnom v rozdielnych spoločensko-ekonomických zariadeniach, a je to teda téma vhodná pre dialóg medzi „Západom“ a „Východom“, a to z perspektívy ženského

ho uhlu pohľadu. Napriek rozdielnym skúsenostiam je tu spoločná východisková téza: súkromné a verejné súvisia s rodovo špecifickou mocenskou asymetriou. Kategórie verejné a súkromné nám môžu pomôcť reflektovať a artikulovať špecifickosť skúseností žien z bývalých socialistických krajín už len kladením otázok napríklad takéhoto typu: V čom bola špecifickosť vzťahu súkromného a verejného? Aké bolo miesto, funkcia, zmysel a poslanie žien v takto členenom priestore? Ako ženy samotné vnímali, prežívali, akceptovali svoju dvojexistenciu, teda svoj súbežný pobyt tak vo sfére súkromnej, ako aj verejnej? Za akých podmienok sa ich pobyt v oboch sférach stáva „dvojitým bremenom“ a kedy „dvojitou šancou“? Čo sa po roku 1989 v súvislosti s transformáciou spoločnosti mení v samotnej štruktúre oboch životných sfér, ale aj v ich vzájomnom vzťahu a čo to všetko znamená pre ženy? atď.

Nie je pre ne jednoduché odhaliť a pochopiť, že žili a naďalej žijú v sociálne štruktúrovanom patriarcháte. Niet sa ani čo diviť. Veď koncepcia emancipácie žien za reálneho socializmu stála na princípoch formálnej rovnosti, ktorá nezaručovala automaticky aj reálnu, faktickú rovnosť medzi rodmi. Táto diskrepancia medzi formálnou rovnosťou a reálnou nerovnosťou sa nielen že neartikulovala, ale sa predovšetkým neutralizovala v abstraktných teoretických úvahách a koncepciách človeka ako takého, abstrahovaním od rodovej špecifickosti, teda od toho, že „človek, to sú dvaja“ – muž a žena.

Jessica Benjamin sa s istou dávkou pochopenia díva na to, prečo je naozaj ťažké pochopiť toto „zahalenie“. Podľa nej „centrum mužského panstva nespočíva v priamych prejavoch osobného násillia, ale v spoločenskej racionalite, či už ju zastávajú muži, alebo nie. Mužská nadvláda pôsobí, podobne ako to o racionalizácii povedal M. Weber, prostredníctvom hegemonie odosobnenej organizácie; prostredníctvom formálnych pravidiel, ktoré platia pre dané interakcie autonómnych indivíduí; prostredníctvom inštrumentálneho vedenia, ktoré spočíva na tom, že subjekt kontroluje svet objektov; prostredníctvom princípu zväčšovania zisku, ktorý sa nespráva ani podľa potrieb, ani podľa tradícií. Práve toto proteticky neosobné zapríčiňuje, že mužská nadvláda je tak ťažko uchopiteľná.“ (1, s. 209.)

Zrod verejnej sféry a vylúčenie žien

Konštituovanie, charakter a vzťah medzi verejnou a súkromnou sférou je už dlhší čas predmetom feministických analýz. Existencia dvoch relatívne od seba oddelených sfér života, resp. rozčlenenie spoločnosti na *sféru verejnú*, ktorá sa najčastejšie asociuje s inštitucionálne organizovanou prácou, politikou, umením a činnosťami v rámci týchto oblastí, a na *sféru súkromnú* ako miesto rodiny a domácnosti, je *rodovo špecifická*. Muži a ženy v takto rozdelenom svete žijú rozdielnym spôsobom. V početných štúdiách ukazujú feministické teoretičky (pozri 2, 3) ako zrodenie verejného – presnejšie verejnosti ako novej formy styku a komunikácie, ktoré prinieslo meštianstvo na konci 18. a začiatkom 19. storočia v dôsledku rozsiahlych ekonomických a sociálnych zmien – šlo ruka v ruke s vylúčením žien z tejto sféry. Rozdelenie sfér znamenalo zároveň aj rozdelenie podľa príslušnosti k pohlaviu. Muž sa umiestňuje do sféry verejnej, žene prináleží starostlivosť a zodpovednosť za hodnoty a aktivity vo sfére súkromnej. Táto sociálna organizácia vzťahov medzi pohlaviami sa zakladá na špecifickej logike konštrukcie, ktorej je, ako píše Eva Kreisky (2, s. 45) a Sabine Lang (3, s. 83) imanentná hierarchizácia. Zároveň je táto konštrukcia motivovaná maskulínne, pretože má zdôvodňovať vylúčenie žien práve z tých oblastí, ktoré sa stali v modernej spoločnosti centrálnymi. „Verejná sféra sa identifikuje s mužským rozumom a racionálnym spôsobom a súkromná sa vymedzuje ako oblasť ženských emócií, vyjadrovaná iracionálnym, nevypočítateľným správaním.“ (3, s. 85.)

Ďalší rozvoj priemyselného kapitalizmu nielen že ešte viac a viditeľnejšie od seba oddeľuje tieto dva životné svety a upevňuje priradenosť žien a ich potrieb do sféry domácej, ale práve na pozadí hierarchického uvažovania vyúsťuje do znehodnocovania celej reprodukčnej sféry a k nedoceňovaniu ženskej práce. Vzťah medzi súkromným a verejným sa artikuluje ako silne asymetrický a hierarchický. Na legitimizácii vylúčenia žien zo sféry verejnej sa podpísali teoretici spoločenskej zmluvy – Thomas Hobbes, John Locke a Jean Jacques Rousseau.

Ženy museli prejsť dlhú cestu zápasu pri prenikaní do najrôznejších oblastí verejnej sféry, počnúc sférou literárno-verejnou, kde len niektorým sa podarilo stať sa samostatnou, uznávanou autorkou, u väčšiny sa ich rola obmedzovala na múzu, hostiteľku či organizá-

torku. Verejné angažovanie sa žien, či už v otázkach starostlivosti, vzdelávania, alebo národno-vlasteneckých a. i. sa spočiatku prijíma a uznáva vtedy, keď ženy vystupujú ako pomocníčky svojich a iných mužov. Hodnotí sa to skôr ako „kontinuita rodinných materských povinností“ (3, s. 91). Sabine Lang to výstižne skonštatovala: „Verejná reprezentácia žien sa často obmedzovala na sociálnu oblasť, ktorá slúžila určite aj ako legitimizácia pre politickú angažovanosť, vždy však musela prejsť ideologickou obchádzkou cez materinskú starostlivosť o spoločnosť“ (3, s. 93). A hoci sa táto obchádzka cez materinskú starostlivosť o spoločnosť od 19. storočia nepochybne skracovala a stále viac žien sa dokázalo presadiť a urobiť kariéru aj tam, kde pôvodne dominovali muži, nebezpečenstvo ich vylúčenia zo sféry verejnej, no predovšetkým z politických rozhodnutí, nijako nepominulo. Zmenili sa skôr mechanizmy a stratégie. Preto v súčasnej diskusii západných feministiek o verejnom a súkromnom je stále aktuálne konštatovanie Sabiny Lang, že „čím je silnejšia prítomnosť žien vo verejnom priestore, tým diferencovanejšie sa stávajú ideologické a funkcionálne stratégie ich vylúčenia“ (3, s. 94). Skúsenosti žien na Slovensku a v Čechách z pobytu vo sfére verejnej a súkromnej sa podstatne líšia od skúseností žien zo západného sveta. V popredí, a to ani v súčasnosti, nestojí vylúčenie žien z verejnej sféry ako nejaký výrazný „gender-problém“, hoci dnes nezamestnanosť patrí v hierarchii spoločenských problémov na prvé miesto a približne rovnako intenzívne ju vnímajú ženy i muži (4, s. 112 – 113). Malý percentuálny rozdiel medzi nezamestnanosťou mužov a žien netvorí problém, ktorý by sa týkal vo zvýšenej miere žien.

Inakosť skúsenosti nespočíva vo vylúčení, tak ako to artikuluje západné feministky, ale akcent je skôr na problémoch a ťažkostiach z dvojexistencie či zo súbežného pobytu v oboch sférach. Ten, keď je z najrôznejších príčin nezvládnutý, sa v rovine individuálneho prežívania žien označuje ako dvojité bremeno a sociologičky ho pomenúvajú ako dvojité zaťaženie. Preto mojou východiskovou tézou je, že základným problémom žien na Slovensku, a to už aspoň dve generácie, je problém „dvojitého zaťaženia“ („dvojitého bremena“) ako výsledok len ťažko zvládateľnej dvojroly žien a nezvládnutej emancipácie žien počas 40 rokov reálneho socializmu, pre ktorý bola charakteristická práve vysoká zamestnanosť žien.

Ani po nežnej revolúcii nedošlo k výraznejšiemu (hromadnému) úniku žien do domácností. Dá sa teda povedať, že veľká väčšina žien bola a naďalej je konfrontovaná s „dvojitým bremenom“, a má kon-

krátku skúsenosť z pobytu tak vo sfére verejnej, ako aj súkromnej, z akéhosi permanentného pendlovania medzi nimi. V každom prípade je tento dvojpobyt dynamický, plný napätí a nie je a ani nebol rodovo neutrálny. Jeho špecifickosť sa navonok prejavuje najčastejšie konštatovaním ťažkostí pri zosúladzovaní roly zamestnanej ženy (pracovníčky) a matky, resp. manželky (udržiavateľky domáceho kozubú). Prejavuje sa v hľadaní rôznych kompromisov v rozmedzí od úspešných pokusov až po osobné zlyhania a rezignáciu na niektorú z perspektív. Toto všetko má veľmi rozmanitú individuálnu podobu a vonkajší prejav. Najfrekvencovanejším vyjadrením je akútne pocity nedostatku času, osobnej vyčerpanosti, nespokojnosti z nedokončenej práce podľa pôvodných predstáv, nenaplnených túžob a ambícií, a množstvo ďalších podob.

Na úrovni každodenného vedomia veľmi veľa žien vie, že sú to práve ony, ktoré sú na rozdiel od mužov oveľa viac konfrontované s „dvojitou zaťaženosťou“, pretože ich po práci v zamestnaní čaká ešte druhá „šichta“, a sú to ony, ktoré sú koniec koncov zodpovedné za chod rodiny a domácnosti. Od nich sa to očakáva ako samozrejme a prirodzené a okolie, príbuzní a známi ich podľa toho aj posudzujú a hodnotia.

Nejedna zo žien na vlastnej koži zažila tlak zaužívaných stereotypov viazaných na to, že sú ženami, ale aj to, že veľa konfliktných situácií vyvoláva stretnutie so silne idealizovaným stereotypom matky. Záludnosti tohto stereotypu sa nevyvarovali ani autori spomínanej publikácie *Ona a on na Slovensku*, keď sformulovali takúto otázku: „Môže pracujúca matka poskytnúť svojmu dieťaťu rovnako veľa lásky a istoty ako matka, ktorá nie je zamestnaná?“ (4, s. 68.) Ako nevyslovená premisa sa berie stereotyp, v ktorom sa znamienko rovnosti kladie medzi dobrou matkou a matkou v domácnosti, a tak sa nepriamo podsúva podozrenie, že tá žena, ktorá je zaujatá profesionálnou dráhou, nemusí byť dobrou matkou.

Emancipácia žien počas obdobia reálneho socializmu, často zredukované chápaná len ako ekonomická emancipácia, umožnila našim ženám vstup do sveta práce. O tento vstup nemuseli na rozdiel od žien zo západných krajín bojovať, a preto ani nedisponujú skúsenosťou z takýchto zápasov. J. Šiklová raz napísala, že naše ženy boli obdarované proti vlastnej vôli. Ja si skôr myslím, že motivácia ísť pracovať sa pohybovala v rozmedzí dvoch krajných polôh: na jednej strane nevyhnutnosť zabezpečiť finančne rodinu, na druhej strane seberealizačné dôvody. Najčastejšie však išlo o rôznu mieru kombi-

nácie oboch dôvodov so zdôrazňovaním možnosti nadväzovať nové vzťahy s inými ľuďmi v zamestnaní a neostať izolovanou v domácnosti. Tento trend ďalej pokračuje dodnes a ako ukazuje sociologický výskum v publikácii *Ona a on na Slovensku*, „ako dôležité motívy svojej práce ženy uvádzajú popri zárobkovom motíve aj satisfakciu z charakteru vykonanej práce, z kontaktu s ľuďmi, túžbu ísť príkladom svojim deťom, využiť svoje vzdelanie, ako aj pocit užitočnosti práce“ (4, s. 67 – 68). Dôležité však je, že plná zamestnanosť natoľko zmenila životný štýl žien, ich spôsob existencie, že práca popri ekonomickej nevyhnutnosti znamená pre mnohé z nich dôležitý priestor seberealizácie, alebo aspoň priestor pre uspokojovanie rôznych socializačných potrieb. „Zamestnanosť žien sa stala pevnou súčasťou spôsobu života i hodnotových orientácií slovenskej populácie.“ (4, s. 68.) Toto sa spoločensky aj uznávalo a podporovalo. Neznamenalo to však, žeby sa ženy vyviazali zo sveta rodiny. Počas celého minulého emancipačného obdobia boli ženy chápané ako pracovníčky a matky. Muži ako pracovníci, ale nie súbežne aj ako otcovia.

Dôležité je všimnúť si nielen to, ako sú ženy prijímané, ale aj to, ako ony sami seba prijímajú. Podľa českej sociologičky Aleny Vodáckovej svet rodiny zostal pre ženy primárnym sociálnym svetom. Sama píše: „Najsilnejším hodnotovým rezíduom, ktoré ženy oslabuje a zároveň posiluje, je ich mnohokrát opísaný a analyzovaný úzky vzťah k rodine. Sú ním poznamenané vstupy do pracovnej a verejnej sféry. Rodina bola a zostala pre ženy primárnym sociálnym svetom, respektíve mikrosvetom.“ (5, s. 45.)

Ženy samotné svoju rodinnú rolu akceptujú. Ako uvádza opäť Alena Vodáková: „Českým ženám výrazne prekáža, ak sú symbolizované ako ‚sliedky‘ (až 81 % žien), ale prakticky vôbec im nevaďí, ak sú považované za symbol ‚strážkyne rodinného krbu‘ (vaďí to len 8 % žien)... a tak sa dá usudzovať, že ženy svoju tradičnú rodinnú rolu akceptujú, pokiaľ nie je interpretovaná v pejoratívnej polohe. Do tejto inklinácie samozrejme intervenuje pocit zodpovednosti za výchovu detí a samotná vysoká hodnota dieťaťa, ktorá nepriamo vyplýva z výskumných súvislostí.“ (5, s. 45.) Podobné výsledky zaznamenáva slovenská sociologička T. Rosová. „Status a identitu odvodzujú ženy väčšmi od svojej roly v spoločnosti, najmä roly ‚udržiavateľiek ohňa‘ či tepla rodinného krbu, roly materskej, socializačnej a edukačnej.“ (6, s. 113.)

„Tradičné niky ženskej produktivity“ – rodina, domácnosť, deti, rodičia (susedská výpomoc) – predstavujú významný potenciál (sfé-

ru, médium) hľadania či naplňania zmyslu života pre ženy. Je možno prekvapujúce, koľko sa tu predsa len zachovalo z tradicionality. Dalo by sa povedať „modernizovanej“ tradicionality, lebo spôsoby a formy sa zmenili, ale identifikácia s predstavou „udržiavateľky domáceho krbu“ prežila, hoci každá žena ho naplňa rôznym obsahom. Sila pretrvávania bude súvisieť zrejme s otázkou zmyslu či hľadania zmysluplných priestorov. „Súkromné“ však môže „znamenáť aj ochranu osobnosti, ktorá je pre ženy zvlášť dôležitá“ (7, s. 68).

Ak sa na pobyt mužov a žien vo verejnom a súkromnom dívame rodovo diferencovaným pohľadom, potom sa môžeme spýtať: Je pre mužov a ženy v rovnakej miere referenčným rámcom zamestnanie a rodina? Existuje rozdielnosť v utváraní identity žien a mužov v dobe moderny v závislosti od ich pobytu v dvoch rozdielnych svetoch? Treba, samozrejme, rozlíšiť spoločenskú akceptáciu a osobnú sebaakceptáciu. V modernej spoločnosti, v ktorej žijeme, je zaužívané a ako samozrejmosť prijímané vo verejnosti, že muž odvodzuje svoj status, prezentuje sa pred inými a uznanie od iných získava v závislosti od svojho profesionálneho zaradenia, jeho rodinná zakotvenosť je pre jeho *verejnú prezentáciu* nepodstatná, marginálna, neartikulovaná. Jeho statusotvorná funkcia sa odvodzuje predovšetkým z povolania. Na otázku: Kto je (on)? Zaznie spravidla odpoveď: lekár, učiteľ, baník, inžinier, atď. „Na rozdiel od predindustriálneho patriarchátu prestáva byť predstaviteľom mužskej dominancie otec a stáva sa ním muž, ktorého rodinná zakotvenosť nie je dôležitá a ktorý svoju prácu chápe len ako individuálny výkon a zásluhu,“ píše Alena Wagnerová (8, s. 83). Táto verejná, spoločenská akceptácia sa vôbec nemusí zhodovať s individuálnou, osobnou sebaakceptáciou, a preto pre nejedného muža môže byť úloha a funkcia otca rovnako dôležitá a významná pre jeho identitu ako profesionálne zaradenia v pracovnom procese.

U žien je situácia iná. Základný referenčný rámec jej identity a životného projektu musí nevyhnutne tvoriť rodina. Za socializmu u nás sa pre ženy skonštitoval súběžný význam oboch sfér a žena sa prezentovala i spoločensky akceptovala aj ako pracovníčka, aj ako matka, resp. udržiavateľka rodinného kozubu.

Ako červená niť zo sociologických výskumov i z reflexie osobných skúseností nejednej z nás sa tiahnu snahy zosúladiť význam sebarealizácie v zamestnaní aj v rodine. Sociologičky zároveň konštatujú „rozporuplný sociálny status ženy“, resp. rozpornosť „ženského sociálneho statusu“ (9, s. 19).

Je možné prekonať túto rozpornosť? Dá sa vytvoriť harmónia medzi obidvoma rolami? Je harmonizácia rol utópiou alebo reálnou možnosťou? Je interrolový konflikt len osobným problémom tej ktorej ženy a závisí len od jej schopnosti a šikovnosti, ako a či ho vôbec zvládne? Prečo je to problém, s ktorým majú viac dočinenia ženy? Čo sa dá očakávať v najbližšej budúcnosti? Nebude dvojité zaťaženie žien u nás ešte viac rásť? Kde hľadať príčiny?

V publikácii *Ona a on na Slovensku* sa nepíše o harmonizácii rol, asi to vyznievalo autorkám a autorom priveľmi utopicky, ale sa vymenováajú tie kategórie žien, ktoré sa prikláňajú k možnosti kombinovať rolu udržiavateľky domáceho kozubu s rolou zamestnanej ženy. „Sú to častejšie vzdelanejšie a mladšie ženy; ženy vykonávajúce duševnú prácu; identifikujúce sa so strednou vrstvou; ženy bez náboženského presvedčenia; nevydaté ženy.“ (4, s. 65.) Toto rozvrstvenie pripadalo na tú polovicu žien, ktorá by svoj interrolový konflikt nechcela riešiť rezignovaním na zamestnanie.

Nepíše sa tu ani o odstránení dvojitého zaťaženia. Autori publikácie zaujali skôr realistický pohľad, keď uvažovali o *zmiernňovaní* dvojitého zaťaženia žien a navrhujú „schodné riešenia“ ako napríklad „skrátenej pracovný úväzok; rozvoj a cenové sprístupnenie služieb; rozšírenie technických vymožeností uľahčujúcich domáce práce; a v neposlednom rade rovnomernejšiu deľbu rodinných povinností a práce v domácnosti medzi ženou a mužom“ (4, s. 68).

Reštrukturalizovať deľbu práce v domácnosti a vlastne reštrukturalizovať čiastočne aj sféru súkromnú je nepochybne jednou z dôležitých podmienok pre možnosť väčšej sebarealizácie žien v práci a pôsobenia vo verejnom živote. Lenže to by znamenalo narušenie tradičných a vžitých stereotypov v rozdeľovaní na mužské a ženské práce, ako aj jeho spoločenskú a morálnu akceptáciu. Zároveň by to aj naznačovalo možnosť reformulácie verejného a súkromného, posúvanie hraníc medzi nimi.

Za informatívne zaujímavé považujem v už spomínanej publikácii zistenie faktického stavu deľby práce medzi ženou a mužom v domácnosti (t.j. *ako to je*), a zároveň aj zisťovanie predstáv o ideálnom stave takejto deľby (t.j. *aké by to malo byť*), tak z pohľadu žien, ako aj z pohľadu mužov. Zámerom bolo zistiť: „Do akej miery sú ženy na Slovensku pripravené na to, aby odovzdali časť svojich typických domácich povinností mužom? A do akej miery sú na to pripravení muži?“ (4, s. 72.) V uvedených činnostiach: varenie, umývanie riadu, bežné nákupy, upratovanie, pranie, kontrola školských úloh, vodenie

detí do škôlky, školy, vybavovanie na úradoch sa ukázala určitá diferenciácia. „Žena zásadne perie, varí, upratuje a umýva riad. Podiel mužov na týchto prácach je minimálny (...) V prípade niektorých činností, ako je napríklad pranie a varenie, ženy ani neočakávajú mužskú pomoc a akceptujú fakt, že ich vykonávajú iba ony (...) Rovnomernejšie je rozloženie povinností pri príprave detí do školy, pri vybavovaní na úradoch a pri vodení malých detí do škôlok a škôl. Žena očakáva výdatnejšiu pomoc zo strany partnera práve v týchto činnostiach.“ Ďalej sa konštatuje, že „súčasná deľba rol v rodine väčšmi vyhovuje mužom ako ženám (...). Ukazuje sa, že ženy sú väčšmi zástankyňami partnerského rozloženia povinností v domácnosti ako muži. Naopak mužom väčšmi vyhovuje tradičný model, kde ťažisko zodpovednosti leží na pleciah žien“ (4, s. 72 – 75).

Ak je starostlivosť tradične chápaná ako úloha žien, predsa len existujú určité náznaky rovnomernejšieho rozdelenia úloh pri výchove detí, kde očakávania žien sú veľmi veľké (výskum ukázal, že rozdiel medzi faktickým, aktuálnym stavom a ideálnym želaným stavom u žien dosahuje až 40 – 50 %) a zároveň existuje aj určitá ústretovosť zo strany mužov (hoci sa tu rozdiel pohyboval okolo 20 %). A predsa väčšina respondentov (uvádza sa 82 %, o pár percent viac ženy než muži) „sa hlási k názoru, že pri starostlivosti o deti by sa mala žena strieďať s mužom“ (4, s. 76). Odlišnosti, ktoré ovplyvnili preferenciu partnerského rozdelenia starostlivosti o deti, vyplývali zo vzdelania a veku. „Častejšie sa za deľbu rol prihovárajú ženy s vysokoškolským vzdelaním; pochádzajúce z rodín s dobrým vzdelanostným zázemím. Aj spomedzi mužov k partnerskej deľbe zodpovednosti za výchovu detí väčšmi inklinujú vzdelanejší muži a najmä tí respondenti, ktorých rodičia mali vyššie vzdelanie. Častejšie sú to príslušníci mladších vekových kategórií“ (4, s. 76), uvádza sa v sociologickom výskume *Ona a on na Slovensku*.

Táto potenciálna naladenosť, súvisiaca nepochybne s vysokou hodnotou rodiny, by sa vytvorením adekvátnych spoločenských podmienok (napr. dostatok voľného času, bohatosť voľnočasových aktivít) mohla využiť tak v prospech žien, ako aj mužov. Tu možno vidieť miesto akejsi novej subverzie zaužívaných, opakovaných rodových stereotypov. Chýba nám však hlbšia analýza práve tých podmienok, za ktorých by mohlo dôjsť k oveľa výraznejšej reštrukturalizácii spomínaných stereotypov, súvisiacich s posilnením a väčším presadzovaním modelu partnerských vzťahov a deľby práce napríklad v starostlivosti o deti.

Táto reštrukturalizácia či „reorganizácia rodičovstva“ (J. Benjamin) neznamena eliminovanie binárnych protikladov, na ktorých sa zakladá rodová polarizácia. Môže však tento kultúrne reprodukovateľný dualizmus rodov zmierniť a oslabiť, už len tým, že ak sa naruší obraz rodičov ako polárnych protikladov, narušia sa pre dieťa typické charakteristiky otca a matky ako významných identifikačných objektov. A hoci J. Benjamin vysoko oceňuje význam „reorganizácie rodičovstva“ i iných zmenených identifikačných vzorov pre dieťa, predsa upozorňuje na to, že aj tak „aktívne, hoci aj neuvedomene formujú identitu dieťaťa v zhode s existujúcou kultúrou: kontinuitu u dievčat, diskontinuitu u chlapcov“ (1, s. 210). Podľa viacerých teoretičiek je rodová polarizácia, akési ostré rozhraničenie, „rozčesnutie“ či rozštiepenie pôdorysom panstva a nadvlády. Určitou protisilou voči takémuto panstvu je podľa J. Benjamin *uznanie*, resp. *vzájomné uznanie*. „Rodová polarizácia okráda ženy o ich subjektivitu a mužov o tých, ktorí by ich uznali. Ale strata uznania medzi mužmi a ženami ako rovnocennými subjektami je len jedným z dôsledkov panstva medzi rodmi. Rozširujúca sa mužská racionalita vedie celkove k strate uznania v spoločnosti.“ (1, s. 210 – 211.) A uvádza elimináciu takéhoto uznania (v podobe starostlivosti, empatie) v inštitúciách, vo veľkých kolektívnych činnostiach, v narastajúcej zvecnenosti sveta, ktorá nás ochudobňuje o intersubjektívny kontext atď.

Z našej každodennej skúsenosti a z otázok typu ako napr. Prečo nemáme dosť času na deti? Prečo sa tak málo hráme s deťmi? Prečo nie je zriedkavosťou počuť ponosovanie sa na nedostatok osobného, individuálneho kontaktu a rozhovoru, tak so strany dieťaťa, ako aj rodiča? atď., dosť jasne vyplýva, že pri hľadaní rôznych odpovedí na to, ako účinnejšie podmínať rodové stereotypy a usilovať sa pritom o účinnú reštrukturalizáciu na báze partnerstva a uznania (J. Benjamin), nemôžeme ostať len v sfére súkromnej. Musíme smerovať do sféry verejnej, predovšetkým do sveta práce. Pri takomto type problémov si viac uvedomujeme súvislosť medzi konštrukciou rodiny a konštrukciou pracovného miesta. Preto taká (nová) konštrukcia rodiny, v ktorej sa preferuje partnerské rozdelenie starostlivosti o deti, si vyžaduje aj adekvátnu (novú) podobu pracovného miesta, rodinnej politiky štátu, legislatívnych nariadení. To už je však v kompetencii štátu a nového teoretického premyslenia vzťahu medzi verejnou a súkromnou sférou, v ktorom nemôžu v žiadnom prípade absentovať doterajšie skúsenosti z feministických diskusií, mimochodom, veľmi rozmanitých až kontroverzných. (Por. 3.)

Cez problém ťažkostí žien zlúčiť dvojexistenciu, mnohorolovosť, či cez otázku o možnostiach zmiernenia dvojitého zaťaženia narážame na oveľa širší kontext, keď má význam pýtať sa, akú štruktúru a funkciu má súkromné a verejné a aký je ich vzájomný vzťah. Dilema, čomu dať prednosť, či uprednostniť zamestnanie, „kariéru“, alebo starostlivosť a výchovu detí, či opateru starých a veľakrát aj chorých rodičov, rodinných príslušníkov atď., odkazuje na skutočnosť, že súkromné a verejné tvoria dva rozdielne hodnotové svety modernej spoločnosti, ktoré sú nesúmerateľné, disparátne.

Najčastejšie sa sféra verejná charakterizuje súborom znakov. Vymenujem niektoré bez analýzy a vzájomných súvislostí. Verejná sféra je sférou produkcie, ktorej jadro tvorí *ekonomický kapitál*, orientovaný na efektívnosť a zisk. Dominujú v nej tovarovo-peňažné vzťahy; inštitucionálne organizovaná, platená práca; hodnoty vyjadriteľné v peniazoch. Tu sa odohráva inštitucionalizovane organizovaná politická aktivita, ale aj záujmové činnosti ako napr. kultúrne, športové aktivity atď. Pôvodne sa táto sféra konštituovala ako mužský svet, t. j. jej subjektami boli pôvodne muži. Ale nielen to. Od čias Maxa Webera sociálni teoretici pokladajú za základný znak modernizačného procesu – princíp racionality. J. Benjamin však upozorňuje na to, aký typ racionality sa tu vlastne presadil. Ide o „takú racionalitu, ktorá sociálny svet zredukovala na objekty výmeny, kalkuláciu a kontrolu – v skutočnosti je to mužská racionalita. Racionalizácia pripravuje na spoločenskej rovine cestu pre formu panstva, ktoré sa javí, že je rodovo neutrálne.“ (1, s. 178.) A skutočne sa to aj podarilo. Skoro všetci sociálni teoretici i filozofi ju čítajú rodovo neutrálne, s argumentom, že ide o človeka ako takého, a to, či subjekt je muž alebo žena, je podľa nich irelevantné. Podstatné je, že priestor verejného je dôležitým priestorom utvárania autonómneho subjektu. Subjekt, ktorý je vyviazaný zo závislostí, je slobodný. To, že sa ním na základe rodovej deľby práce a oddelenia sfér môže a má stať muž, je abstraktne univerzalistickými tézami o človeku zakrývané a zastierané. Toto vyviazanie sa zo závislosti a „popretie vzájomného uznania“ (J. Benjamin) má okrem iných jednu dôležitú konzekvenciu – vytesnenie hodnôt (ako napr. starostlivosť), ktoré súvisia práve so závislosťou na základe výsostne osobných vzťahov, resp. osobných a ne-depersonalizovaných väzieb, do sféry súkromnej.

Vráťme sa však k pojmu racionalizácie, ktorým podľa J. Benjamin označoval M. Weber taký proces, „v ktorom abstraktne, kalkulovateľné a depersonalizované spôsoby interakcie nastupujú na miesto

takých interakcií, ktoré spočívajú na osobných vzťahoch, tradičnej autorite a odovzdávaných presvedčeniach“ (1, s. 179). V inštrumentálnej, účelovej racionalite prostriedky nadobúdajú status účelov. Formálne postupy (ako napríklad právo) a abstraktné účely (ako napríklad zisk) nahrádzujú tradičné hodnoty a zvyky. Čo sa týka politickej moci, tú stelesňuje a vykonáva skôr systém byrokratickej racionality než osobná autorita. A čím väčší sa moc stáva racionálnou a neosobnou, o to väčší sa javí ako prirodzená a nevyhnutná. J. Benjamin však z rodovo špecifického uhla pohľadu hneď upozorňuje na to, že „inštrumentálna orientácia a depersonalizácia, ktoré vládnu v teórii a organizácii modernej spoločnosti, treba chápať ako maskulínne. Toto vypovedá o tom, že mužská moc (v zmysle panstva, nadvlády) nie je viac funkciou osobných mocenských vzťahov, ale čosi, čo je sociálnym a kultúrnym štruktúram imanentné, nezávislé na tom, čo jednotliví muži a ženy chcú.“ (1, s. 180.) Iný životný poriadok predstavuje sféra súkromného, sformovaná v moderne. Tu sú hodnoty, normy, činnosti a aktivity i pravidlá správania späté iným, odlišným spôsobom. Základ tvoria predovšetkým reprodukčné činnosti spojené so starostlivosťou, opaterou, výchovou. Interpersonálne vzťahy majú výsostne osobný charakter, prevládajú dôverné osobné kontakty atď. Na rozdiel od verejnej sféry, kde dominuje skôr účelová racionalita, pôsobí v súkromnej sfére iný typ hodnotovej racionality. Prevláda neplatená práca, pričom osobné, interpersonálne vzťahy a aktivity zamerané na starostlivosť, opateru, výchovu sa nemôžu stať tovarom, nedajú sa kvantifikovať bez toho, aby sa nezdeformovali. Život zameraný na iných znamená svet kvalít, ktoré nie sú redukovateľné na peniaze, nie sú vyjadriteľné v peniazoch. Veď už sama otázka, čo stojí matku starostlivosť o choré dieťa, či o starých bezvládných rodičov, nám pripadá ako zle položená, v čomsi pomýlená. Dominuje tu *sociálny kapitál*, ktorý je na rozdiel od ekonomického – dominujúceho vo svete práce modernej spoločnosti – založený na ekonomike daru, na reciprocite vzťahu, ktorý nie je sprostredkovaný peniazmi, a preto nie je kvantifikovateľný. Toto sa v procese modernizácie spoločnosti a jej racionalizácie konštituovalo ako ženský svet.

Pretože niet nijakého spoločného menovateľa hodnôt, v ktorom by sa súkromné a verejné zjednocovalo, sme konfrontovaní s pluralitou nezlučiteľných životných poriadkov, cítime disparitu oboch sfér. A opäť je to rodovo špecifické. Ženy svoj pobyt, presnejšie dvojpobyt, dvojité spôsoby existencie prežívajú inak. Alena Vodáková opisuje roz-

poruplný aspekt špecifickej situácie žien nasledovne: „Vstup do mužského sveta, odohrávajúci sa prevažne po línii zamestnania, na jednej strane ženy obohacuje, otvára im záujmové a kariérové možnosti, na druhej strane často predstavuje obrovskú záťaž navyiac. Prijatím mužskej roly v deľbe práce sa žena nezbaví svojej pracovnej roly v domácnosti, alebo jej väčšej časti. Pre dnešnú ženu je typický ustavičný pohyb medzi svetom zamestnania a rodiny, pričom ten prvý de facto substituuje mužský svet. Paradoxné však je, že veľká časť žien pracuje vo feminizovaných hospodárskych odvetviach, kde z mužského sveta zostal len model organizácie práce, nevhodný pre ženy.“ (5, s. 42.)

Inak povedané, prítomnosť žien vo sfére verejnej, ich stále početnejšia participácia na ňom neznamená, že sa tým automaticky menia platné a zaužívané pravidlá tohto „mužského sveta“. Ženy nie sú skutočnými subjektami a ich stratégia prežitia a pobytu spočíva v prispôbovaní sa pravidlám hry, normám, hodnotám, rôznym typom depersonalizovaných mocenských vzťahov.

Pobyt v oboch sférach generuje pre ženu konflikt medzi nesúmerateľnými hodnotami. A. Vodáková sa však nad týmto konfliktom ženskej dvojroly pozastavuje a pýta sa: „Ako je možné, že väčšina žien svoju zložitú situáciu nakoniec preda len zvládne, dokáže sa pohybovať nie v jednom, ale v celom rade kontradiktórických svetov, hoci s istými obtiažami a so zjavnými znakmi preťaženia?“ (5, s. 42.) Odpoveď nachádza v tom, že podľa nej „sa ženy celkom nevzdali špecifik svojho pôvodného hodnotového sveta, ktorá sa na báze kresťanskej kultúry stabilizovala dlhé storočia predtým. Táto hodnotová rezistencia im pomáha riešiť zdanlivo neriešiteľné situácie, ‚nelogicky‘ sa zmieriť s podružným postavením v sociálnej sfére, vydržať kontradiktórické nápor y všetkých prijatých rol. Zároveň ich však nabáda k istej opatrnosti pri prijímaní príliš náročných rol vo verejnej pracovnej a sociálnej sfére.“ (5, s. 42.)

Vodáková teda hľadá oveľa hlbšie historické podložie než len posledných 40 rokov a nachádza ho v tradícii kresťanskej kultúry, hoci niekedy násilne prerušovanej. „Zdá sa, že z hodnotového sveta kresťanskej ženy skorších epistém si dnešná žena zachovala náklonnosť k istým pracovným činnostiam a od toho odvodený odlišný postoj k práci. Jej pracovnou doménou zostali v podstate osobné služby, aj keď v modernej a diverzifikovanej podobe. S tým súvisí aj preferencia takých hodnôt, ako je trpezlivosť, solidarita s trpiacimi, zodpovednosť za iných, ale aj skromnosť, šetrnosť a poslušnosť. Tieto vlastnosti (zodpovednosť, skromnosť, poslušnosť) pomáhajú možno ženám

zmieriť sa bez veľkých frustrácií s fenoménom nižšieho hodnotenia vlastnej práce v porovnaní z hodnotením práce mužov. (...) Druhú hodnotovú tendenciu, ktorú si dnešná žena ‚priniesla z minulosti‘, je isté podcenenie vlastného pôsobenia vo verejnej sfére, mimo okruhu rodiny.“ (5, s. 42 – 43.)

Aj keby sme prijali Vodákovej tézu o odlišnom postoji žien k práci, o pracovnej doméne, ktorej ostali osobné služby, starostlivosť, výchova a vzdelanie, aj tézu o preferencii určitých hodnôt a vlastností, i to, že táto orientácia má hlbšiu kultúrnu tradíciu, predsa len bude zaujímavé sledovať, ako sa s týmito hodnotami nie v čase tradičných, ale moderných spoločností pracuje, aký význam a úloha sa im prisudzuje.

Cornelia Klinger píše o kompenzačnej úlohe súkromného, o tom, že súkromné predstavuje pre človeka akési refúgium. Umožňuje, „aby sa transcendovala spoločenská funkcia, na ktorú bolo individuum v dôsledku deľby práce zredukované“ (10, s. 21). Tak sa vlastne negatívne stránky procesu modernizácie kompenzovali, lebo pokrok má aj tienisté stránky, nie je možný bez strát. Súkromná sféra tvorí v každodennom živote útočisko, v ktorom sa potrebujeme zotaviť, načerpať nové sily, aby sme mohli opäť vyraziť do „veľkého“ sveta, sveta práce. Lenže pre mnohých môže byť aj zázemím, kam sa dá utiecť pred vnímaním spoločnosti ako niečoho odcudzeného, neosobného, neslobodného či reštriktívneho. A pretože je miestom osobných vzťahov, môže tu dochádzať k procesom uznávania medzi mnou a inými nie na základe formálnych princípov, ale individuálnych osobnostných špecifik. A aj preto môže byť svet starostlivosti, svet oslobodený od imperatívov zvecnenia a zaochádzajúci s individualizovanou povahou potrieb, ktorý je viac v kompetencii žien, oslavovaný, verbálne vyzdvihovaný. No zároveň môže súkromná sféra vystupovať ako garant strateného pocitu istoty, nádeje na pochopenie, stálosti a stability. Dá sa preto o nej uvažovať aspoň v dvoch úlohách: funkčnej, keď slúži pre reprodukciu pracovnej sily, a hodnotovej, keď slúži ako miesto hľadania a utvárania zmyslu. Spomínaná funkcionálna kompenzačného výkonu súkromného, neznamena, že oba svety sú rovnocenné. Práve naopak, primát má všetko to, čo tvorí hodnotový svet sféry verejnej – sveta výroby, tovarov, peňazí, výkonov. Súkromno-reprodukčný hodnotový komplex vystupuje vo funkciách dopĺňovania, posluhovania, podriadenia, a je teda v hierarchickom vzťahu. Predstavu „o oddelených, ale rovnoprávných sférach“ popiera tá skutočnosť, že racionalita je formou mužskej hegemonie a že

moderná rodová deľba práce je vždy vzťahom panstva“ (10, s. 191). Potom je aj význam a hodnota starostlivosti skôr doplnková, podporná, spoločensky síce deklaratívne vyzdvihovaná, v skutočnosti však menej hodnotená, resp. podhodnocovaná.

Vzťah súkromnej a verejnej sféry nespočíva len v ich relatívnej oddeľnosti a nesúmerateľnosti, ale aj v hierarchickosti, pretože hodnotám, činnostiam, výsledkom, vytváraným vo verejnej sfére (teda v inštitucionálne organizovanej práci a v politickej oblasti) sa v modernej spoločnosti – tak v kapitalistickej, ako aj socialistickej – priznáva vyššia hodnota, dôležitosť a význam. To je moment, keď súhlasím s Alenou Wagnerovou, ktorá napísala: „Podcenením ‚rodinnej práce‘ a celej oblasti reprodukcie (to znamená reprodukcie pracovnej sily a reprodukcie ľudského rodu) ako neproduktívnej, oproti ‚vlastnej‘ práci zárobkovej ako produktívnej a vytvárajúcej hodnoty, bol socialistický model ženskej emancipácie vo svojej pôvodnej koncepcii typickým dieťaťom myslenia priemyselnej spoločnosti.“ (8, s. 83.)

A ďalej píše: „Neprebehol tu však ďalší vývoj od spoločnosti postpatriarchálnej k spoločnosti mužov, taký typický pre západné kapitalistické krajiny, ktorý môžeme charakterizovať ako postupnú premenu všetkých vzťahov – nielen výrobných a tržných – na vzťahy tovarové. Hodnota vzťahu, veci, ľudskej činnosti tu splyva s cenou vyjadriteľnou v peniazoch. Peniaze a peňažný efekt sa tu postupne stávajú jediným meradlom hodnoty. Hodnoty, ktoré nemajú žiadnu cenu, sa v rámci tohto systému znehodnocujú. Vláda mužov nad ženami tu nadobúda podobu dominancie trhových vzťahov založených na racionalite, funkčnosti a efektívite, ktorých reprezentanti sú muži, nad vzťahmi ostatnými, založenými na starostlivosti, starosti a solidarite, ktoré sa nemôžu stať tovarom, a ak, potom za cenu svojej negácie a zničenia, a ktorých tradičnými nositeľkami sú ženy.“ (8, s. 83.)

To, čo prebehlo počas existencie reálneho socializmu, bola výrazná modifikácia verejného a súkromného, no predovšetkým vzťahu medzi nimi. Inšpiratívne pôsobí myšlienka I. Možného, ktorý tvrdí, že „v stredoeurópskom priestore vznikol [a ja dopĺňam, že práve vo sfére verejnej] zvláštny amalgám tradicionality a modernity ojedinelého rozsahu a kvality“ (11, s. 44). V sociálnom živote začal zvláštnym spôsobom koexistovať sociálny a ekonomický kapitál, a to aj vďaka tomu, že poklesla cena peňazí, strácal sa význam princípu výkonu, tolerovala sa neefektívna práca, sledovala sa plná zamestnanosť atď. Za týchto podmienok rástol význam sociálneho kapitálu (siahal od

vzájomnej pomoci a protislužieb mimo peňazí až po „socialistické známosti“). Sféra verejného sa nasycovala osobnými vzťahmi a väzbami a čiastočne sa transformovala. Sila a dôležitosť známostí, po najrôznejších linkách (straníckej, krajanskej, mládežníckej atď.) rastie, a preto v nejednom prípade nestačilo mať len peniaze, ale bolo treba mať dobrých známych, ktorí sa už „postarali“ o kladné vybavenie. Títo „naši dobrí známi“ môžu pôsobiť len v rámci inštitúcií, v ich mene a záujme a hoci ako indivíduá sem prinášajú každý rôznou mierou a obsahom svoj osobný vklad a špecifickosť, sú silne inštrumentalizovaní. Úlohu „starostlivosti“ vo verejnej sfére preberajú „veľké subjekty“ – rôzne štátne inštitúcie, ale hlavne stranícky aparát komunistickej strany, ktorý ako jediný vlastník reálnej moci a „panského panstva“ diferencovane, ale predovšetkým prísne hierarchicky distribuuje prostriedky, výhody i nevýhody. Treba rozlíšiť tkanivo siete vzťahov tohto sociálneho kapitálu. Sociálny kapitál je tvorený na základe osobných vzťahov. Možno sa treba opýtať, ako tieto osobné vzťahy, ponúkané a očakávané protihodnoty vyzerajú v tých odosobnených inštitúciách a organizáciách, v ktorých dominoval byrokratický aparát, všetko sa riadilo a kontrolovalo abstraktnými formálnymi pravidlami, valcovalo často nezmyselnými uzneseniami. Vďaka osobným vzťahom na základe známostí sú všetky priestory verejného popretkávané určitým druhom familiarizmu. Akú úlohu a miesto zohrali v tomto „amalgamizovanom“ prostredí ženy? V dôsledku absencie občianskej spoločnosti a celej štruktúry rozmanitých spoločenských organizácií bolo zamestnanie významným priestorom spoločenského života, kde sa ženám ponúkala možnosť utvárať a nadväzovať rôzne vzťahy a kontakty. Nenadarmo sociologické výskumy z 80. rokov ukazujú, akú vysokú hodnotu pripisovali ženy práve dobrým medziľudským vzťahom. Pracovisko bolo miestom diskusií o súkromných problémoch i vybavovaní súkromných vecí. Ženy nadväzovaním kontaktov, sprostredkovaním potrieb a záujmov, utváraním sietí osobných závislostí atď. sa skutočne podieľali na utváraní a reprodukciu tohto sociálneho kapitálu. Ich ambivalentné postavenie spočívalo v tom, že na jednej strane sa podieľali na zoslabovaní ostrej podoby účelovej, inštrumentalizovanej racionality modernizačného procesu, na druhej strane sa práve tu stávali partnerkami mužov a spolu s nimi utvárali sieť sociálnych väzieb i „socialistické známosti“ či už priamo svojou vlastnou činnosťou, alebo sprostredkovane, obratne cez „ženské“ ovplyvňovanie manželov alebo známych.

A napriek tomu, že ženy boli čiastočne spoluautorkami toho sociálneho kapitálu, nemohli zabrániť tomu, aby to, čo Vodáková označila ako náklonnosť k určitým pracovným činnostiam, nebolo v štruktúre „pansky panského“ a prostredníctvom jeho moci podhodnotné a nedoceňované. Mocenská štruktúra, ktorá z hľadiska formálnej rovnosti neuplatňovala znevýhodňovanie či diskrimináciu a ktorej verejná rétorika skôr velebila ženy a sľubovala ešte krajšie zajtrajšky, reálne (a pritom málo transparentne) dopredu kalkulovala s obetavosťou, spoľahlivosťou či zodpovednosťou žien. Kalkulovala teda s tými charakteristikami, ktorými Vodáková označuje špecifickosť „ženskej práce“.

A to predovšetkým na takých profesijných postoch, ako je napr. učiteľstvo, kde zakalkulovanosť lacnej pracovnej sily sa zakryje a zdôvodní povolaním ako poslaním a morálnou povinnosťou, lebo od vás, učiteľov sa to ako samozrejmosť a prirodzenosť očakáva. Väčšina učiteľov – dnes už vlastne učiteľiek – poslušne uverí, nepostrehnúc, že sa medzičasom zmenili na účel. Ich inštrumentalizácia je zakrytá do rétoriky univerzalizmu a všeobecnej morálnej povinnosti. Nízke finančné ocenenie i klesajúci spoločenský status urobili svoje – muži, učelia z tento profesie odchádzali, noví kvôli neatraktívnosti neprichádzali, odvetvie je čoraz väčšmi feminizované. Kruh sa uzavrie, príčina vystrieda účinok a M. Čermáková skonštatuje, „že vo všetkých spoločenských a ekonomických štruktúrach, kde sa v priebehu socialistického vývoja presadili ženy a zaujali kvantitatívne vyšší podiel, došlo k postupnej nivelizácii, k poklesu prestíže, spoločenskému prepadu (administratíva, školstvo, zdravotníctvo). Príčiny boli štrukturálne, politické a v každom prípade systémové. Ženy tu boli objektom manipulácie, a nie aktérom. Ženy neboli považované za plnohodnotnú pracovnú silu v porovnaní s mužmi, a to nielen z dôvodov materských a rodinných záťaží. Ale žena je latentne podceňovaná stále.“ (9, s. 11.)

Tento trend však pokračuje naďalej, aj po transformácii spoločnosti na trhový mechanizmus. Dôvodom sú spomínané „systémové príčiny“, to, že žena nie je považovaná za „plnohodnotnú pracovnú silu“, z najrôznejších dôvodov, či už preto, že si musí plniť materské povinnosti, alebo sa uvažuje, že aj žena, ktorá je slobodná, sa raz vydá a bude mať deti. S. M. Okin analyzuje tento jav a nazýva ho *zraniteľnosťou prostredníctvom manželstva* a tvrdí, že v dôsledku delby práce medzi rodmi sa ženy vo všeobecnosti asociujú s neplatenou prácou v domácnosti. Práve v tejto vžitej asociácii vidí Okin korene

rozšíreného javu aj u nás, že ženy sa na trhu práce umiestňujú horšie ako muži – aj vtedy, keď nie sú vydaté a nemajú deti (por. 12). To zohráva svoju úlohu aj pri všeobecne (v priemere) nižšom funkčnom a kariérom postupe žien, hoci ich vzdelanostná úroveň u nás je na veľmi vysokom stupni, vlastne rovnakom v porovnaní s mužmi.

Najnovšie sociologické výskumy o zastúpeniach žien v odvetviach hospodárstva uvádzajú, že v Slovenskej republike sa ako žensky dominantné odvetvia ukazujú: zdravotníctvo, kde z celkového počtu pracovníkov je až 79,8 % žien, školstvo (76,9 %), textilný a odevný priemysel (75,6 %), hotely a reštaurácie (63,2 %), spoje (61,9) (por. 13).

A opäť sa musíme pýtať: Je to celkom náhodné, že práve v týchto odvetviach so ženskou dominanciou, ktoré sú svojím obsahovým zameraním spojené skôr so službami, a teda so „starostlivosťou v tom najširšom význame“, sú najnižšie zárobky, rastie migrácia a rapídne klesá spoločenská prestíž a spoločenský status tých – a tu treba povedať, že predovšetkým žien a popri nich aj mužov –, ktorí v týchto odvetviach pracujú? Náhoda, nedorozumenie a či dôsledok inštrumentalizácie?

Za rovnako závažnú treba však považovať aj skrytú formu inštrumentalizácie, a to takú, keď ženy samy znútorňovali svoju nerovnosť, keď si v plazivom procese prispôsobovania nevšimli a nezreflektovali, že sa stali prostriedkami, objektmi. Zmierili sa s hrejivým vedomím, ktoré sa v nich udomácnilo, že keď už nič iné, tak sú aspoň pomocníčkami (čo je vlastne to isté ako slúžtičkami – len toto slovo v dôsledku neželanej ideologickej konotácie nie je zaužívané a frekventované). Zato pomáhať, „byť pripravené pomáhať“ – to znie hrdlo!, hlavne keď je nablízku ten skutočný subjekt – on! Prečo sa tým subjektom nestala – ona? Lenže tento typ otázok na Slovensku okrem časopisu *Aspekt* nik nekladie a explicitne nesformováva. A tak sa naďalej v týchto končinách môže a bude hovoriť o „ženskom údele“, „o prirodzenom poslaní a úlohe ženy“, „o typických jej vlastnostiach dobre zaškatuľkovaných do zabehaných stereotypov“ atď. Hoci pravdepodobne ne jeden či nejedna z nás by súhlasila s tézou, že o subjekte, jeho svojprávnosti sa dá hovoriť len vtedy, keď má možnosť (šancu) a sám chce participovať tam, kde sa rozhoduje. Rozhoduje o ňom, o nej, o kvalite života, o tom, čo bude, o celkom konkrétnom šťastí. Pretože dnes sa aj o súkromnom rozhoduje vo sfére verejnej, v politike. V dobe transformácie spoločnosti sa veľmi transparentne ukazuje to, čo už dávnejšie formulovali a zdôvodňovali feministky na Západe: „Súkromné je politické.“

Na záver môžeme teda spresniť, že to, čo ženám komplikuje život, nie je ani tak disparátnosť dvoch odlišných hodnotových svetov, ako skôr hierarchický vzťah medzi nimi, skutočnosť, že oveľa väčšmi sú vyzdvihované a oceňované (a to aj kvantitatívne – prostredníctvom peňazí) tie hodnoty, ktoré sú vytvárané vo sfére verejnej, kým činnosti a hodnoty, ktoré sa utvárajú v sfére súkromnej a týkajú sa skôr reprodukčných procesov alebo činnosti súvisiacich so starostlivosťou v najširšom slova zmysle, ako aj osobnými službami vo sfére verejnej, sa nedoceňujú až znehodnocujú.

Čo je za tým? Skrytý, povedané slovami I. Možného, neartikulovaný štruktúrally patriarchát.

Literatúra

- 1 Benjamin, J.: Die Fesseln der Liebe. Psychoanalyse, Feminismus und das Problem der Macht. Frankfurt am Main 1993.
- 2 Kreisky, E.: Gegen „geschlechtshalbierte Wahrheiten“. Feministische Kritik an der Politikwissenschaft im deutschsprachigen Raum. In: Kreisky, E. – Sauer, B. (ed.): Feministische Standpunkte in der Politikwissenschaft. Frankfurt/New York 1995.
- 3 Lang, S.: Öffentlichkeit und Geschlechterverhältnis. Überlegungen zu einer Politologie der öffentlichen Sphäre. In: Kreisky, E. – Sauer, B. (ed.): Feministische Standpunkte in der Politikwissenschaft. Frankfurt/New York 1995.
- 4 Bútorová, Z. a kol.: Ona a on na Slovensku. Ženský údel očami verejnej mienky. Bratislava 1996.
- 5 Vodáková, A.: Hodnotový svet žien a jeho paradoxy. In: Sociologický časopis, ročník 31, 1995.
- 6 Rosová, T.: Ženy na Slovensku... In: Aspekt 1994/3.
- 7 Pauer-Studer, H.: Geschlechtergerechtigkeit: Gleichheit und Lebensqualität. In: Nagl-Docekal, H. – Pauer-Studer, H.: Politische Theorie. Differenz und Lebensqualität. Frankfurt am Main 1996.
- 8 Wágnerová, A.: Emancipace a vlastnictví. In: Sociologický časopis, ročník 31, 1995.
- 9 Čermáková, M.: Gender, spoločnosť a pracovný trh. In: Sociologický časopis, ročník 31, 1995.
- 10 Klínger, C.: Flucht Trost Revolte. Die Moderne und ihre ästhetischen Gegenwelten. München, Wien 1995.
- 11 Možný, I.: Proč tak snadno. Praha 1991.
- 12 Okin, S. M.: Verletztbarkeit durch Ehe. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1993, 2.
- 13 Balík, P.: Odvetvové, profesijné a príjmové zastúpenie žien na trhu práce v Slovenskej republike. In: Práca a sociálna politika 1996, č. 1.

Citáty z češtiny preložila do slovenčiny autorka.

Príroda: vzor žena!?

Príhovor na prezentácii knihy Zuzany Kiczkovej
o ekofeminizme

Adam Bžoch

Príspevok odznel 13. mája 1998 v kníhkupectve AF v Bratislave na prezentácii knihy Zuzany Kiczkovej *Príroda: vzor žena!? Hľadanie alternatív v ekofeminizme*, ktorá je prvou pôvodnou knižnou publikáciou z feministickej teórie na Slovensku.

Dámy a páni,

na tomto mieste by asi nebolo užitočné púšťať sa do vysvetľovania, čo všetko je ekofeminizmus, čo sú jeho tézy, čo je jeho základ, čo všetko implikuje atď. Vyčerpávajúcu odpoveď na to napokon dáva kniha Zuzany Kiczkovej *Príroda: vzor žena!?*, ktorej vydanie nás sem dnes večer priviedlo. Kto chce, prečíta si ju sám a dozvie sa viac, než tu ja dokážem zhrnúť v niekoľkých vetách. No keďže v kontexte domáceho myslenia táto kniha vyniká z niekoľkých hľadísk, dovoľte mi aspoň o troch z nich povedať pár viet.

Po prvé. Táto práca je hlasom v medzinárodnej teoretickej diskusii o feministických predpokladoch ekológie. Táto sa začala v 70. rokoch. Poviem najstručnejšie, ako dokážem, o čo v tejto debata ide: Sleduje sa v nej paralela medzi vzťahom k prírode a rodovou podmienenosťou mentality tých, ktorí ju zneužívajú, a tých, čo ju chcú chrániť. Mňa ako čitateľa teší, že v tejto diskusii, kde ide o budúcu etickú orientáciu svetovej verejnosti, sa hlásia o kompetentné slovo vedkyne či vedci aj z nášho regiónu, ktorý je preťažovaný provinčnými debatami. Je to signál, že ešte nie sme celkom stratení. Druhým hľadiskom je angažovanosť. Tá sa u nás stala takmer nadávkou. V čase, keď sa veľká časť etablovanej humanistickej inteligencie zriekla stanoviska k veľkým problémom epochy, postmodernú výzvu rozmenila na liberalistické frázy a la „anything goes“ a zodpovednosť hádže na plecía neschopných politikov (a to nazýva demokraciou), zostáva na malých občianskych iniciatívach, aby sa zmobilizovali a predložili svoje návrhy, ako zmeniť svet k lepšiemu. V tejto krajine je jednou z takých iniciatív ASPEKT, kam aspoň jednou nohou patrí

aj autorka dnešnej knihy. Angažovanosť, ktorú ponúka, je globálna, týka sa ekológie. Ukazuje nám – sám seba sa pýtam, či ma to má až tak prekvapovať –, prečo feminizmus disponuje väčšou citlivosťou voči súvislostiam prírody než povedzme betonárska lobby Júliusa Bindera alebo mochovecký manažment, ktorý súka reklamy atómovej elektrárne už aj na cukor do kávy. Angažovanosť tejto knihy napokon tkvie aj v tom, že autorka sa nebojí radikalizovať súvislosti prírody a umožňuje ich chápať ako politikum. S tým súvisí aj jej výber pojmov ako inštrumentalizácia rozumu, patriarchálny konceptuálny rámec, kolonializmus atď. Sú to potrebné a dobré pojmy, ktoré treba presadiť v kritickom uvažovaní.

Tretím aspektom knihy je holizmus – celostné vnímanie súvislostí sveta. To sa nám núka z rozličných strán. Objavuje sa v New Age, no aj v ekológii, ktorá chce prírodu chápať a chrániť v celosti. Aj feminizmus dospel v tretej vlne k holizmu. Dospel k tomu, že inakosť možno zachrániť len obnovením harmónie s jej náprotivkami. Veď nie je náhoda, že autorka len zriedka hovorí o ženách a mužoch, ale o princípoch: o ženskom verzus patriarchálnom. To dáva šancu vstúpiť do diskusie aj tým, čo sa jej vyhýbali buď v dôsledku predsudkov, alebo skúseností s feministickým partikularizmom. Tieto tri aspekty knihy Zuzany Kiczkovej (vedecká internacionálnosť, angažovanosť a holistické stanovisko) môžu vzbudzovať rešpekt. No viac než o vzbudenie rešpektu ide autorke o to, aby sa tieto hľadiská stali súčasťou prípravy na konfrontáciu s globálnymi problémami, ako je životné prostredie a distribúcia moci v globalizovanej spoločnosti. Úprimne verím, že táto kniha zohrá podstatnú úlohu v nastávajúcich ekologických diskusiách a bude u nás impulzom pre obnovenie východísk kritického uvažovania.

Rozhovor Aspektu s Evou Sopkovou: O násilí páchanom na ženách

Jana Cviková: Prečo si sa začala venovať téme násilia?

Eva Sopková: Myslím, že nie som rada diváčkou, oveľa radšej som aktérkou a účastníčkou. A často, väčšinou, som robila a robím rozhodnutia a kroky, ktoré mi čo najviac umožňujú ovládať môj život, ovplyvňovať to, čo sa so mnou a okolo mňa deje. Kroky, ktoré mi umožňujú mať vplyv, kontrolu, byť aktívnou v dani, a nie byť pasívnym objektom konania iných, či nezaujatým a dištancovaným divákom.

Po skúsenosti na mojom prvom pracovisku, kde som mala šéfa muža, som si povedala, že radšej chcem o tom, čo robím a ako to robím, rozhodovať sama. Nové pracovisko, ktoré som vybuodovala, viedla a riadila, mi to – samozrejme – neposkytlo v úplnom rozsahu. Ale možnosť sebaurčenia a sebaurčovania (seba i pracoviska) bola významne väčšia.

Ináč – manželské poradenstvo a manželské poradne boli veľmi atypické z hľadiska príležitostí pre ženy: vtedy, v polovici sedemdesiatych rokov takmer všetky vedúce pozície obsadili ženy, dokonca veľmi mladé ženy. Dôvod bol veľmi prostý: nebolo mužov odborníkov, ani starších – odborníkov či odborníčok, ochotných ísť pracovať do tejto oblasti psychologického poradenstva, tak dali príležitosť mladým, dokonca ženám.

Začiatky v práci boli skutočne veľmi ťažké, lebo vtedy sa psychológia učila ešte akademickejšie než dnes, takže vysoká škola ma veľmi málo pripravila na skutočnú prácu so skutočnými ľuďmi. Počas vysokoškolského štúdia, ale ani v mojom ďalšom štúdiu a výcvikoch ma nikto nepripravoval na to, že takmer päťdesiat percent mojej klientely budú tvoriť ženy, ktoré ich manželia bijú alebo im ináč ubližujú, ani na to, ako mám týmto ženám pomáhať.

Nemala som žiadne informácie a poznatky o tom, čo je domáce násilie, čo je násilie voči ženám. U nás (v bývalom Československu) nebola na túto tému žiadna odborná literatúra, ani jeden odborný článok – nielen v psychológii, ale ani v iných disciplínach.

O probléme, s ktorým som sa vo svojej práci denne stretávala, nikto nehovoril, nikto verejne, ani v odborných kruhoch. Hovorili

o ňom len ženy, ktoré ku mne prichádzali a pre ktoré bolo manželovo násilie súčasťou bežného, každodenného života. Videla som mnohé modriny a poranenia a často som bola prvým človekom, pred ktorým tieto ženy odhalili svoje ťažké poranenia duše. Ešte aj dnes si pamätám svoje klientky spreď dvadsiatich rokov. Byť obeťou násilia, prežívať násilie je veľmi ťažké, najmä, ak ubližuje ten najbližší. Veľmi ťažké je aj o prežitom násilí rozprávať. Ale aj počuť a počúvať o násilí spáchanom na inom môže byť ťažké a zraňujúce, pretože sa to dotýka našej vlastnej slabosti a zraniteľnosti. Aj pre mňa to bolo a stále je ťažké. Vynáralo sa mi množstvo otázok – ale nikto ani z mojich bývalých učiteľov, učiteliek z vysokej školy, ani z mojich kolegýň, kolegov, ani z tých starších a skúsených, mi na tieto moje ľudské a profesionálne otázky nevedel dať odpoveď.

Niekedy bolo pre mňa veľmi ťažké zostať neutrálna, nezaangažovaná, nekonať namiesto mojej bezmocnej klientky. Inokedy som zasa cítila až zlosť a pýtala som sa v duchu „Prečo zostáva, prečo neodíde, prečo dovoľí, aby bil aj jej deti, ako to môže vydržať?“

Tak som začala hľadať odpovede v zahraničnej literatúre. Tento spôsob jednosmerného kontaktu so zahraničím, získavanie poznatkov a informácií mal aj tú výhodu, že vôbec nebolo prekážkou, že som žila a pracovala na „ďalekom vidieku“, veľmi vzdialenom od hlavného mesta či iných informačných a kultúrnych centier.

Situácia v zahraničí, pokiaľ ide o problém domáceho násilia a násilia voči ženám, bola tiež zaujímavá. Tam, na rozdiel od Slovenska (resp. vtedy Československa), mu už v sedemdesiatych rokoch venovali pozornosť aj v psychológii. Bolo to výsledkom aktivít a úsilia ženských feministických skupín, ktoré v USA a iných krajinách začali dôrazne a vytrvalo poukazovať a upozorňovať na problém násilia páchaného na ženách v rodine aj spoločnosti, na jeho súvislosť s nerovnováhou moci medzi ženami a mužmi v rodine a spoločnosti, na nepriaznivý vplyv, ktorý má na život dievčat a žien pretrvávajúce rodových stereotypov a patriarchálnych kultúrnych vzorcov.

Túto – rodovú a mocenskú – dimenziu problému a javu násilia voči ženám som si vtedy ešte neuvedomovala. Bola som zameraná a sústredená na rovinu individuálnu – na problémy vo vzťahoch a rodinách mojich klientok – a bola som obmedzená na oblasť psychológie, psychologického poradenstva a terapie. V tomto odbore a jeho metódach a postupoch (to znamená len vnútri odboru) som hľadala riešenia a možnosti, ako pomôcť ženám a manželským párom, ktorých vzťahy zahŕňali násilie.

V zahraničí sa javu násilia páchaného na ženách venovali početné skupiny žien na lokálnej, národnej a postupne i medzinárodnej úrovni a celé odborné tímy skúmali, poznávali tento jav a snažili sa problém vysvetľovať a hľadať spôsoby, ako odstraňovať násilie zo života žien a ako násiliu v rodinách predchádzať.

Mnohokrát sa mi stalo, že som nejakú svoju domnienku, nápad, veľmi potrebovala prediskutovať a konfrontovať s inými a nemala som poruke nielen vhodnú osobu, ale ani len literárny zdroj. A potom som po nejakom čase natrafila na článok či štúdiu, ktorá bola práve o tej mojej problematickej téme, čiastkovej otázke. Bol to taký zvláštny pocit, keď sa mi dostal s odstupom napr. piatich rokov článok z USA či inej krajiny a vyjadroval myšlienky a úvahy veľmi blízke tým mojím spred piatich rokov.

Sama pre seba si toto všetko označujem prvým obdobím, prvou fázou poznávania a uvedomovania si problému násilia voči ženám v rodine: na individuálnej úrovni, na jednotlivých prípadoch konkrétnych žien a na úrovni jednotlivého odboru, psychológie. To isté platilo aj pre proces pomoci, ktorý zahŕňal psychologické poradenstvo, psychoterapiu a výlučne psychologické intervencie. Ak aj psychologická pomoc nebola jedinou, považovala sa za primárnu, nahrádzajúcu iné intervencie, zásahy. Manželské poradne v tom čase mali externé právne poradenstvo a úzke kontakty so sociálnymi oddeleniami, takže ja som sa vlastne už dosť dávno pokúšala o akési „integrované prístupy“. Ak to bolo možné, snažili sme sa kombinovať psychologickú pomoc s konkrétnymi radami právničky či sociálnej pracovníčky. Pre mňa to bolo takisto užitočné, lebo som takto získala lepší obraz o fungovaní iných systémov, než je systém psychologického poradenstva. Možno to tiež prispelo k tomu, že som si uvedomila limitovanosť – svoju vlastnú, mojej profesie aj odboru – pri poskytovaní pomoci týraným ženám. A že ma to možno posunulo rýchlejšie z prvej, „uzavretej“ fázy do druhej, „otvorenej“.

Pokiaľ však ide o celkovú situáciu u nás v súvislosti s násilím páchaným na ženách, všetky systémy, vrátane odboru psychológie a psychologického poradenstva, sú – aspoň podľa môjho posúdenia – ešte stále v prvej fáze. Ak týrané ženy dostanú pomoc, je to pomoc „vnútri“ systémov, izolovaná, nekoordinovaná. Nespolpracujú systémy, „rezorty“ – zdravotníctvo, sociálne veci, polícia, súdnictvo, prokuratúra ani jednotlivé lekárky, sociálne pracovníčky, policajtky, sudkyne, prokurátorky, psychologičky atď. (rovnako, resp. ešte viac to platí pre príslušníkov uvedených profesií – mužov).

Je pozoruhodné (v negatívnom zmysle), že napriek tomu, že je Slovensko už skoro desať rokov otvorenou krajinou, prijímajúcou nové informácie, technológie, nosiče informácií atď., v niektorých oblastiach naďalej trpí selektívnou nepozornosťou. Jav násilia páchaného na ženách je možno najmarkantnejším príkladom.

V psychológii, v jednotlivých psychologických odboroch, ale aj v psychiatrii i ďalších medicínskych odboroch aj v súčasnosti prevažujú prístupy ponímajúce násilie ako problém a záležitosť párovej komunikácie, interakcie, a nie ako problém a jav súvisiaci s nerovnomerným rozdelením moci medzi ženou a mužom v rodine a ženami a mužmi v celej spoločnosti, so zneužívaním moci, s rodovými stereotypmi a pretrvávajúcimi patriarchálnymi kultúrnymi vzorcami a schémami správania. Je pravda, že aj v zahraničí trvalo relatívne dlho, kým feministické koncepcie násilia voči ženám prenikli do jednotlivých spoločenských systémov, kým prenikli napr. do rôznych psychologických a terapeutických škôl a prístupov. Výsledkom bolo, že asi v každom z psychologických smerov sa našli jednotlivci a tímy, ktoré uskutočnili akúsi „sebareflexiu“ a prehodnotili svoje teoretické koncepcie mužského násilia aj praktické prístupy a metódy pri pomáhaní týraným ženám a rodinám zahŕňajúcim násilie vo vzťahoch, aj pri práci s páchatelmi násilia. Okrem toho vznikli skupiny a organizácie žien-profesionálok (terapeutiek, psychologičiek, rodinných terapeutiek) vychádzajúcich práve z uvedených feministických koncepcií. Vytvorili pracoviská, dokonca celé siete pracovísk, pomocných zariadení pre ženy (útulky, ale aj krízové, poradenské a terapeutické centrá).

Samozrejme, všetko, čo som povedala, prinajmenšom rovnako, ak nie vo väčšej miere, platí aj pre stav vo všetkých ostatných odboroch a systémoch u nás a pre ostatné profesie zapojené do problému násilia voči ženám.

Psychológia môže významne prispieť k pochopeniu a vysvetleniu násilia, predovšetkým na intra- a interpersonálnej úrovni. Veľmi dôležitá môže byť pre ženy – obeť násilia aj poradenská a hlavne terapeutická psychologická pomoc. Ale podmienkou podľa mňa je poznanie vlastných limitov a obmedzení, t.j. mňa ako psychologičky, mojich (psychologických) metód a prostriedkov pomoci a psychológie ako disciplíny, odboru.

Východiskom takéhoto poznania a uznania svojich limitov je poznanie a uznanie, že jav násilia páchaného na ženách má okrem psychologických mnoho iných dôležitých aspektov. Že psychológia nemôže spoznať ani vysvetliť tento jav v celej jeho šírke a dynamike,

že najšť psychologické vysvetlenie tohto javu neznamená vysvetliť ho v jeho komplexnosti. A rovnako, že psychologická pomoc nemôže a ani nemá nahradzovať iné druhy pomoci, hlavne nie možné účinné zásahy iných systémov voči páchatelom násilia a účinné zásahy chrániace obeť. Psychológia a psychológovia nesmú mať ambíciu, že sami zvládnu problém násilia páchaného na jednotlivcej žene v konkrétnom prípade alebo násilia páchaného na ženách v spoločnosti.

Výrazný posun u mňa nastal po stretnutí s Rakúšankou Renate Egger na jednej konferencii v roku 1994 v Bratislave. Prvý osobný kontakt a stretnutie s ňou mi veľmi utkvelo v pamäti, pretože mi poskytlo odpovede na moje dlho nezodpovedané otázky. Bol to osobný dotyk s dianím a situáciou vo svete, nový, komplexný pohľad na násilie páchané na ženách ako na spoločenský jav, a nie ako na individuálny problém. Potom, následne som si tento nový pohľad dávala do súvislosti s tým, k čomu som sa dovtedy dopracovala sama, a rozmýšľala som, ako sa to môže odraziť/prejaviť v mojej práci s klientkami. Vtedy som ešte nemala informácie o odlišných poradenských a terapeutických postupoch pri práci s týranými ženami a/alebo násilníkymi mužmi, o postupoch zohľadňujúcich špecifickosť a kvalitatívnu odlišnosť problému domáceho násilia v porovnaní s inými problémami v manželstve a rodine.

Totíž, naše poradenstvo je postavené na tom, že je neutrálne, nehodnotiace, nestrániace. A na tom, že pri vzniku a udržiavaní problémov predpokladá „podiel“, zapojenie oboch partnerov. Teda aj domáce násilie voči ženám chápe ako problém interakcie partnerov a problém súvisiaci s intrapsychickými príčinami. Stretnutie s Renate podporilo moje – vtedy ešte len – domnienky, že je to iný, kvalitatívne odlišný problém.

Toto stretnutie ma podnietilo k ešte väčšiemu záujmu o právne aspekty problému domáceho násilia páchaného na ženách. Ešte viac som sa začala zaujímať o to, čo náš právny systém umožňuje, ale čo sa prakticky nevyužíva a neuplatňuje pri ochrane žien a trestaní násilníckych manželov, a aj o to, prečo sa to nevyužíva. Práve komplexný pohľad na násilie páchané na ženách, berúci do úvahy jeho spoločensko-historické a kultúrne aspekty a príčiny, dáva odpoveď napr. aj na to, prečo je legislatíva taká, aká je, a prečo právna prax nevyužíva ani to, čo legislatíva umožňuje. Mimochodom, vtedy som ešte ani len netušila, aká môže byť a aká už v mnohých krajinách skutočne aj je, účinná legislatíva, týkajúca sa násilia páchaného na ženách.

A ďalej bolo toto stretnutie podnetom k akejsi osobnej a profesionálnej bilancii, spätnému pohľadu na moju dovtedajšiu prácu s týranými ženami a násilníkymi mužmi. Renate umožnila preskočiť ďalšie štádium tápania a preskočiť z prvej do druhej fázy v mojom poznaní, ale aj praktickom konaní týkajúcom sa násilia, ktorému boli vystavené moje klientky.

Myslím, že to viedlo u mňa k ešte jednej zmene: Ide o to, že mojimi klientkami už nie sú len tie, s ktorými skutočne pracujem, ale aj ďalšie, ktoré osobne síce nepoznám, neviem, ako sa volajú, kde bývajú – ale viem, že tu medzi nami žijú.

Až na stretnutí s Renate v roku 1994 som sa dozvedela, že existujú aj nejaké medzinárodné dokumenty k tejto problematike, že sa násilím páchaným na ženách v rodine a spoločnosti zaoberá celý svet, vlády iných štátov, nadnárodné spoločnosti ako RE, EÚ, OSN. A že akceptovali práve feministické koncepcie násilia voči ženám. A u nás sa ani o probléme samom, ani o dokumentoch, úlohách vlád pri jeho riešení nehovorilo, naopak, vytrvalo sa mlčalo a mlčí. Tieto informácie boli pre mňa asi rovnako dôležité, možno dokonca dôležitejšie ako tie, ktoré sa týkali priamo mojej profesie a odboru. Potom neskôr, až v roku 1995, som Renate napísala a požiadala som ju o lektorovanie workshopu na tému domáceho násilia. Veľmi ochotne súhlasila, a tak sme spolu zorganizovali a uskutočnili v roku 1996 a 1997 tri workshopy. Už predtým, v roku 1994, v Medzinárodnom roku rodiny, som zorganizovala dva a myslím, že je Humenné mescom, v ktorom sa konajú na Slovensku najčastejšie.

Za Heidi

Saša Lienau

„Já jsem o tom přemýšlela,“ řekla a posunula promyšleně sloupec akt na levou stranu stolu. „Nejlépe bude, když si to všechno přečteš a podíváš se na to, pak se zeptáš, kdyby ti to nebylo jasné. J. ti k tomu vysvětlí základy. Myslím, že to zvládneš.“

Takový začátek u Frauen Anstiftung a Heidi jako vedoucí osobnosti pro oblast východní a střední Evropa mě zprvu vyděsil, bezprostředně na to mě práce zaujala a posléze nadchla. Tolik prostoru pro vlastní myšlení, tolik možností spoluvytvářet nové koncepce, navrhnout a realizovat projekty, kde jinde bych to našla?

Heidi jako šéfka, resp. nadřízená, nebo lépe – zodpovědná, měla přirozenou autoritu člověka, ženy, která si byla jista sama sebou, nechávala beze strachu prostor druhým a spolupracovnice, které si pečlivě vybírala, také podporovala. Říká se tomu schopnost delegovat, ale šlo o mnohem víc. Vyžadovala sice hodně, ale ještě víc dávala. Dodnes z toho čerpám. – *Heidi. Moje bývalá šéfka.*

Byly situace, které nárokovaly maximální schopnosti. Jako například ta ženská konference v Krakově k 8. březnu v raných letech po otevření hranic. Dlouhodobá příprava, úžasná organizace – a po příjezdu všech účastnic do Krakova se zjistilo, že peníze z Frauen Anstiftung, zasláné bankou měsíc předem, prostě nebyly. Jak se později ukázalo, nebyly ještě ani celý měsíc poté. Vypadalo to na katastrofu. Heidi rozehrála celou škálu svých schopností, jako výborná dirigentka vyzývala, posílala jednat, usměrňovala a sladřovala, slyšela i mezitóny, z velké části pak ale použila vlastní šeky. Konference se konala, kromě úzkého okruhu nejbližších nikdo o katastrofě bez peněz nevěděl. – *Heidi. Uměla hledat cesty.*

Poznala jsem Heidi až po otevření hranic mezi oběma německými státy. Měla za sebou už celou dlouhou historii v levicovém emancipačním hnutí západoněmecké mládeže. Patřilo sem i její dlouholeté angažmá v Larzacu, francouzské náhorní plošině, kde se venkovské obyvatelstvo postavilo proti vojenské základně a francouzskému

státu. Heidi napsala o těchto deseti letech spolu se svým dlouholetým přítelem knížku, jejíž titulok říká o své autorce víc než dlouhá vysvětlování: *Larzac. Dát se do boje, už jenom to je správné*. Našla tam svůj druhý domov, staří francouzští přátelé, „udělání“ muži, nebyli pak při jejím pohřbu schopni ani domluvit. Byla tehdy již také dlouhá léta aktivní v ženském hnutí, patřilo to naprosto logicky k její osobnosti. Silné sociální citění, smysl pro spravedlnost, který ji vedl k politické levici, ji stejně jistě dovedl k ženám. Hamburské ženské hnutí je bez ní nemyšlitelné. Opravdovost, ve které žila, ji dovedla k ženám i smyslově. Ale ani tady to nebylo rozhodnutí jen soukromého rázu; velmi originálním způsobem sebereflexe předkládala se svou přítelkyní Soňou skupinám lesbicky orientovaných žen (sebe) kriticky „Pasti lesbické lásky“ a hledala i tady uskutečnění jedné z premis ženského hnutí: soukromí je věc veřejná. – *Heidi. Od začátku až do konce myslela a cítila politicky. Sociálně, levicově, feministicky, lesbicky. Pro sebe a pro lidi.*

Po otevření hranic, ještě před profesně motivovaným zájmem práce ve Frauen Anstiftung, hledala cesty na východ. Zájem o země tehdejšího Sovětského svazu pocházel zcela zřejmě z dob levicového angažmá, ale její zvědavost na mnohem konkrétnější a živé ženy ji vedla poprvé do St. Petersburgu, do Petrohradu, ještě v době, kdy se jmenoval Leningrad. Následovaly Moskva, Bratislava, Varšava, Krakov, Praha, Bělehrad, Záhřeb, Ljubljana... Všude hledala a nalezala ženy, které byly po otevření uzavřeného světa bývalého režimu citlivé k problémům nerovnosti mezi ženami a muži, nyní ve světle nově vznikající demokracie, ale i kapitalismu. Heidi chápala, že přenos západních zkušeností sám o sobě vůbec nic neznamená, ale že vzájemná výměna je obrovským obohacením. Projekty, které pak za pomoci Frauen Anstiftung mohly vyrůstat, byly „autonomní“, svoje, sebeurčující. – *Heidi, východo- a vůbec: Evropanka.*

Když onemocněla rakovinou, postavila se této nové fázi svého života opravdově, jako vždy. Ale ne ve smyslu sebepřekonání a boje proti této zákeřné nemoci. Po hluboké počáteční krizi prodělala bezprecedentní proces sebepoznání a sebecpochopení. Rozhodla se pro tuto cestu, pro poznání, že nemoc je součástí života a v tomto zcela určitém smyslu jeho obohacením. Vzдалa se další profesní kariéry, v níž ji každá minuta ubírala životní energii. Heidi, vůdčí osobnost a i mnohdy tvrdá politička, se začala zabývat taneční terapií, kterou

posléze nabízela dalším ženám nejen ve svém blízkém okolí – non-verbálním způsobem byla schopná komunikovat a předávat poznané i v Kazachstánu nebo v Praze. Začala psát krimi a natáčet film, zcela v rytmu svého nově pochopeného a takto nalezeného života, určeného maximální sebereflexí: kde jsem, kde stojím, co chci, co jsem schopná. Ani zdaleka to však neznamenalo obrácení do sebe. V ostří jejího nejen filmového záběru byli i nadále lidi, hlavně ženy, které milovala. Dělal kurzy, předávala zkušenosti, pomáhala i nemocným. Hledala a nacházela lidi. Mně uvařila nejlepší polévku ve chvíli, kdy jsem nemohla pochopit smrt mně blízkých osob. – *Heidi. Moje blízká přítelkyně, for ever...*

Jen malé střípky z celého lidského života, z celého velkého člověka, velké ženy. Zanechala velké stopy, nejen ve mně.

In: Aspekt – feministický kulturní časopis 1/2000 (Nerodíme sa ako ženy, stávame sa nimi), s. 241 – 242. ISSN 1336-099X. ASPEKT, Bratislava.

Iniciatíva za možnosť voľby

KDH sa začiatkom roku 2001 pokúsilo presadiť v rámci novely Ústavy SR zmenu znenia článku 15 takým spôsobom, ktorý by viedol k zavedeniu reštriktívnej zákonnej úpravy umelého ukončenia tehotenstva.

Prvé vyhlásenie Iniciatívy, ktoré uverejňujeme v plnom znení, reagovalo na vyjadrenie poslancov KDH v médiách, teda ešte nie na konkrétny pozmeňujúci návrh. Znenie tohto návrhu poslancov KDH bolo zverejnené až 7. 2. 2001 v denníku SME. Takto formulovaný návrh by viedol k úplnému zákazu umelého prerušenia tehotenstva, s jedinou výnimkou, keď by tehotenstvo vážne ohrozovalo život ženy.

Iniciatíva za možnosť voľby vznikla ako reakcia občanok a občanov na tieto snahy o zmenu článku 15 Ústavy SR, ktoré odporujú občianskemu princípu fungovania demokratickej spoločnosti a ohrozujú ľudské práva žien.

Zakladajúce stretnutie Iniciatívy sa odohralo 5. februára na podujatí ASPEKTU v Goetheho inštitúte v Bratislave, ktoré malo byť pôvodne venované otázkam postavenia žien v EÚ. Účastníčky a účastníci stretnutia sa podieľali na sformulovaní prvého spoločného vyhlásenia. Popoludní sa konala prvá tlačová konferencia Iniciatívy za možnosť voľby.

Text prvého vyhlásenia z 5. februára 2001

My, občianky a občania, ktorí sme sa prihlásili k Iniciatíve za možnosť voľby, podporujeme platné znenie Ústavy SR v článku 15 odsek 1 Každý má právo na život. Ľudský život je hodný ochrany už pred narodením. Napriek nutnosti novelizácie Ústavy SR vo viacerých bodoch sme toho názoru, že znenie článku 15 odsek 1 je vyhovujúce a netreba ho meniť.

Prípadná zmena Ústavy SR v tomto článku v zmysle, že ľudský

život treba ochraňovať už od počatia, by viedla k zmene viacerých platných zákonných úprav a k obmedzeniu, resp. zrušeniu práva na legálnu a bezpečnú interrupciu. Reštriktívne opatrenia povedú k ohrozeniu života a zdravia žien, k ilegálnym interrupciám, k „interrupčnej turistike“, ku korupcii, k radikalizácii spoločnosti, k narúšaniu právneho štátu, k podrývaniu autority práva, ku kriminalizácii žien, ku kriminalizácii materstva a k mnohým iným negatívnym dôsledkom.

Najmä v našej rozvíjajúcej sa občianskej spoločnosti je veľmi dôležité zdôrazňovať myšlienku jedinečnosti ľudského života, jeho práva na ochranu v súlade s ľudskými právami. Považujeme za nevyhnutné ďalej rozvíjať chápanie súčasného znenia obsahujúceho základné právo na život, ako aj na jeho ochranu už pred narodením. Konkrétne to znamená napríklad skvalitnenie, a najmä humanizáciu zdravotnej starostlivosti, vytváranie podmienok na presadzovanie a uplatňovanie ľudských práv žien, najmä v oblasti ochrany ženy pred mužským násilím v intímnych vzťahoch, ako aj vzdelávanie a výchovu v oblasti rovnosti postavenia mužov a žien, v oblasti občianskeho princípu i reprodukčného a sexuálneho zdravia a práv.

O tom, že niet dôvodu meniť text čl. 15 Ústavy SR, svedčí fakt, že v SR sa za posledné desaťrocie počet interrupcií znížil podľa publikovaných údajov až o 64 %. Ďalší rozvoj občianskej spoločnosti a hľadanie perspektívnych riešení bude napomáhať tento pozitívny trend. Súčasnú znenie Ústavy SR je dostatočne široké a dáva priestor na ochranu života v súlade so svedomím, zodpovednosťou, presvedčením a možnosťou rozhodovania každého individua.

Text druhého vyhlásenia z 19. februára 2001

Problematika interrupcií zatienila mnohé dôležité body novely Ústavy SR, ako napríklad inštitút verejného ochrancu základných práv a slobôd. Namiesto toho, aby sme sa venovali skutočnej ochrane ľudského života a jeho kvality v súlade s ľudskými právami a slobodami, dochádza k zneužívaniu žien a detí v prospech politicko-straníckych záujmov. Narodené i nenarodené deti sa stávajú rukojemníkmi zápasu o stranícke preferencie.

Bez ohľadu na to, ako dopadne v rámci novely Ústavy SR rozho-

dovanie o pozmeňujúcom návrhu na zmenu článku 15, týkajúcom sa zákazu umelého ukončenia tehotenstva, zostane téma reprodukčného a sexuálneho zdravia a práv otvorená. Závisí aj od nás, akú podobu bude mať ďalšia verejná diskusia o tejto téme.

Nezaslúžime si, aby vážne problémy, s ktorými sa ako občania a občianky denne potýkame, zanikli pod prívalom moralizujúcej exhibície politikov a ich nohsledov.

Ďakujeme všetkým tým, ktorí a ktoré podporili Iniciatívu za možnosť voľby. Vašu podporu bude táto Iniciatíva potrebovať i naďalej. Je veľmi dôležité, aby si občania a občianky nenechávali svoje rozhorčenie a názory pre seba, ale podľa svojich možností ich vyslovovali aj verejne.

K dnešnému dňu svojím podpisom Iniciatívu podporilo vyše tisíc občianok a občanov.

Z vyjadrení tých, čo podporili

Iniciatívu za možnosť voľby

Vítame možnosť pridať sa k dievčatám, ženám a matkám, ako aj k tým mužom, ktorí sú proti KDH-ckemu návrhu zákazu interrupcií. Je to bezohľadný návrh a pevne dúfame, že pri hlasovaní neprejde.

Ako žena a možná budúca matka sa pripájam k iniciatíve Možnosť voľby a som proti zákazu interrupcií.

Pripájam sa k výzve MOŽNOSŤ VOĽBY a dávam svoj hlas proti zákazu interrupcií. Je to právo voľby, na ktoré má žena právo, pretože ona je rodičkou a ona je tá, ktorá znáša všetky riziká.

Patrím k tým, ktoré majú problém mať dieťa, ale napriek tomu nie som proti interrupcii a myslím si, že toto je rozhodnutie, ktoré treba nechať na ženu a lekárov, ktorí najlepšie vedia, aké riziká sú s tým spojené.

Niet nič horšie ako neželané dieťa!

Ak to pánom KDH-akom nestačí, nech sa idú pozrieť do ulíc na deti, o ktoré sa rodičia nestarajú. To sú tie pravé ukážky neželaných detí, z ktorých vyrastajú problémoví spoluobčania. Nuž a toto chcú podporovať? Nech si vypýtajú staré štúdie sociológov a psychológov, ktoré sa tu pravidelne robili a zverejšňovali (aspoň pred desiatimi rokmi som vždy našla nejakú miništúdiu v dennej tlači). V súčasnosti mám občas pocit,

akoby bola na tieto informácie politická cenzúra a operuje sa len číslami, ktoré vyhovujú politickým cieľom...

Možno by vysokopostavení páni pochopili, čo zamýšľajú, ak by im v dôsledku zakázanej interrupcie zomrela dcéra alebo nebodaj manželka a oni by zostali doma sami s piatimi deťmi.

Páni, čo keby ste sa na vec pozerali viac preventívne a zamysleli sa nad mužskou antikoncepciou? Skúste si príslušné state z Biblie vysvetliť „modernejšie“.

Pripájam sa k Iniciatíve možnosť voľby a podporujem právo ženy slobodne sa rozhodnúť, či chce, alebo nechce donosiť dieťa. Osobnú slobodu uprednostňujem pred náboženskými dogmami, napriek tomu, že verím v Boha. Neverím však v pána Čarnogurského a „taliban“.

Pripájam svoj hlas k podpore možnosti voľby. A samozrejme som žena, a tak by som tým chlapom, čo trepú hentaké hovädiny, najradšej nakopala do zadku.

Prosím, pridajte môj hlas k tým, ktoré celkom jednoznačne odmietajú zákaz interrupcie, ako to navrhuje KDH. Je vecou ženy slobodne sa rozhodnúť o svojom tehotenstve. Veď je to jej zdravie, život, ekonomické aj sociálne postavenie v spoločnosti, ktoré sú výrazne ovplyvnené pôrodom, starostlivosťou o dieťa, budovaním rodiny. O tehotenstvách po znásilnení, zdravie ohrozujúcich, alebo geneticky či sociálne nevhodných tehotenstvách ani nehovoriac. Ak veriaci človek, resp. veriaci žena nepripúšťa interrupciu a považuje ju za vraždu, je vecou jej kresťanského svedomia odmietnuť ju.

Nesúhlasím s tým, aby páni z KDH rozhodovali za ženy. Žiadny muž nemá právo rozhodovať za ženu. Každá z nás má právo rozhodnúť sa sama a slobodne.

Myslím si, že je to návrat do minulosti. Nakoľko pri počatí dieťaťa sú dvaja, ale potom celá zodpovednosť prechádza hlavne na matku, je zvláštne, že ona nemá mať hlavné slovo, či dieťa priviesť na svet... Dôvody sú rôzne, od zdravotných cez sociálne... tak ako vždy bola a bude prostitúcia, budú sa robiť aj interrupcie (aj keď nelegálne!).

Srdečne zdraví matka dvoch detí.

Návrh zmeny ústavy je neuveriteľné svinstvo (v Bushovej Amerike vanú tie isté vetry). Dúfam, že sa Vám podarí dostatočne vyburcovať ženy na

Slovensku, také vychýrené svojou pasivitou, a že si nenechajú znovu na sebe orať. Zúrim. Hneď by som s vami vyšla do ulíc.

Chcela by som Vás podporiť vyjadrením svojho názoru na interrupcie. Podľa mňa nikto iný okrem ženy nemá právo rozhodnúť o tom, či dieťa porodí, alebo nie. Nikto iný nemôže predsa rozhodovať o jej živote a o jej tele, a postaviť ju do úlohy nesvojprávnej, neschopnej rozhodovať o svojom vlastnom živote. O interrupcii nemožno hovoriť ako o vražde, pretože sa nerozhoduje o živote človeka, ale plodu, ktorý nie je schopný samostatného života nezávisle od matky.

Iniciatíva KDH je pokrytecká, lebo ochrana života sa začína až prevzatím zodpovednosti za život. Určite by nikomu z KDH nenapadlo prísť s iniciatívou zákazu interrupcií, keby sa jednotliví páni museli zaviazat', že osobne sa budú starať o tie zachránené životy, to je totiž o poznanie ťažšie, ako sa hrať na „morálneho“.

Svojím podpisom sa pripájam k iniciatíve Možnosť voľby a som proti zákazu interrupcie. Myslím si, že je to krok späť a zase o tom rozhodujú väčšinou muži. Je to o nás ženách bez nás!!!! Ak prejde tento návrh, tak sa môžeme kľudne vrátiť aj k upaľovaniu bosoriek, keď to takto pôjde ďalej.

Skutočne veľmi logické, čo tí páni vymysleli, asi stále máme málo problémov v našom super štáte, kde nič nefunguje, okrem idiotských rozumov, a keď sa ten zákon prijme, tak ja budem prvá, ktorá si pôjdem dať urobiť potrat na švajčiarsku kliniku.

Som proti zákazu interrupcií. Hádám mám právo sa rozhodnúť slobodne, sme v demokratickom štáte, alebo nie?

Dočítala som sa v novinách, že ako reakcia na snahu KDH presadiť zákaz interrupcií vznikla Iniciatíva za možnosť voľby. Chcela by som Vám napísať, že mám rovnaký názor ako Vy o práve na slobodnú voľbu a táto iniciatíva má moju podporu. Nevieam, či sa Vám podarí dosiahnuť nepresadenie návrhu KDH, ale myslím, že by bolo dobre, keby sa Vám to podarilo. Skúste pre to urobiť maximum.

To je môj osobný názor.

Sme zásadne proti tomu, aby muži rozhodovali o ženách. Každá žena musí mať právo na slobodnú voľbu, a to nielen v prípade interrupcií. Tí

svätuškári, ktorí si naháňajú volebné preferencie, by si mali najprv spytovať svoje svedomie, či vo svojom živote nespáchali náhodou mnoho horšie hriechy. Mnohí z nich netušia, o čom je náš život a čo je to kultúra života. Veď dieťaťu treba zabezpečiť nielen strechu nad hlavou a kus chleba do ruky.

Akým právom sa niekto stavia do úlohy všemocného? Kto dal tým pánom, ktorí majú najlepšie roky za sebou, moc, aby rozhodovali o práve ženy slobodne sa rozhodnúť, či je schopná priviesť na svet dieťa? (Ani nie tak priviesť, ako postarať sa oň.) Sú medzi nami priam fanatici, ktorým vadí sexuálna výchova, vadí im antikoncepcia. Rešpektujem každého vieru a názor. Ale kto bude rešpektovať môj názor a moje presvedčenie?

Nie som za náhradu antikoncepcie interrupciou, ale tá posledná možnosť voľby musí byť na žene. Ona sa bude v konečnom dôsledku starať o dieťa. Koľko mužov opúšťa svoje ženy a deti? Prečo nie sú prísnejšie zákony pre neplatičov výživného? Som proti tomu, aby nejakí fanatickí muži z KDH rozhodovali o takejto otázke.

Prečo má KDH nanucovať ľuďom vlastnú predstavu „dobra“? Vraj „tehotenstvo po znásilnení nie je dôvodom na interrupciu“! Kto sú oni, že chcú rozhodovať o tom, ako sa zmení môj život? Je schopný pán Palko vychovávať dieťa svojej znásilnenej dcéry? Je schopný ju presvedčiť, že je to „vôľa božia“? Nech sa páči, nech to spraví, ale nech mi nenanucuje vlastné predstavy o živote!

Uvedomujete si, že z Poľska k nám chodia ženy s úplatkami pre našich gynekológov, aby im spravili interrupciu? Uvedomujete si, že rovnako budú naše ženy chodiť do Maďarska či Rakúska? Ale pán Palko a iní z KDH budú spokojní, že si splnili svoju kresťanskú povinnosť. Ďakujem pekne za takú vieru!

Je absurdné, aby si politické sekty osobovali právo rozhodovať za nás – občianky a občianov.

Je skutočne dosť iných a vážnych problémov, ktorým treba venovať energiu. Ako to, že sa o príslušnú zmenu v zákone zasadzujú väčšinou muži?

Podporujem Iniciatívu za možnosť voľby a verím vo víťazstvo zdravého rozumu nad obmedzenosťou zaslepených impotentov, ktorí chcú rozhodovať o niečom, o čom nemajú poňatia, ale nechcú akceptovať argument

žien – voličiek, ktorých sa tento ich obmedzujúci návrh priamo týka. Ak chcú títo tzv. ľudomilovia urobiť pre matky a ich deti niečo užitočné, nech radšej zamerajú svoju pozornosť na týranie v rodinách a na riešenie tohto problému. Počkáme si na ďalšie voľby a s predkladateľmi tohto návrhu si to vybavíme.

Rozhorčená občianka

— — — —

Ak majú KDH-ci chuť chrániť život, môžu sa pripojiť k aktivitám smerujúcim k ochrane životov detí a žien žijúcich momentálne na Slovensku, najmä pokiaľ ide o oblasť násilia páchaného v rodinách.

Inak, osobne ma už prestáva baviť, že sa verejnosť má zabávať takýmito záležitosťami a diskutovať o ženských orgánoch a o hygienických potrebách. Čo keby sme trvali na tom, aby reklamy, zdravotné kampane a iné prezentovali problémy týkajúce sa prostaty, semenníkov, potencie a predkožky?

— — — —

Návrh KDH je debilný. Nech sa tí pánbožkári starajú o to, aby zakryli tunelovanie, na ktorom sa podieľajú ich členovia.

— — — —

Pri výklade navrhovaného znenia je až neveriteľne arogantné tvrdenie niektorých otcov myšlienky, že povinnosťou ženy je dieťa donosiť, porodiť a potom v mene Božom, nech sa o dieťa postará štát. Odložiť dieťa, to sa už zrejme cirkvi neprieči.

— — — —

Oveľa prospešnejšie by bolo v dnešnej situácii riešiť stav zdravotníctva, zlepšiť podmienky v pôrodnických zariadeniach. K tomu by okrem lepšieho finančného zabezpečenia stačil často ľudskejší prístup zdravotníckeho personálu.

— — — —

Mimochodom, celkom by ma zaujímalo, ako je to možné, že kresťania nemajú dnes minimálne 10 detí. Asi ani dnes nie sú kresťania v tomto smere až také poslušné ovečky. Sila kresťanských tradícií je skutočne obdivuhodná, najmä preto, že takéto spiatočnické názory nenájdete nikde v Biblii...

— — — —

Pri maximálnej úcte k pápežovi Jánovi Pavlovi II. ako veľkému mysliteľovi a humanistovi našej doby, katolícka cirkev nedokázala prekonať svoj konzervativizmus, s akým sa stavia k problémom AIDS, k plánovanému rodičovstvu, k interrupciám. Mrazivá nehumánnosť vzťahu k homosexuálom je v ostrom protiklade s teóriou, ktorú hlása cirkev, a síce, že všetci sme Božie deti. Žiadajú od nich celoživotnú sexuálnu zdržanlivosť ako

od kňazov a mníšok a stavajú ľudstvo v tejto oblasti na úroveň zvierat, u ktorých sexuálny život slúži len na rozmnožovanie.

Vzťah cirkvi k prerušeniu tehotenstva a nekonečné diskusie o počiatku života len dokazujú, že ešte žijeme v patriarchálnej spoločnosti, kde muži rozhodujú nielen o tom, či žena počne dieťa, ale aj o tom, či ho porodí. Muži rozhodujú aj o náplni výskumu, preto aj v treťom tisícročí ženy trpia pri pôrodoch ako v prvotnopospolnej spoločnosti. Som presvedčená, že nútiť svojich veriacich dodržiavať zásady a príkazy, ktoré boli potrebné pred mnohými rokmi, je v treťom tisícročí scestné. Boh na rozdiel od cirkevných hodnostárov, funkcionárov a dogmatikov iste ľúbi svoje dievky a chce im dopriať všetky vymoženosti biologického vývoja a civilizácie, ku ktorým sa ľudská spoločnosť dopracovala.

Matka 4 detí, vysokoškolská pedagogička

Samozrejme, že každá žena má nárok na vlastné rozhodnutie. Pán Hrušovský asi nevie nič o takých prípadoch, keď muž opustí ženu práve vo chvíli, keď otehotnie, alebo keď žena nemá dostatok peňazí na to, aby sa dieťa narodilo do zabezpečenej rodiny, alebo veľa ďalších iných prípadov, keď žena ostane v podobnej situácii. A práve v týchto situáciách musí mať žena nárok na vlastné rozhodnutie. Aj keď to veľa krát nie je pre ňu ľahké. Verím, že v politike je oveľa viac múdrejších rozumov ako práve ten pána Hrušovského a nikdy by nedovolili, aby sa takýto zákon odsúhlasil.

Som veriaca a dúfam, že nikdy nebudem nútená podstúpiť interrupciu. Práve teraz čakám svoje druhé dieťa, na ktoré sa veľmi teším. No napriek tomu si myslím, že je to vec každej ženy, aby rozhodla o svojom osude. Určite pre žiadnu nie je ľahké ísť na interrupciu. Keď štát vytvorí lepšie podmienky pre matky s deťmi, pre slobodné matky, pre rodiny s deťmi, zlepši (či skôr začne) sexuálnu výchovu na školách, určite bude interrupcií ešte menej ako doteraz. Nech skúsi p. Palko (viď SME 7.2.2001) nosiť 9 mesiacov pod srdcom dieťa, ktoré bolo splodené znásilnením, potom nech ho dá na adopciu, a až potom môže rozdávať rozumy ženám.

Som rezolútne PROTI, aby nejakí páni poslanci z KDH rozhodovali o tom, či dieťa chcem, alebo nechcem mať, napriek tomu, že som matkou dvoch dcér a viem, čo taká výchova a užívanie v súčasných pomeroch znamená.

Obraciam sa na Vás s mojím názorom na návrh novely ústavy na zákaz interrupcií. Považujem ho za nehoráznosť zo strany navrhovateľov. Nie

všetci vyznávame katolícke dogmy. Nemyslím si, že by niekto mal právo myslieť si, že smie rozhodovať o osude žien v tejto krajine. Každá žena má právo rozhodnúť sa, či sa stane matkou a kedy, a na tom sa nesmie nič meniť. Je to všeobecne celosvetovo uznávané právo žien určiť si, kam bude ich život smerovať. Takzvaný poľský zákon je krokom o 100 rokov späť. Viem, že nielen katolícky orientovaní muži by nás najradšej videli pri sporáku bosé a tehotné, ale to je iba ich želanie. Svoj život si predstavujem inak! Som zásadne proti tomu, aby ženy museli naďalej znášať tento útlak. Rovnoprávnosť uzákonená v platnej ústave je, bohužiaľ, ešte hudbou budúcnosti. V tomto mužskom svete sa na problémy žien hľadí s dešpektom. Mnohokrát som toho bola svedkom. Uvedomujem si neprávosť páchanú na ženách – fyzickú aj psychickú. Myslím, že je načase, aby sme o tom prestali len hovoriť a začali hlasno kričať. Feministkám v USA sa to po dlhom a ťažkom boji podarilo.

Žiadna žena k interrupcii nepristupuje ľahostajne a určite sa na tento zákrok neodhodláva ľahko. Ale každá zodpovedná žena si uvedomuje, že nie vždy je schopná sa o novonarodeného potomka postarať podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia. Každá žena má právo rozhodnúť sa slobodne, rozumne a podľa svojho svedomia.

Pripájam sa k Iniciatíve za možnosť voľby, som proti zákazu interrupcií. Nechcem, aby o mojom živote rozhodovali v parlamente impotentní dedkovia.

Nie Inkvizícii 2001!

Organizácie, ktoré podporili Iniciatívu za možnosť voľby

Aspekt, SOP – Fórum žien, Združenie žien v ASR, Spoločenstvo žien Sociálnej demokracie, AdvoCats for Women, ESET, Aliancia žien Slovenska, SSPPRVR Slovenská Spoločnosť pre plánované rodičovstvo, Pro Familia, Fenestra, Ganymedes, Mladá demokratická ľavica, Museion, Atribút g/l, Iniciatíva Inakosť, Altera, CKKISM, Združenie ľavicových žien, ZO SZOPK – Stop betón, WISE Slovensko, Lungta – Slovakia, Sirius – SZOPK, MV SZOPK, Občianske združenie SOS Záhorie, Modrá linka, Nadácia Charty 77, Občianske združenie Za

matku Zem, Združenie prevencie AIDS, Združenie demokratickej ľavice žien – klub Trnava

Zahraničné organizácie vyjadrujúce solidaritu

Profem – Praha, Gender Studies – Praha, Sdružení žen Meduza – Brno, eFKa – Krakow

Iniciatíva pokračuje vo svojej činnosti ako občianske združenie

K 8. marcu 2001 Iniciatívu za možnosť voľby podporilo 1320 občanov, občanov a organizácií.

Napriek tomu, že novela Ústavy SR bola NR SR schválená bez pozmeňovacieho návrhu KDH, táto téma nie je definitívne uzatvorená.

Viacere mimovládne organizácie a fyzické osoby, ktoré podporili Iniciatívu, sa budú naďalej zaoberať nielen otázkou zákonnej úpravy interrupcií, ich prevencie a uplatňovania reprodukčných a sexuálnych práv, ale aj so súvisiacimi okruhmi problémov.

Iniciatíva za možnosť voľby bude pokračovať vo svojom pôsobení ako občianske združenie Možnosť voľby – za dodržiavanie ľudských práv žien a detí.

Občianske združenie sa bude zasaďovať za to, aby sme sa my občianky a občania mohli skutočne rozhodovať o závažných otázkach svojho života, a za to, aby sa rešpektovali naše ľudské práva, najmä ľudské práva žien a detí.

Za prípravnú skupinu:

Zájmové združenie žien ASPEKT, Fórum žien – SOP, ESET, Pro Famíliu, Fenestra, Aliancia žien Slovenska, Spoločnosť pre plánované rodičovstvo a výchovu k rodičovstvu, Združenie žien v ASR, Spoločenstvo žien Sociálnej demokracie, AdvoCats for Women, Ganymedes, Museion, ZO SZOPK – Stop betón, Nadácia Charty 77, Iniciatíva Inakosť – spolužitie bez diskriminácie sexuálnych menšín a i.

O křehkosti ženského diskursu

Recenzia na knihu rozhovorov „Krehká sila“

Mirek Vodrážka

Rozdělení Československa přineslo mnoho změn. Navzdory tomu obě země spojuje v mnohých oblastech dosti podobný stav věcí, a proto i některé snahy vedoucí například k jeho poznání mají příznačně charakter sociální příbuznosti.

Jednou z takových snah je například pionýrské bádání o genderovém stavu společnosti. V obou zemích totiž „nezávisle“ na sobě vznikají podobné projekty, například i v podobě sborníků s cílem zachytit autentický hlas a osudy žen. Jsou vedeny snahou rekonstruovat ženskou historii žen, a jak napsala Tereza Stöckelová „dát jim hlas, a tak jim přidat na skutečnosti“. V prostředí pražské Nadace Gender Studies se začal v roce 1996 například realizovat dlouhodobý mezinárodní projekt Paměť žen, který se snaží „metodou orální historie zachytit zkušenosti žen doby nedávno minulé, aby nebyly ztraceny a zapomenuty“. V roce 1998 byly vydány dva sborníky pod názvem *Všechny naše věcejšky*.

Na Slovensku se příbuzný genderový projekt zrodil v podobě sborníku *Krehká sila* v roce 2001 a editorka Zora Bútorová vysvětluje vznik dvaceti rozhovorů o životních cestách žen potřebou „přizvat k uvažování o rodových otázkách lidí, ktorí by mu vtlačili pečať zasvätených pozorovaní a na vlastnej koži získaných skúseností“ (s. 12). Tyto rozhovory sama rozdělila do třech kategorií: ženy intelektuálky, které se podílejí na názorotvorném společenském procesu, ženy profesně a politicky úspěšné a nakonec muže, kteří jsou vnímavými pozorovateli a odborníky na problémy dnešních žen a rodiny.

Určitým imanentním rysem takovýchto projektů je jistě diskursivní pionýrství, které se vyznačuje jistou nediferencovaností a nestrukturovaností výběru osob, témat, ale i otázek. Roztříštěnost teoretických, epistemologických a politických přístupů často naznačuje, jakoby se genderové téma vyhlilo z břehů a zaplavovalo všechny oblasti. Tato dětská nemoc je v jistém diskursivním smyslu „přirozená“ a společnost jí musí pravděpodobně projít, jako prochází mnohé děti spalničkami.

Určitou nediferencovanost vyjadřuje například už samotný název

sborníku Křehká síla, který nevědomky opisuje a posiluje genderový stereotyp, podle něhož je třeba se na ženu dívat jako na křehkou a slabou bytost, jejíž atraktivnost a síla se však zároveň odvozuje od toho, že je právě „ženská“. Toto je podstata určitého bludného diskursivního genderového kruhu, jehož past spočívá v tom, že se na jedné straně jakoby zdánlivě nabízí alternativa jiného pohledu, změna a svobodné východisko – ve skutečnosti je však tato jinakost spíše potvrzením onoho neblahého genderového rozdělení. Není třeba abdikovat na dialektiku, která genderový kruh stereotypů petrifikuje?

Editorka Zora Bútorová v úvodu knihy napsala, že rozhovory jsou pátráním po zdrojích energie, která dříme v útrokách společnosti, a je hledáním té „nejpřirozenější, neekologičtější energie“, jejíž zdroj je v ženách. Nenabízí se ale touto metaforou opět velice ošidný pohled na ženu? Není tento názor projevem ontologického konzervatismu, který na existenci ženy nahlíží prizmatem jakýchsi statických usazenin bytí, které dříme v jejích hlubinách jako v nějaké dosud spící společenské Šípkové Růžence? Není naopak potřebnější pracovat s dynamičtější vizí, v které by samotná existence ženy byla vždy „před“ její eko-energetickou esencí? Není tudíž zapotřebí pohledu, který by byl zbaven starých ideologických nánosů a pověr a který by nahlížel na ženu prizmatem nejrůznějších možností v duchu polyfonní feministické teze, že žena se ženou nerodí, ale stává? Vždyť má-li být žena – jak se často vzletně píše v mnoha futurologických knihách – „budoucností lidstva“, pak nemůže být pouhopouhým daným „zdrojem“, ale především existenciálním a sociálním „performativním projektem“.

Problém nediferencovanosti nespočívá jen v tom, jak říká sama editorka, že mnoho žen jí v tomto sborníku chybí, ale především v tom, že není zřejmá koncepce, jaký druh diferencovaného ženství se v projektu rekonstruuje či tematizuje a jaký příběh historie žen chce sborník vyprávět.

Nestrukturovanost sborníku posiluje i jeho podtitul, který naznačuje, že půjde „o“ životní cesty žen – „tato kniha je najmä o ženách“. Tato předložka vyjadřuje onu zvláštní distanc pionýrské diskursivity, v níž je žena stále vnímána způsobem, jako by byla pořád víc historickým předmětem než subjektem. Jako by sborník při vši dobré vůli editorů chtěl hovořit víc „o“ ženách než „s“ ženami. Více „o“ prostředku, tedy „cestách žen“, než se zaplést „s“ jejich bytím. Přesto, a to je na sborníku právě to nejpoutavější, jsou v něm některé rozhovory, které jsou skutečně hovory „s“ ženami vyprávějími silný ženský příběh a naléhavé téma s výrazným ženským postojem.

Rozhovor „o“ ženách – a v této souvislosti není míněna ona nechvalná doména populárních ženských časopisů – je totiž vždy vystaven velkému riziku, že se bude hovořit „o“ něčem zcela jiném. Jedním z takových příkladů je v uvedeném sborníku rozhovor s Jánom Krstiteľom Balázsom příznačně nazvaný *Človek je jednota mužského a ženského princípu*. Ponecháme-li stranou konzervativní ideologičnost textu a anachronické jungiánství, lze jej jen stěží považovat za editorkou deklarované – „zasvěcené pozorování“. Například názor J. K. Balázsa – nikoli ojedinelý –, že diskriminace žen není společenským problémem, ale spíše psychologickým problémem dané ženy, velice přesně vystihuje onu diferenci mezi hovorem „o“ ženách a „s“ ženami. Tento rozhovor je jedním z nejmarkantnějších příkladů nejasnosti koncepce sborníku.

Po dlouhém období násilné sociální kolektivizace převládla po Listopadu 89 dosti pochopitelná obecná euforická reakce klást důraz především na jedinečnost lidského individua. I některé práce týkající se historie žen jsou podobně prezentovány s úmyslem posílit autobiografičnost hlasu, nechat pocítit různost osudů, naladění a zkušeností a předem se distancují od možnosti přinášet nějaký „celistvý“ pohled. Do jisté míry se ale tento přístup vyhýbá nepříjemné otázce, do jaké míry je i sama jednotlivá zkušenost limitována nebo dokonce formována obecným společenským naladěním.

Už první rozhovor s etnografkou Soňou Kovačevičovou, která vyrůstala v prvorepublikové multikulturní společnosti a v silně emancipačním prostředí Liptovského Mikuláše, totiž nastavuje do jisté míry společenské zrcadlo poválečné kolektivisticky emancipační generaci žen, která paradoxně byla méně emancipovaná a která svou autonomii ženského subjektu vlastně začala rekonstruovat až po roce 1989. Tuto sociální determinaci a její zkušenost vyjadřuje například psycholožka Šarlota Pufflerová, která vypráví, že do roku 1989 se reflektovala jako „biodromální mladý vedec za socíka“, zatímco dnes už se považuje za vědkyni – „rodovo som scitlivela“. Zástupkyně starosty v městské části Bratislava-Dúbravka, poslankyně Marta Čarnogurská hovoří obdobně: „Problematike žien som sa pred rokom 1989 nikdy nevenovala.“ A uzavřenost feministického diskursu ve vyšších epistemologických patrech dokládá i filosofka Etela Farkašová, která hodnotí první podněty s feministickou filosofií po roce 1989 jako „kolumbovský objav“ nebo „osobný kopernikovský obrat“.

Sborník *Krehká sila* je proto do značné míry neustálým prolínáním a střetáváním mezi dvěma světy. A stará řecká filosofická otázka zkoumající, co je neměnné uprostřed jednotlivých změn, nabývá svou sociální

aktuálnost pod zdánlivě rozličnými příběhy žen, například v otázce tzv. „skleněného stropu“. Je totiž příznačné, že mnohé ženy odpovídají na otázku, zdali ho někdy pocítily, právě zápornými slovy: „myslím, že ani nie“ (Eva Sopková), „nie... ženy sa môžu realizovať všade“ (Helena Woleková), „nikdy som nemala tento pocit“ (Šarlota Pufflerová).

Je-li skleněný strop definován jako neviditelná bariéra, která vzniká v důsledku komplexního souboru struktur v organizacích, v kterých dominují muži, a na kterou ženy narážejí při svém postupu, pak se při obecné strukturální diskriminaci ukazuje zajímavá skutečnost: pro některé ženy není ani tak problém samotný „skleněný strop“, ale spíše jeho „nepocitovaná“ neviditelnost.

Rozpor mezi starým a novým „kopernikánským“ vnímáním světa je v jistém smyslu příznačný pro celou řadu dalších témat a postojů. Proto i feministický předpoklad jedné z redaktorek Aspektu, že „demokracie bez rodovej demokracie nie je demokraciou“ je svou radikalitou a politickou nekompromisností spíše ojedinělým postojem. V jistém smyslu se dá říct, že sborník je dobovým svědectvím zachycujícím dynamiku rozevírajícího se rozpětí mezi pocitovanými a nepocitovanými problémy, mezi nejrůznějšími uvědomovanými a neuvědomovanými „stropy“.

Je příznačné, že některé ženy v rozhovorech vystupují dosti sebejistě a dokonce s jistou naivní dávkou hrdosti vypráví, jak se jim podařilo prosadit v mužské společnosti, neboť si osvojily mužské normy chování, takže se nakonec tak vytrénovaly, že nikdy nedávají emocionálně najevo to, co je zraňuje. Toto osvojení považují za „šťastie“, které de facto vysvětluje, proč nebyly citlivé „na ženskú otázku“. Přesto na dotaz zdali poznaly, že jejich hlas byl politicky slabší, rozhodně odpovídají „absolútne nie“ (Soňa Szomolányi). Sociolog Peter Guráň říká ve stejném sborníku, že slovenské ženy „zatiaľ lipnú na svojich akoby vydobytých právach z minulosti a myslia si, že je to pre ne dobré, hoci ich to v konečnom dôsledku diskriminuje“.

Co je to však za společnost, které se podaří zbavit ženu jejího osobitého hlasu a naučí ji toto zbavení považovat za „šťastie“? O čem vypovídá zkušenost ženy, která si osvojila mužské normy chování a která bez jakékoliv kritické reflexe tvrdí, že „rodový moment v politike nezohrával“ žádnou roli? A je možné se potom divit, proč jsou to právě ženy relativně společensky úspěšné, které tvrdí: „My jako ženy nemáme problémy.“ Není to jen psychologický efekt či dozvuk strukturální loajality a konformity?

Editorům sborníku se trochu vymkl z ruky i záměr přiblížit

každého interviewového človeka za pomoci krátkého úvodního curriculum vitae. Některé životopisy jsou totiž nápadně právě tím, že to de facto vypadá, jako by ženy narozené často i před více než 50 lety začaly svůj život až po Listopadu 89 a před tímto obdobím jakoby vůbec nežily – ani profesně, ani kariérově, ale ani politicky. Dokonce některé z nich opominuly uvést své členství v komunistické straně, přestože se v průběhu rozhovoru naopak ukáže důležitost tohoto životního momentu například z hlediska (ne)možnosti politické kariéry (Soňa Szomolányi).

Přesto mnohé vyprávěné příběhy jsou svým osudem působivé. Patří k nim i příběh Soni Čechové a její feministický odkaz „přijít a pochopit zdanlivo nepochopitelný svět toho druhého“.

Velká část dotazovaných žen se shoduje v poukazu na nedostatek dobrý stav obecných věcí, který je lehce patrný především zvenčí. Američanka slovenského původu Elisabeth Yenchko vypráví, jak jí po návratu na Slovensko nepříjemně překvapil velký rozdíl mezi chováním žen a mužů. Nepříliš povzbudivý je i postřeh Jolany Kusé, podle níž „slovenská žena povětšinou žije v rodině trošku jako améba, každý může chcieť od nej čokoľvek“.

Podobný, ale společensky ještě „pesimističtější“ pohled na slovenskou realitu nabízí rozhovor se spoluzakladatelkou feministického časopisu Aspekt Janou Cvikovou. Právě tento rozhovor ukazuje, jak velká je diference mezi různými aktivními ženami, neboť zatímco některé spíše hovoří „o“ feminismu, pro jiné je už strukturálním nástrojem kritického nazírání na společnost a sebe, který „umožňuje vnímat dianie okolo nás a v nás v jeho štruktúrnom ukotvení. Práve toto štruktúrne chápanie dáva možnosť nestratiť sa v pocite občianskej bezmoci, ale naopak mať pocit moci – moci ako vplyvu na formovanie spoločnosti“. Žena, která takto hovoří otevřeně o moci, je spíše sociálně ojedinelá a osamělá, proto není náhodná její sebereflexe jako outsidera, který s jistotou nadsázkou tvrdí: „Nepatríme do tejto spoločnosti, nehodíme sa do nej.“ Její kolegyně Jana Juráňová nepřímou vysvětluje: „Málokomu sa chce byť v ustavičnom konflikte a málokto si môže dovoliť luxus takej slobody, ako my tu v Aspekte. Aj luxus takeho konfliktu. Ľudia chcú prežiť a nikto im to nemôže vyčítať.“

Eva Sopková, zakladatelka organizace Pro Familia, říká o slovenské společnosti, že v ní stále přetrvávají patriarchální vztahy a nerovnocenné postavení žen a mužů, které jsou příčinou násilí na ženách. Marta Čarnogurská podobně konstatuje, že „Slovensko je zatážené patriarchalizmom, bez rozdielu politickej príslušnosti“ a spoluzakla-

del Ligy za duševné zdravie Slovenskej republiky Peter Breier říká: „mám dojem, že smerom na východ sú vzťahy mužov a žien väčšími patriarchálne“ a otvoreně se vyznává ze svého osobního zklamání, neboť si myslel, že slovenská společnost bude po roce 89 „směrovat k větší kultúrnosti, větší vyrovnanosti mužské a ženské role a větší akceptácii žien. A zdá sa, že nie, skôr ako keby sme sa posúvali smerom na Balkán“.

Katarína Farkašová, ředitelka Aliancie žien Slovenska popisuje dramatickou společenskou změnu, která se odehrála po roce 89, kdy se „zmenil pomer zastúpenia žien a mužov v politických a iných verejných funkciách, pričom zaujímavé je, že čím má funkcia väčšie právomoci, tým menej je obsadzovaná ženami, a čím viac konkrétnej práce s ľuďmi si funkcia vyžaduje, tým väčšími je funkcia obsadzovaná ženami“.

Přesto některé ženy hodnotí pozitivně společenské změny a na doklad připomínají vznik nejrůznějších institucí jako například Koordinačný výbor pre problematiku žien, Odbor rovnosti príležitostí pri Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny SR nebo vypracování Národního akčního plánu. Jiné ženy však naopak varují před touto „hrozbou formalizovaného feminismu“, který by mohl být historickou analogií socialistické emancipace. Podle prezidentky občanského sdružení Profesionálne ženy Dagmar Šimunkové však může dojít k výraznějším změnám, teprve až když ženy dosáhnou sociálně magického „tridsaťprocentného podielu“ ve veřejných funkcích, protože teprve tehdy se začnou chovat jako samostatná skupina, která dokáže prosazovat svoje cíle.

Odstranit rozporuplnost pohybu společenských kyvadlových trajektorií mezi starým a novým světem je – jak zdůrazňuje odbornice v oblasti mezinárodního práva Katarína Mathernová – právě „úlohou ženského hnutia“, které má „ponúknuť alternatívy a možnosti“. Jak však kriticky připomíná Jana Juráňová právě s poukazem na nedávnou rakouskou zkušenost, kde po velkém úspěchu strany Svobodných přišly ženy o mnohé instituce, je třeba určité sociální a politické střídlivosti, neboť velký úkol žen nespočívá pouze v tom něčeho dosáhnout, ale v politickém umění vyznačujícím se dosažený stav udržet a ochránit – ženské struktury jsou totiž „velmi krehké“. Institucionální ženskou křehkost je totiž třeba neustále nahrazovat stále větší sociální strukturovaností – pevností. Publikování sborníku *Krehká sila* do této intence přesto zcela jistě zapadá.

Literatúra

Táto publikácia obsahuje množstvo hypertextových odkazov, ktoré vedú k ďalším textom a informáciám na www.aspekt.sk

www.ruzovymodrysvet.sk

Glosár rodovej terminológie <http://glosar.aspekt.sk>
ako aj k ďalším internetovým zdrojom.

Ak nie je explicitne uvedený (aj) mimointernetový zdroj, znamená to, že ide o čisto internetovú publikáciu.

Feministický kultúrny časopis Aspekt 1993 – 2004

(chronologicky)

Aspekt 1/1993 – Mýtus krásy

Aspekt 1/1994 – Materstvo

Aspekt 2/1994 – Feminizmy

Aspekt 3/1994 – Bosorky

Aspekt 1/1995 – Písanie žien

Aspekt 2-3/1995 – Ženy a moc

Aspekt 1/1996 – Lesbická existencia

Aspekt 2/1996 – Strachy a bariéry

Aspekt 1/1997 – Eudské práva

Aspekt 2/1997 – Ženské telo I

Aspekt 3/1997 – Ženské telo II

Aspekt 1/1998 – Myslenie žien

Aspekt 2/1998 – Priestory žien

Aspekt 3/1998 – Násilie I

Aspekt 1/1999 – Násilie II

Aspekt 2/1999 – Osobné je politické

Aspekt 1/2000 – Nerodíme sa ako ženy, stávame sa nimi

Aspekt 2/2000 – 1/2001 Patriarchát

Aspekt 2/2001 – D(r)ámy

Aspekt 1/2002 – Telo sa stalo slovom

Aspekt 1/2003 – 2004 – Príbehy žien

Publikácie z radu Aspekty

(chronologicky do roku 2009)

Cviková, Jana – Juráňová, Jana (ed.): Možnosť voľby. Aspekty práv a zodpovednosti. ASPEKT, Bratislava 2001.

Cviková, Jana – Juráňová, Jana (ed.): Piata žena. Aspekty násilia páchaného na ženách. ASPEKT, Bratislava 2001.

- Cviková, Jana – Juráňová, Jana (ed.): Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky. ASPEKT, Bratislava 2002.
- Stiegler, Barbara: Ako uplatňovať rodové hľadisko. Aspekty stratégie Európskej únie. ASPEKT, Bratislava 2002.
- Cviková, Jana – Juráňová, Jana a ě. (ed.): Lesby-by-by. Aspekty politiky identít. ASPEKT, Bratislava 2004.
- Cviková, Jana – Juráňová, Jana – Kobová, Ľubica (ed.): História žien. Aspekty písania a čítania. ASPEKT, Bratislava 2006.
- Cviková, Jana (ed.): Aká práca, taká pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní. ASPEKT, Bratislava 2007.
- Kobová, Ľubica – Maďarová, Zuzana: Kradmá ruka feministky rozvažuje za plentou. Aspekty parlamentných volieb. ASPEKT, Bratislava 2007.
- Filadelfiová, Jarmila – Cviková, Jana (ed.) – Juráňová, Jana (ed.): Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole. ASPEKT, Bratislava 2008.
- Cviková, Jana – Filadelfiová, Jarmila: Rodový pohľad na školstvo. Aspekty kľúčových rizík. ASPEKT, Bratislava 2008.
- Cviková, Jana – Juráňová, Jana (ed.): Feminizmy pre začiatočníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu. ASPEKT, Bratislava 2009.

Ďalšie odborné a populárno-náučné publikácie knižnej edície ASPEKT

(chronologicky do roku 2009)

- Kiczková, Zuzana: Príroda: vzor žena!? Hľadanie alternatív v ekofeminizme. ASPEKT, Bratislava 1998.
- Heise, Lori, L. – Pitanguy, Jacqueline – Germain, Adrienne: Násilie páchané na ženách. Skrytá ujma na zdraví. Pro Familia a ASPEKT, Bratislava 1998.
- Dow, Louise – Dowrick, Stephanie – Harding, Jacky: Násilie v rodine: Super tajné. Pro Familia, Humenné a ASPEKT, Bratislava 1998.
- Cviková, Jana – Juráňová, Jana (ed.): Rozhovory Aspektu z rokov 1993 – 1998. ASPEKT, Bratislava 1998.
- Badinter, Elisabeth: Materská láska. História materskej lásky od 17. storočia po súčasnosť. ASPEKT, Bratislava 1998.
- Braun, Gisela – Wolters, Dorothee: Proti sexuálnemu zneužívaniu dievčat a chlapcov. Príručka pre matky a otcov. ASPEKT, Bratislava 1999.
- Badinter, Elisabeth: XY. Identita muža. ASPEKT, Bratislava 1999.
- Konať proti násiliu na deťoch. Pro Familia, Humenné, a ASPEKT, Bratislava 1999 (1. vyd.).
- Konať proti násiliu na ženách. Pro Familia, Humenné, a ASPEKT, Bratislava 2000 (1. vyd.) a 2008 (2. vyd. spracované pre MPSVR SR).
- Wolf, Naomi: Mýtus krásy. Ako sú obrazy krásy zneužívané proti ženám. ASPEKT, Bratislava 2000.
- Pateman, Carole: Sexuálna zmluva. ASPEKT, Bratislava 2000.
- Herman, Judith Lewis: Trauma a uzdravenie. Násilie a jeho následky. Od týrania v súkromí po politický teror. Pro Familia, Humenné, a ASPEKT, Bratislava 2001.
- Horney, Karen: Psychológia ženy. ASPEKT, Bratislava 2002.
- Na ceste do Európskej únie. Sprievodkyňa nielen pre ženy. ASPEKT, eFka, Gender Studies, PSF Centrum kobiet, Bratislava 2002.

Bass, Elen – Kaufman, Kate: Láska je láska. Knižka pre lesbickú, gejskú a bisexuálnu mládež a jej spojencov. ASPEKT, Bratislava 2003.

Butler, Judith: Trampoty s rodom. Feminizmus a podrývanie identity. ASPEKT, Bratislava 2003.

Jones, Ann: Nabadúce bude mŕtva. Týranie a ako ho zastaviť. Pro Familia, Humenné, a ASPEKT, Bratislava 2003.

Filadelfiová, Jarmila – Cviková, Jana (ed.) – Juráňová, Jana (ed.): Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole. ASPEKT, Bratislava 2008.

Cviková, Jana – Juráňová, Jana (ed.): Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky. Občan a demokracia a ASPEKT, Bratislava 2003 (1. vyd.) a 2005 (2. vyd.).

Cviková, Jana – Juráňová, Jana – Kobová, Ľubica (ed.): Žena nie je tovar. Komodifikácia žien v našej kultúre. ASPEKT, Bratislava 2005.

Grabrucker, Marianne: Typické dievča? Denník o prvých troch rokoch života. ASPEKT, Bratislava 2006.

Cviková, Jana – Juráňová, Jana (ed.): Hana Gregorová – Slovenka pri knihe. Čítanka. ASPEKT, Bratislava 2007.

Konač proti násiliu na ženách a deťoch. Pro Familia, Humenné, a ASPEKT, Bratislava 2008 (spracované pre vydanie MPSVR SR).

Dokumentácie z prvých stretnutí a o feministických projektoch nadácie Frauen Anstiftung

Frauen in Ost- und Mitteleuropa. Dokumentation der Konferenz der Frauen Anstiftung in Jíloviště bei Prag, 16. – 19. Oktober 1992. Frauen Anstiftung, Hamburg – Prag 1993.

Feminizmus a nacionalizmus. Dokumentácia z konferencie Frauen Anstiftung 11. – 13. VI. 1993 Bratislava. Frauen Anstiftung, Hamburg – Bratislava 1993 (spracoval ASPEKT).

Unsere Geschichte(n) mit Sozialismus und Feminismus. Dokumentation eines internationalen Seminars der Frauen Anstiftung Hamburg, Dezember 1993. Frauen Anstiftung, Hamburg 1994.

Auftakt. Neue Fraueninitiativen in Mittel- und Osteuropa und der Türkei. / Prelude. New Women's Initiatives in Central and Eastern Europe and Turkey. Frauen Anstiftung, Hamburg – Bratislava 1995 (spracoval ASPEKT).

Ďalšie „prvolezecké“ publikácie, ktoré sa zmieňujú v tejto publikácii (chronologicky)

Slovenské pohľady 11/1991

Funk, Nanette – Mueller, Magda (eds.): Gender Politics and Post-Communism. Routledge, New York 1993.

Nagl-Docekalová, Herta – Weisshauptová, Brigitte – Fox-Kellerová, Evelyn – Codeová, Lorraine: Štyri pohľady do feministickej filozofie. Výber zostavili a preložili Eteľa Farkašová, Zdeňka Kalnická a Zuzana Kiczková. Archa, Bratislava 1994.

Bútorová, Zora a kol.: Ona a on na Slovensku. Ženský údel očami verejnej mienky. Focus, Bratislava 1996.

Bútorová, Zora (ed.): *Krehká sila – dvadsať rozhovorov o životných cestách žien*. Inštitút pre verejné otázky a Vydavateľstvo Kalligram, Bratislava 2001.

„Rodové“ kapitoly, ktoré doteraz vyšli v Súhrnných správach IVO
(chronologicky)

Bútorová, Zora – Filadelfiová, Jarmila – Guráň, Peter – Gyárfášová, Oľga – Farkašová, Katarína: *Rodová problematika na Slovensku*. In: Mesežnikov, Grigorij – Ivantyšin, Michal (ed.): *Slovensko 1998 – 1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1999. Odborná recenzentka Jana Cviková.

Filadelfiová, Jarmila – Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga: *Ženy a muži v politike*. In: Mesežnikov, Grigorij – Ivantyšin, Michal (ed.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti I*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2002.

Bútorová, Zora – Filadelfiová, Jarmila – Gyárfášová, Oľga – Cviková, Jana – Farkašová, Katarína: *Ženy, muži a rovnosť príležitostí*. In: Mesežnikov, Grigorij – Ivantyšin, Michal (ed.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti II*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2002.

Daučíková, Anna – Bútorová, Zora – Wallace-Lorencová, Viera: *Postavenie sexuálnych menšín*. In: Mesežnikov, Grigorij – Ivantyšin, Michal (ed.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti II*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2002.

Filadelfiová, Jarmila – Bútorová, Zora: *Rovnosť žien a mužov*. In: Bútora, Martin – Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (ed.): *Slovensko 2006. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2007.

Ostatné uvádzané a citované publikácie

Bočák, Michal: *Diskurz ako predmet transdisciplinárneho výskumu*. Dostupné na http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Slancova2/pdf_doc/bocak.pdf.

Fraser, Nancy: *Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Filosofie, Praha 2007.

Kiczková, Zuzana a kol.: *Pamäť žien. O skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch*. IRIS, Bratislava 2006.

Kobová, Eubica: *Čo má rodová rovnosť spoločné s feminizmom? Rodové diskurzy rovnosti v odmeňovaní žien a mužov a zosúladzovanie pracovného a rodinného života*. In: Cviková, Jana (ed.): *Aká práca, taká pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní*. ASPEKT, Bratislava 2007, s. 86 – 132.

Kolektív autorov: *Krátky slovník slovenského jazyka*. Veda, Bratislava 2003.

Landry, Carolyn: *Lebendiges Projektmanagement. Wie Frauen effektiver und glücklicher zusammenarbeiten können*. Frauenoffensive, München 1997.

Šmejkalová, Jiřina: *Gender as an Analytical Category of Post-Communist Studies*. In: Jähnert, G. et al (ed.). *Gender in Transition in Eastern and Central Europe: Proceedings*. Trafo Verlag 2001.

Wöhler, Veronika: *Das verfluchte Wort „Feminismus“: Eine Deutungsmusteranalyse zu Feminismus-Begriffen slowakischer Wissenschaftlerinnen*. Universität Wien 2001.